

РЕВИЈА ЗА СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА

2008

Издавач: Фондација "Фридрих Еберт" -
Скопје

За издавачот: Штефан Денерт

Главен уредник: Маја Геровска Митев

Уреднички одбор: Марија Донеvска, Благица
Новковска, Јасминка Фришчиќ, Лилјана
Јанкуловска, Ирена Трајковска

Теренски истражувач: Светлана Трбојевиќ

Лектура: Инда Костова Савиќ

Техничка подготовка:

Печати:
Полијестердеј, Скопје
www.polyesterday.com.mk

Тираж:
200

ISSN 1857-6052

*Изразените мислења во овој труд
се одговорност на авторите и не го
претставуваат официјалниот став на
Фондацијата Фридрих Еберт.*

Содржина

Вовед	5
Статии	
Зоран Шукур: Социјална исклученост: поим, пристапи и операционализација	7
Пол Стабс, Маја Геровска Митев: Клучни социјални индикатори и политики за мерење на сиромаштијата и социјалната исклученост.....	20
Сузана Борнарова: Социјална исклученост на старите лица од системот на социјална заштита во Република Македонија.....	34
Благица Новковска: Социјалното исклучување на младите лица	47
Фимка Тозија: Социјална инклузија на Ромите во здравството - состојби, предизвици и можности.....	58
Зора Јачова: Инклузивно образование на децата со оштетен слух.....	68
Анализи и осврти	
Јасминка Фришчиќ: Национален план за акција за родова рамноправност - размисли и видувања.....	76
Лилјана Јанкуловска: Можните придобивки од ратификацијата и примената на Европската социјална повелба (ревидирана)	82
Од практиката	88
Социјална статистика	91

Вовед

Иницирањето на "Ревиијата за социјална политика" е резултат на потребата од надополнување на празнината што постои во систематскиот, научен, но и апликативен пристап кон социјалната политика во Македонија од 1985 година, наваму. Имено, од 1973 до 1985 година, Вишата школа за социјални работници во Скопје објавуваше периодична публикација под наслов - "Социјална политика: списание за теорија и пракса". Списанието, што излегуваше во четири, па се прошири на шест броја годишно и што се објавуваше во тираж од 1.500 примероци, даде значаен придонес во "третирањето и расветлувањето на бројни прашања и проблеми во областа на социјалната политика", имајќи "позитивен одсив меѓу соодветните општествени и стручни структури во нашата Република"¹. Дваесетина години подоцна, оваа Ревиија ги има истите стремежи, што ќе се обиде да ги продолжи и постигне во сосема поинакви, изменети соци-економски услови.

"Ревиијата за социјална политика" е замислена како списание во кое своите ставови, размислувања, критики и предлози ќе ги изнесуваат теоретичарите, аналитичарите, професионалците од праксата, но и корисниците на услугите од социјалната политика и социјалната заштита. Целта е афирмирање и подобрување на теоријата и праксата на социјалната политика. Рубриките во Списанието ќе опфаќаат статии, странски преводи, анализи и коментари, осврти на најнови случувања, искуства и предлози на корисниците, како и прилог од социјалната статистика. Дијапазонот на темите што ќе ги третира Списанието ги опфаќа следните области: социјалното осигурување, социјалната заштита, вработување, плати и животен стандард, здравство, домување, образование, семејна заштита, како и политики на еднаквост (род, етничка припадност, онеспособеност), обезбедувани на над-

национално, национално и локално ниво од страна на државни, приватни и невладини актери.

Целта на Списанието е да придонесе за поголем критички осврт кон случувањата и промените во социјалната политика во Македонија, како и да ги истакне различните гледишта на сите актери вклучени во социјалната политика.

Почетниот број на Списанието како заедничка тема на сите прилози ја има проблематиката на социјалната исклученост. Темата, поради својата актуелност и повеќедимензионален карактер, сметаме дека ќе даде сеопфатен преглед на различните предизвици, проблеми, состојби и политики што се поставуваат пред социјалната политика. На тој начин, се надеваме дека овој прв број, истовремено ќе даде и свој придонес за можните модели, пристапи и решенија во однос на националната политика за социјална вклученост.

Се предвидува Ревиијата да излегува двапати годишно. Во интерес на што поголем критички и интердисциплинарен пристап, ги повикуваме сите заинтересирани страни за соработка и придонес во развивањето на Ревиијата за социјална политика во публикација која ќе претставува неизбежна алатка во процесите на создавање современ, одржлив и општоприфатен модел на социјална политика во Македонија.

На крајот, неизбежно е да се спомене дека издавањето на ова Списание немаше да биде возможно без сесрдната и материјална поддршка на Фондацијата "Фридрих Еберт", чии севкупни залагања во социјалниот домен се поистоветуваат и со целите на Списанието.

Главен уредник:
Маја Геровска Митев

¹ Редакциски одбор, "Десетгодишен јубилеј" во Социјална политика: списание за теорија и практика, година X, број 1, 1982, Скопје: Виша школа за социјални работници, стр. 6.

Проф. д-р Зоран Шуќур,
Правен Факултет,
Студиски Центар за социјална работа,
Универзитет во Загреб

УДК 304-058.3(4)

СОЦИЈАЛНА ИСКЛУЧЕНОСТ: ПОИМ, ПРИСТАПИ И ОПЕРАЦИОНАЛИЗАЦИЈА¹

Резиме:

Популарноста на социјалната исклученост е несразмерна со нејзината концептуална и теоретска втемеленост. Во текстот се говори за проблемите на дефинирање на социјалната исклученост, за основните пристапи, како и обиди за операционализација на овој концепт. Авторот посебно внимание посветува на разграничување на социјалната исклученост од другите концепти или пристапи, особено на разграничувањето на социјалната исклученост и сиромаштијата, бидејќи во почетоците поимот на исклученост се појави како замена за сиромаштијата. Авторот ги анализира предностите и недостатоците на концептуалното пренасочување кон социјалната исклученост. Една од предностите на концептот е што овозможува лесно преоѓање од еден дискурс или парадигма, кон друга. Различните значења и причинители за социјалната исклученост, како и моделите на социјалната интеграција се анализирани преку три парадигми: солидарност, специјализација и монопол. Досега постоеја различни обиди за операционализација на социјалната исклученост. Авторот смета дека комбинацијата од неповолни дистрибуциски и релациони (партиципативни) димензии може да служи како показател за социјална исклученост. Исто така, се укажува на потребата за посложена анализа на индикаторите за исклученост. Концептот на исклученост ги поврза материјалните и социо-психолошките аспекти на животниот стандард. Настојувањата во европската социјална политика за замена на терминот сиромаштија со исклученост, не се сосема оправдани. За да може социјалната политика да ги насочи своите инструменти кон ризичните групи и да спречи сиромаштијата да заврши со маргинализација и ограничена социјална participација, се чини разумно дека треба да ги задржи и двата пристапи: сиромаштијата и социјалната исклученост.

Клучни зборови: социјална исклученост, сиромаштија, маргинализација, дистрибутивни и релациони димензии, социјална интеграција, депривација, вклучување.

1. Историјат на концептот на социјална исклученост

Развојот на концептот на социјална исклученост се случува од пред триесетина години. Од влегувањето на развиените индустриски земји во периодот на рецесија кон крајот на 1970-тите, во овие земји во голема мера е присутен порастот на невработеноста и доходната нееднаквост, доаѓа до пораст на си-

ромаштијата, или, општо, до ширење на старите и појава на некои нови социјални проблеми. Порасна бројот на луѓе кои живеат во социјална несигурност, или зависат од разни државни или недржавни програми за помош. Од 1970-тите години сè почесто се дискутира за феномените, како што се: „нова сиромаш-

¹ Овој текст е изменета и дополнета верзија на истоимениот текст објавен во "Ревиза за социологија" 45-60.

тија”, „нова невработеност” и „нови ризици”. Токму поимот социјална исклученост требаше да укаже на овие нови социјални проблеми и на поврзаноста меѓу различните процеси во општеството (економски, социјални, политички и други).

Поимот социјална исклученост има француско потекло. Самиот израз „исклучени” (франц. *les exclus*) се припишува на Рене Леноар, кој во 1970-тите години бил државен секретар за социјални прашања во француската влада. Тој во 1974 година ја објавил книгата под наслов „Исклучен, секој десетти Французин” (*Exclus, un Français sur dix*), во која поимот социјално исклучени не е јасно дефиниран, но се чини дека се однесува на лицата кои не се опфатени со традиционалниот систем на социјална заштита. Леноар признава дека заслугата за инвенција на терминот треба да му се припише на издавачот, кој од неколкуте понудени наслови за книгата го избрал токму терминот „исклучени” (еден од алтернативните наслови бил и „Поинаква Франција”). Тој меѓу исклучените ги набројал следните категории: ментално ретардираните, физички неприспособените (хендикепираните и лицата со инвалидитет), како и социјално неприспособените (зависници, деликвенти, малтретирани деца, алкохоличари, психо-болни, невработени, луѓе склони кон самоубиство, маргинални и асоцијални лица). Исклученоста ги зафаќа сите категории во општеството, сите социјални слоеви и сите возрастни групи. Ниту едно семејство, без разлика дали е работничко, од средна или висока класа, не може да гарантира дека нивните деца нема да станат зависници, деликвенти, или дека нема да избегаат од дома.

Очигледно под влијание на Франција, терминот социјална исклученост подоцна го прифаќаат институциите на Европската унија (ЕУ), кои одиграле важна улога во неговиот развој и ширење. ЕУ го отвори патот за влез на концептот на социјална исклученост во меѓународниот простор и институционално го воведо овој поим во политичкиот и истражувачкиот речник, наметнувајќи го на земјите со различни јазични и културни традиции (Sagacepo, 2001). Европската комисија првпат го спомнува терминот исклученост во еден свој документ од 1988 година, пред крајот на т.н.

Втора програма за борба против сиромаштијата (Commins, 1995). Веќе наредната година, Советот на министри усвојува Резолуција за „Борба против социјалната исклученост”. За време на спроведувањето на Третата програма за борба против сиромаштијата (1989-1994), терминот социјална исклученост е прифатен како дистинктивен концепт, различен од поимот сиромаштија. Во 1990-тите години се случува засилена интеграција на социјалната политика на ЕУ, што влијаеше врз оформувањето на заедничката стратегија за борба против социјалната исклученост - т.н. модел на отворена координација (open method of coordination - OMC). Централната улога на концептот на социјална исклученост во рамките на т.н. европски социјален модел е потврдена во текот на деведесеттите години со почетокот на новиот милениум, преку низа документи (договорите од Маастрихт, Амстердам, Ница, Социјалниот протокол, Лаекенските индикатори, итн.).

Иако дискусиите за социјалната исклученост не се само ограничени на земјите на ЕУ (Rogers, Gore и Figueiro), исклученоста е примарно европски, или „евроцентричен” концепт. Истражувачите и политичарите во земјите од третиот свет повеќе се потпираат врз старите концепти на: сиромаштија, нееднаквост, маргиналност и „периферен капитализам” (Faria, 1995), додека доминантните концепти во американскиот и англосаксонскиот истражувачки и политички речник и натаму се: сиромаштија, маргиналност, поткласи и социјална зависност.

2. Проблеми на дефинирање на социјалната исклученост

Многумина се согласуваат дека концептот на социјална исклученост е магловит, нејасен и повеќезначаен. Некои тврдат дека терминот исклученост е нов само по името, додека содржински генерално се поклопува со класичните поимања за: сиромаштија, маргиналност и дискриминација. Се поставува прашањето: дали социјалната исклученост е нов концепт кој ги одразува новите обележја на реалниот свет или, пак, со него само се заменуваат старите концепти? Постојат приличен број аргументи во прилог на двете гледишта. Дали во голема мера се разликува, на пример, поимот исклученост од поимите маргиналност

или поткласи или, пак, се работи само за различни дискурси, карактеристични за научните и културните традиции на одредени земји (Fassin, 1996)? Очигледно се работи за три дискурси, или три интерпретативни системи кои објаснуваат слични општествени појави, служејќи се со различни просторни метафори (Табела 1). Трите споменати пристапи ги одразуваат различните научни традиции и шко-

ли на размислување. Првите, односно вторите членови на оваа дихотомија (внатре/центар/горе, односно надвор/периферија/долу) опишуваат исти, или слични делови на стварноста, бидејќи лицето кое се наоѓа „надвор“, често ќе биде маргинализирано (на „периферијата“ на општеството) и ќе се наоѓа „долу“, блиску до дното на општеството.

Табела 1: Три пристапи на интерпретација на општествениот простор

	Социјална исклученост	Маргиналност	Поткласа
Земји во кои пристапите се доминантни	Европски земји (земји на ЕУ)	Земји на третиот свет (латиноамерикански земји)	Англосаксонски земји (САД, Канада, В. Британија)
Влијателни мислители	Диркем	Парк, Стоквист	Вилсон Мјуреј
Тип на просторна дохотомија	Внатре/надвор	Центар/периферија	горе/долу

Засага не може да зборува за усогласена и општоприфатена дефиниција на социјалната исклученост. Социјалната исклученост треба, пред сè, да се сфати повеќе како т.н. „чадор-концепт“, отколку како поим што може прецизно да се операционализира. Поради ширината на концептот, сите дефиниции на исклученоста имаат одредена мера на арбитрарност и зависат од идејната и теориската појдовност на авторите.

Една од почесто цитираните дефиниции на социјалната исклученост е онаа на Бурхарт, Ле Гранд и Пишо (1999), која во социјално исклучени ги набројува оние членови на општеството кои не можат да партиципираат во нормалните активности на граѓаните на тоа општество, иако би сакале, но тоа им го оневозможуваат факторите надвор од нивна контрола. Во оваа дефиниција акцентот е на концептот „нормални“ активности и желбата на авторите да ја разграничат недоброволната исклученост од доброволното повлекување или самоисклученоста. Според споменатата дефиниција, оние кои доброволно се повлекуваат од општеството нема да бидат сметани за исклучени. Но, одредени автори, како Бари (1998) укажаа дека не е едноставно да се каже дали еден чин е доброволен, или не (на пр. ако некој се самоисклучил во ситуација кога бил соочен со дискриминација

и непријателски ставови). Бари смета дека не се исклучени само оние кои сакаат да учествуваат во општеството, а се спречени во тоа од фактори врз кои не можат да влијаат, туку, генерално, сите поединци (или групи) кои немаат можности за учество во општествените активности, без разлика дали сакаат да учествуваат, или не.

Исто така, често концептот на социјална исклученост се поврзува со Маршаловиот (1950) концепт на „граѓански статус“ (citizenship). Имено, исклученоста се сфаќа како неуспех во еден, или повеќе клучни општествени системи (Бергман, 1995, 1997; Влемник и Бергман, 2001; Шофе, 2001; Алден и Томас, 1998; Сарачено, 2001):

- Демократско-правен систем, што обезбедува граѓанска или цивилна интеграција;
- Работно-пазарен систем, што ја промовира економската интеграција;
- Систем на социјална заштита, што ја промовира социјалната интеграција;
- Семеен систем и систем на локалната заедница, што ја обезбедуваат интерперсоналната интеграција.

Чувството на припадност или исклученост ќе зависи од ситуацијата во сите четири

системи. Да се биде цивилно интегриран значи да се биде еднаков или рамноправен пред другите во демократскиот систем. Економската интеграција имплицира пристап до вработувањето и економските добра. Да се биде социјално интегриран значи да може да се има корист од надоместоците, или социјалните услуги што ги нуди државата. Интерперсоналната интеграција подразбира воспоставување и одржување семејни, пријателски или соседски врски, што се важни во случај на потреба од морална поддршка, дружење или помош. Сите четири општествени системи се важни и меѓусебно комплементарни: ако е еден слаб, другите треба да бидат посилни. Секако дека се во најлоша ситуација оние кои се неуспешни во сите системи. Социјалната исклученост станува сериозен проблем доколку некој е социјално исклучен од повеќе системи или на повеќе димензии (ако е некој исклучен само на една димензија, тоа, често, не значи дека се работи за вистинска социјална исклученост) и доколку исклученоста има релативно траен карактер (трае низ подолг временски период).

2.1 Социјална исклученост и сиромаштија

Постојат значајни проблеми околу разграничување на сиромаштијата и социјалната исклученост. Дали сиромаштијата е потесен или поширок поим од исклученоста? Данскиот социолог Петер Абрамсон (1995) смета дека исклученоста е само поинаков израз за сиромаштијата („старо вино во нови шишиња“). Тој вели дека многу политичари и влади во развиените земји не сакаат да го користат терминот сиромаштија, на крајот од 20 и почетокот на 21 век, бидејќи сиромаштијата претставува знак за неуспешност на нивната власт и моделот на социјална држава што го подржуваат.

Едни ги прифаќаат поимите сиромаштија и социјална исклученост како синоними, други исклученоста ја подредуваат на сиромаштијата, додека трети, пак, сиромаштијата ја дефинираат како облик на исклученост. Сепак, поголемиот дел автори не ги поистоветуваат сиромаштијата и исклученоста. Додека сиромаштијата главно се сведува на материјална димензија, или „недостиг на ресурси“,

исклученоста подразбира многу, многу повеќе од недостиг на пари (таа по својата природа е плуродимензионален концепт). Луѓето можат да бидат исклучени од различни подрачја на општествениот живот: вработување, образование, домување, социјални врски, почит, итн. Целта на борбата против сиромаштијата е распределба на ресурси, додека исклученоста настојува да обезбеди повеќе од распределба на добра, да обезбеди социјална интеграција и учество.

Анализирајќи ги разликите меѓу сиромаштијата и социјалната исклученост, авторите најчесто ги нагласуваат следните обележја, или предности на концептот на социјална исклученост: сеопфатност, мултидимензионалност, релативност, делување, динамичен карактер (Аткинсон, 1998; Рум, 1995, 1999; Бергман, 1995, 1997; Влемник и Бергман, 2001). Концептуалниот премин од поимот сиромаштија, кон поимот социјална исклученост се толкува како промена на перспективата: од статичен, кон динамичен пристап; од еднодимензионален, кон повеќедимензионален пристап; од дистрибутивни, кон релативни прашања; од истакнување на индивидуалните и семејните ресурси, кон истакнување на ресурсите на локалната заедница; од континуитетот на нееднаквост, кон катастрофално раскинување на социјалното ткиво.

Меѓутоа, прилично е оспорувано стојалиштето дека пристапот на социјалната исклученост за првпат ги воведува во анализа елементите на повеќедимензионалност, релативност, динамичност, дисконтинуитет, и сл. Голем број на истражувачи на сиромаштијата биле свесни за неговата мултидимензионална природа уште од 1970-тите години (Таусенд, 1979; Мек и Ленсли, 1985; Нолан и Вилен, 1996). Класичните студии на сиромаштијата биле свесни за динамичната или времената димензија на сиромаштијата (на пр. обидите да се истражат процесите на интергенерационална преносност на сиромаштијата). Исто така, пред појавата на концептот на социјална исклученост, воочена е важноста од колективните, или заедничките ресурси, т.е. дека нееднаквата достапност на ресурсите во локалната заедница (неквалитетни училишта или болници, оддалечени продавници, лош јавен транс-

порт) придонесуваат за одржување на индивидуалната сиромаштија.

Придонесот на концептот на социјална исклученост се состои во тоа што тој ги зацврсти оние пристапи кои настојуваа да докажат дека проблемите на општествената партиципација не можат да се сведат само на недостиг на материјални ресурси. Потребно е да се истражат и други причинители на неучеството, или нецелосното учество во општествениот живот, како што се: дискриминацијата, хроничната болест, географската локација, културниот идентитет, и сл.

Материјалните ресурси и натаму остануваат клучен фактор на неучеството, но тие не се единствени причинители. Пристапот на социјалната исклученост битно не ја измени насоката на анализа, туку, пред сè, изменет е акцентот на анализата (Хилс, 2002; Аткинсонс, 2002). Овој концепт, за разлика од поимот сиромаштија, ги нагласува во поголема мера некои аспекти на социјалната нееднаквост, како што се: повеќедимензионалноста, социјалната партиципација, нематеријалните аспекти на животниот стандард, и сл.

Табела 2. Парадигми на социјалната исклученост

	Солидарност	Специјализација	Монопол
Политичко-идеолошка традиција	Француски републиканизам	Англоамерикански либерализам	Европска левица
Причини за исклученост	- слабеење на колективните вредности (свест) - кинење на врските меѓу поединецот и општеството	- препреки на доброволните размени	- нееднаков (класно условен) пристап кон ресурсите
Борба против исклученоста	- индивидуални права и обврски за национална солидарност - важност на јавните институции	- права и обврски во договорна смисла - ограничена јавна интервенција	- проширување на еднаквите права на граѓанскиот статус - партиципација во заедницата

3.1 Парадигма на солидарноста

Пристапот на солидарноста е карактеристичен за Франција и се заснова врз Диркемовиот поим за социјалните врски и неговата концепција за општеството (општеството се сфаќа како нормативна и морална појава, како збир на убедувања и верувања што ги делат членовите на општествената заедница). Либералниот индивидуализам (кој се сведува на тоа дека секој треба да ги следи своите интереси и на тој начин општеството ќе биде

3. Парадигми или дискурси на социјалната исклученост

Подеталните анализи покажуваат дека постојат големи разлики меѓу земјите во однос на содржинското одредување и пристапот кон социјалната исклученост. Поаѓајќи од мноштвото значења на поимот исклученост, Х. Силвер (1994) смета дека тие значења можат да се анализираат и интерпретираат во рамки на неколку клучни парадигми. Парадигматските концепции на исклученоста, кои авторката Силвер ги нарекува солидарност, специјализација и монопол, ги одразуваат различните теоретски и политичко-идеолошки перспективи, или дискурси (францускиот републиканизам, англосаксонскиот либерализам и европската социјалдемократија). Секоја парадигма дава различни причини за исклученоста, имајќи ги на ум специфичната концепција на општествата, како и посакуваните модели на општествена интеграција (табела 2).

интегрирано) не е доволна основа за социјална интеграција. Потребна е колективна свест која ќе ги поврзе поединците со општеството. Исклученоста се јавува тогаш кога доаѓа до распаѓање на социјалните врски и исчезнување на солидарноста меѓу поединецот и општеството. Солидарноста овде подразбира „општествени“ односи во потесна смисла на зборот - односи меѓу поединецот, групата и општеството - а помалку политички или пазарни односи. Исклученоста не се гледа само како економско - политички проблем (како

економска или политичка маргинализација), туку како недостиг на солидарност и јаз во социјалната структура. Со поимот солидарност се поврзуваат економските и социјалните компоненти на животот (на пр., за Диркем поделбата на трудот не е само фактор кој води до поголема продуктивност и производност, туку и кон поголема поврзаност меѓу луѓето, создавајќи еден тип на солидарност, која тој ја нарекува органска солидарност).

Може да зебележиме дека францускиот дискурс ги истакнува во прв план „социјалните“, или колективните врски. Во средиштето на дискурсот се социјално аномиските однесувања и потребата да се неутрализираат механизмите што ги произведуваат таквите однесувања. Социјално исклучените, заради одредени причини, се наоѓаат надвор од социополитичкиот поредок, бидејќи не се во можност да воспостават, или да ги одржат социјалните врски. Типичен пример за социјално исклучени се самците (најчесто машки лица, со различни индивидуални или социјални хендикепи), кои е потребно да се интегрираат или реинтегрираат. Должност на општеството и државата (на пр. преку социјалните работници) е активно да ги откриваат социјално исклучените, со цел да се обидат да ги обноват нивните социјални врски, или да им обезбедат можност за интеграција. Во оваа перспектива, клучен концепт е „договорот за вклучување“, кој е поблизок до концептот на Русоовиот општествен договор со кој се уредуваат темелните односи во општеството, отколку до поимот на индивидуалниот работен договор. Принципот на реципроцитет ја нагласува одговорноста на заедницата и социјалните работници, но и на корисниците. На тој начин, социјалната исклученост не е ориентирана на истакнување на обврските на корисникот (како во САД или Велика Британија), туку повеќе на нивната преговарачка моќ и активност. Овие настојувања го надминуваат нивото на паричната помош, или помошта при вработувањето, опфаќајќи мерки за борба против чувствата на искоренетост и изолираност.

3.2 Парадигма на специјализација

Пристапот на специјализација е карактерис-

тичен за англоамериканскиот либерализам. Либералната идеологија го сфаќа општеството поинаку од Диркемовиот пристап, односно како мрежа на доброволни размени меѓу са мостојните поединци кои имаат свои интереси и мотиви. Општествените групи меѓусебно се поврзуваат поаѓајќи од своите посебни интереси и желби, што создава културен и политички плурализам. Исклученоста е резултат на специјализацијата (економска поделба на трудот, социјална диференцијација и раздвојување на општествените сфери на делување). Всушност, исклученоста е индивидуална по својата природа, но причините за исклученоста не се само во индивидуалните желби, туку и во структурите што создаваат индивидуален натпревар и соработка. Исклученоста настанува тогаш кога сферите на делување не се соодветно раздвоени, или кога се користат несоодветни правила во одредена сфера, или кога се поставуваат бариери на слободното движење меѓу сферите. На пример, често се јавуваат тензии меѓу сферата на цивилното општество, која се темели врз слобода, и меѓу јавната сфера, која се темели врз еднаквост и демократија. Еден поединец не мора да биде вклучен во сите сфери. Меѓутоа, кога групните граници ги спречуваат поединците слободно да учествуваат во социјалните размени, тогаш исклученоста се јавува како форма на дискриминација. Сепак, се смета дека групниот и пазарниот натпревар, како и заштитата што ја обезбедува либералната држава ја спречуваат споменатата форма на исклученост.

Концептот на исклученост е надвор од англосаксонската традиција, во која доминираат поимите на културата на сиромаштија и поткласи. Фокусот во оваа традиција е ставен на институционалните бариери и форми на дискриминација, како и на социјалната диференцијација, како последица на индивидуалните активности. Должност на општеството е да ги отстранува бариерите, а поединецот да направи најдобар избор од понуденото. Концептот на исклученост овозможи повторен осврт на културата на сиромаштија преку нешто поинаква и побогата призма (мултидимензионалност, социјални мрежи, самоперцепција). Од друга страна, социјалната исклученост го насочува вниманието на социјалните, наспроти индивидуалните механизми кои во-

дат до губење на чувството на припадност (дискриминација на пазарот на трудот, пристап кон социјалните надоместоци, домување, кредит, или потрошувачка). Од оваа перспектива произлезе интересот за механизмите кои доведуваат до појава на сиромаштија меѓу вработените и социјалната зависност (поврзани со социјалната држава).

3.3 Парадигма на монополот

Пристапот на монопол е карактеристичен за европската левица. Овој пристап, што доаѓа од идеите на К. Маркс и М. Вебер, на општеството гледа како на низа целини, хиерархиски поредени согласно односите на моќ и доминација. Исклученоста се јавува како последица на формирање на групни монополи и т.н. социјално затворање. Моќните класни и статусни групи, кои имаат свои културни и социјални идентитети и институции, по пат на социјално затворање го ограничуваат пристапот на „аутсајдерите“ кон значајни ресурси (добри работни места, надоместоци, образование, урбана локација, статусни облици на потрошувачка). По пат на културни и институционални разлики поединците се држат не само надвор од одредени граници против нивната волја, туку така се одржува и општествената нееднаквост. Исклучените поединци не само што немаат пристап кон значајните ресурси, туку се и предмет на доминација или експлоатација, додека т.н. вклучени или „инсајдери“ уживаат монопол над ресурсите. Нагласокот е врз групните разлики што создаваат нееднаквост, а нееднаквоста и економската експлоатација водат кон исклученост.

Додека либералната парадигма ги истакнува разликите на социјалната зависност за сиромашните, парадигмата на монополот ги нагласува културните, материјалните и симболичките привилегии на инсајдерите како причина за исклученост на аутсајдерите. Вклучувањето се состои во проширување на правата на граѓанскиот статус на аутсајдерите. Дискурсот на социјално затворање може да се примени и на меѓународен план (на пр. на односите меѓу ЕУ и другите земји). Оние автори, кои ја гледаат ЕУ како „европска тврдина“, ги истакнуваат внатрешните и надво-

решните бариери што им пречат на некои групи да учествуваат со целосен граѓански статус. Додека во либералниот дискурс вниманието е примарно насочено кон правата што создаваат социјална зависност (правата од социјална помош), пристапот на монополот во средиште на интересот ги става стандардните социјални права (заштита од невработеност, пензиското осигурување, итн.). Парадигмата на монополот главниот проблем го гледа во дарешливите и презаштитените социјални права на инсајдерите, кон кои другите групи имаат мошне ограничен пристап. Во овој случај, вклученоста имплицира не само проширување на пристапот кон правата, туку и трансформација на системот на социјална сигурност, со намера истиот да стане поинклузивен и поприспособен кон индивидуалните и социјалните ризици и различните животни околности.

4. Операционализација на социјалната исклученост: димензии и индикатори

Дури и кога е постигната согласност околу некои теоретски аспекти на исклученоста, остануваат проблемите поврзани со процесот на операционализација. Не постои стандарден инструмент за истражување на социјалната исклученост. Од тие причини, важно е прашањето: како воопшто да се мери социјалната исклученост? Пристапите кон социјалната исклученост во рамки на земјите на ЕУ, главно се потпираат врз две истражувачки традиции: англосаксонската традиција на истражување на сиромаштијата, која ги нагласува дистрибуциските аспекти на социјалната исклученост, и француската (франкофонската) традиција, која ги истакнува релационските аспекти на социјалната исклученост (нееднаква социјална партиципација, односно недостиг на моќ, или кинење на социјалните врски). Дистрибуциските димензии се однесуваат на распределба на финансиските/материјални добра и „општествените“ награди меѓу поединците/групите, додека релационските димензии ги опфаќаат социјалните врски и односи (исклученост на поединците/групите од социјалните мрежи, заеднички вредности или идентитет). Авторите се согласни дека комбинацијата од дистрибуциски и релационски димензии може да понуди подобра перспектива за истражување на социјалната не-

еднаквост, отколку истражувањата на сиромаштијата кои се концентрираат само на материјалната димензија. Се поаѓа од фактот дека дистрибуциските и релационите димензии се поврзани: колку е понеповолна дистрибуциската ситуација (мали примања, низок животен стандард, лоши станбени услови), толку поединците почесто ќе имаат прекинати социјални врски, слаба политичка партиципација и други симптоми на нематеријална депривација.

Меѓутоа, новите истражувања ја доведуваат во прашање емпириската и теоретската валидност на тезата за поврзаноста на исклученоста со сиромаштијата, на невработеноста со сиромаштијата, на социјалната изолираност и сиромаштијата/невработеноста. Овие врски варираат не само меѓу општествените групи, во зависност од траењето на искуството, туку и меѓу земјите, зависно од типот на системот на социјална сигурност, култура и семејни релации (Паугам,

1995, 1996). Густите мрежи во кои живеат сиромашните и невработените во јужноевропските земји го побиваат втемеленото мислење за економско исклучените како социјално изолирани. За таа цел, потребно е потемелно да се анализира исклученоста на ниво на индивидуални и социјални права, како и на ниво на членство во заедницата. Членството во заедницата, без индивидуални права, може да биде на еднаков начин исклучувачки, како и можноста за пристап кон социјалните права, без членство во заедницата. Најсериозна форма на исклученост се јавува кога и двата типа на права се оневозможени.

Поединечни студии, или авотри, наведуваат различен број димензии или подрачја на социјална исклученост (Табела 3). Бројот на подрачја и изборот на индикатори зависат од теориските становишта на авторите, како и од тоа чија социјална исклученост истражуваме: кај децата и младите, кај старите, кај работното, или вкупното население.

Табела 3. Примери на операционализација на социјалната исклученост (димензии)

Автори	Димензии на исклученост
ЕУ (Лаекен индикатори) (2001)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Финансиска сиромаштија 2. Пазар на труд (вработеност) 3. Здравје 4. Образование
Бурхард, Ле Гранд и Пишо (2002)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Потрошувачка 2. Производство 3. Политички ангажман 4. Социјална интеракција
Бенке (2001)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Пазар на труд 2. Животен стандард 3. Финансиска сиромаштија 4. Домување 5. Образование 6. Резиденцијална област 7. Социјални односи 8. Политички ангажман 9. Аномија 10. Анксиозност 11. Долгорочно лоши животни услови
Галие и Паугам (2004)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Пазар на труд 2. Сиромаштија 3. Социјална изолација
Цаклоглу и Пападопулос (2002)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Финансиска сиромаштија 2. Животни услови 3. Нужни животни активности и потреби 4. Социјални односи

Поги (2003)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Основни потреби 2. Приход 3. Квалитет на живот 4. Домување 5. Социјални односи 6. Здравје 7. Еколошки услови 8. Пазар на труд
Кунц (2003)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Финансиски капитал 2. Човеков капитал 3. Социјален капитал 4. Физички капитал
Кронауер (1998)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Исклученост од пазарот на трудот 2. Економска исклученост 3. Културна исклученост 4. Социјална изолација 5. Просторна исклученост 6. Институционална исклученост

Забелешка: Секоја од димензиите се мери преку еден, или повеќе индикатори

Значителни тешкотии постојат во начинот на анализа на индикаторите на исклученоста. Дали димензиите, или индикаторите треба да ги анализираме независно едни од други, или, пак, е потребно на создавање кумулативен, или композитен индекс на социјална исклученост? Заради проблемите на дефинирање на социјалната исклученост, како и заради ограниченоста на искуствата со исклученост на мошне мала група поединци, голем број автори во емпириските истражувања го прифаќаат концептот на мултидимензионална депривација, како замена за социјална исклученост. Можно е да се анализираат општествените групи согласно степенот на кумулација на димензиите на исклученост, што значи дека би можеле како исклучени да ги сметаме сите оние кои се депривирани на две, или повеќе димензии (без ралика кои се тие димензии). Таквата анализа би била повеќедимензионална, но не би ја земала предвид поврзаноста меѓу дистрибуциските и релациските димензии. Меѓутоа, доколку е некој депривиран само во дистрибуциска (материјална) смисла, тогаш може да стане збор за сиромаштија, но не нужно и за “социјална исклученост”. Од друга страна, кога поединците се депривирани само во релациска, но не и во дистрибутивна смисла, тогаш станува збор за социјална изолација, но не нужно и за социјална исклученост (Бари, 1998). Конечно, социјалната исклученост е можно да се анализира како потесен концепт (т.н. “реална” или “вистинска” исклученост). “Реалната” исклученост би претста-

увала секогаш комбинација на една, или повеќе дистрибуциски димензии и една, или повеќе релациски димензии.

Начинот на анализа на емпириските показатели станува значаен пред сè заради тоа што студиите за социјална исклученост покажуваат дека нема концентрација на димензиите на исклученост меѓу населението. Повеќедимензионалната деприваност, како и комбинацијата на материјалната и релациска исклученост, претставува обележје на релативно мал број луѓе во развиените европски земји. Во Германија никој не бил погоден со повеќе од 5, од можните 11 димензии, додека пак 8% од населението било исклучено од 3, или повеќе подрачја (Бенке, 2001). Во 12 земји на Европската унија процентот на населението што е исклучено од 3, или од максимално можни четири димензии, изнесувал меѓу 1-6% (Цаклоглу и Пападопулос, 2002). Во Велика Британија, бројот на исклучените од 3, или вкупно 4 подрачја, бил помал од 2,5% (Бурхард, Ле Гранд и Пишо, 2002). Бројот на повеќедимензионално депривирани (депривирани од две, или повеќе димензии) во Хрватска изнесувал 13,5%, додека, пак, уделот на “вистински” исклучените (комбинација на дистрибуциски и релациски димензии) изнесувал околу 2% (Шукур, 2006).

5. Заклучни разгледувања

За Турејн (1992) социјалната исклученост е постмодерен феномен заради тоа што цен-

трални проблеми во постмодерните општества не се нееднаквоста и хиерархијата, туку хоризонталната сегрегација и одбивање на вклучувањето. Фокусот веќе не е на нееднаквостите и нивното поправање, туку на интеграцијата, вклучувањето, или повторното вклучување. Абрамсон (1997) истакнува дека социјалната исклученост се перцепира како постмодерен концепт не затоа што луѓето во постмодерните општества имаат пософистицирани потреби, туку затоа што во таквите општества е мошне потешко да се откријат причините за социјалната интеграција. Денес, активниот граѓански статус е поврзан со експлозија на “различности”, кои порано били скриени или потиснати.

За полезноста и применливоста на концептот на социјална исклученост постојат спротиставени гледишта. Можеби поимот социјална исклученост ги сензибилизираше истражувачите и креаторите на социјалните мерки да прифатат широка програма на дејствување. Концептот на исклученоста навистина го насочи вниманието на оние аспекти на социјална нееднаквост, кои биле запоставувани во рамки на традиционалните пристапи кон сиромаштијата, маргиналноста, или дискриминацијата. Тој ги воведо во анализа социопсихолошките аспекти и ги поврза аспектите на социјалната депривација со индивидуалната партиципација и општествената стабилност. Магловитоста на поимот им дава можност на политичарите да го посвојат истиот како главен социјалнополитички концепт и, притоа, да го користат како стратeгиски концепт без да мораат прецизно да ја наведуваат неговата суштина. Концептот на исклученост е приспособлив, што означува дека тој може да се адаптира на различни контексти.

Покрај ова, поимот на социјална исклученост е погоден поради тоа што служи како средство за движење помеѓу парадигмите и дискурсите кои се мошне различни, овозможувајќи лесно преоѓање од една алтернатива, кон друга. На пример, Левитас (1998) укажува на три начини (дискурси) на употреба на поимот социјална исклученост во Велика Британија: 1) „редистрибутивен дискурс” (како причини за нееднаквоста ја нагласува сиромаштијата и нецелосниот граѓански статус);

2) „морален дискурс на поткласи” (како причини за исклученост ги истакнува индивидуалните морални особни на сиромашните); 3) „дискурс на социјална интеграција” (кој во вработувањето го гледа главниот фактор на борбата против исклученоста). Различни пристапи кон социјалната исклученост се евидентни и во ЕУ. Дискурсот на ЕУ се движеше од истакнување на пристапот кон социјалните права, до нагласување на вработувањето како главен механизам на социјалното вклучување. Еднаш се инсистира на важност на концептот на социјалните права (да се обезбедат за сите еднакви можности и пристап кон пазарот на трудот, образованието, здравствената заштита, правниот систем, одлучувањето и партиципацијата), додека другпат социјалните права се интерпретираат на сосема традиционален начин, т.е. проблемите на исклученост и вклученост, главно, се сведуваат на учество на пазарот на труд (вработувањето се смета како клучен фактор за интеграција, додека невработеноста, особено долготрајната, за најважен фактор на исклученоста). Меѓутоа, Левитас (1996) смета дека е проблематично да се смета само платената работа како механизам на општествена интеграција. На тој начин се игнорираат типовите на интеграција што се остваруваат низ другите институции. Интеграцијата на пазарот на труд не мора секогаш да има посакувани ефекти (статусот што го имаат поединците во платената работа е нееднаков и нужно не создаваат социјална кохезија). Бројни студии за младите покажуваат дека, иако невработени и неинтегрирани на пазарот на труд, можат да бидат интегрирани во општеството, благодарјќи на социјалните мрежи што им помагаат да ја избегнат социјалната изолација. Наместо интеграција преку платената работа, тие се интегрираат во некои алтернативен, но содржински начин на живот.

Постојат, пак, автори кои мислат дека пристапот на социјална исклученост е сосема бескорисен, бидејќи нема усогласена дефиниција, при што, широката и нејасна дефиниција концептот го прават практично неупотреблив, и на тој начин поимот исклученост претставува само уште една алка во ланецот на изменетите терминологији. Според мислењето на Сандерс и Цуоми (2002), концептот на исклученост води кон политика што го

поткопува потпирањето врз сопствените сили, бидејќи смета дека она што им се случува на другите не е нивна вина и на тој начин се оправдуваат барањата за поголема редистрибуција. Некои автори го гледаат проблемот и во дуалноста (статитичноста) на концептот на социјална исклученост (исклучени наспроти вклучени), со што не им се дозволува на луѓето можност да изберат делување надвор од општествената „матица“ (mainstream) или, пак, истовремено да бидат и исклучени и вклучени. Дуалниот концепт не ги зема предвид разбирањата за алтернативните поткултури или контракултури, во кои луѓето можат да го пронајдат своето место и да развијат сопствени сфаќања за светот и своето место во него. Ваквите простори, во кои доминира исклученоста од општествената моќ, можат да се користат за спротиставување на општествената „матица“ и да претставуваат алтернативни погледи на вистината.

Во поголемиот дел од дискусиите, елиминирањето на исклученоста се смета за „добра работа“, бидејќи многумина сметаат дека исклученоста треба да се сфати како нешто лошо. Социјалната исклученост претставува пандан на збирот на позитивни улоги и карактеристики на „вклучениот“ поединец (продуктивниот и одговорниот граѓанин кој заработува средства за семејството и кој плаќа даноци). Очигледно дека ваквите пристапи кон исклученоста поаѓаат од сликата на општеството во која, било какво оддалечување од моралниот поредок, кој ги поврзува групите преку заедничките обврски и права, се перцепира како општествено зло. Општеството е морална заедница со мрежи за заедничка поддршка, во која „социјалните жртви“ го губат допирот со овие мрежи, а задачата на социјалната политика е да ги реинтегрира во споменатите мрежи. Зацртаното сфаќање за општеството претставува форма на неофункционалистичка теорија, или „нео-Диркемова хегемонија“ (Левитас, 1996). На овој начин се запоставува комплексноста на идентитетот што ги карактеризира луѓето во нивните односи со другите луѓе, заедницата, пазарот или државните структури, како и фактот дека општеството може опресивно да делува кон некои групи (познати се случаите на морална паника поради активностите на младинските поткултури, бидејќи се сметало дека претста-

вуваат закана за социјалната интеграција). Како што тврди и Портер (2000), вклученоста во главните текови на општеството, за некои жени може да значи крајно негативно искуство на експлоатација, дискриминација и понижување. Можно е некои групи да сакаат да останат „(полу)оддалечени“ од општеството, така што насилното прекинување на нивната „исклученост“ би било неправедно и репресивно. Поединечни автори со право ја истакнуваат потребата на некои групи кои не се стремат кон вклучување, да имаат сопствен (географски) простор. Политиката на вклучување може да имплицира потреба за менување на општествената „матица“, а не само очекување дека маргиналните групи мора да се приспособат кон неа.

Истражувањата покажуваат дека постојат преклопувања меѓу индикаторите за сиромаштија и исклученост, иако таквото преклопување е помало, отколку што се очекуваше. Социјалната исклученост не мора нужно да оди заедно со сиромаштијата, ниту, пак, сиромаштијата мора да резултира со процес на исклучување. Консеквентно, замената на термините сиромаштија со исклученост, во дискусиите за европската социјална политика не е сосема оправдана. За да може социјалната политика да ги насочи своите инструменти кон ризичните групи и да спречи сиромаштијата да резултира во маргинализација и ограничено општествено учество, се чини разумно дека истата ќе мора да ги задржи и двата пристапа: и сиромаштијата и социјалната исклученост.

Најважниот фактор за ограничување на можноста за општествено учество е кулмирање на повеќе аспекти на депривација и истовремена повеќедимензионална деприваност во материјална и социопсихолошка смисла. Покрај ова, се чини дека долготрајното одржување на лошите животни услови силно влијае врз социјалната исклученост. Кога неповолните околности се зацементирани подолго време, голема е веројатноста дека ќе се појави перцепција за ограничена општествена партиципација, што значи чувство на беспомошност и ограничен пристап кон институциите. Задача на социјалната политика и социјалната работа е да ја спречат долготрајната и кумулативната депривација. Во

колкава мера социјалната исклученост ќе ги погодува граѓаните на една земја, зависи не само од нивните лични карактеристики, туку и од моделот на социјална држава, или социјална политика.

*Превела од хрватски јазик:
Маја Геровска Мутев*

ЛИТЕРАТУРА:

- Abrahamson, P. (1995) Social Exclusion in Europe: Old Wine in New Bottles? *Družboslovne razprave* 11(19-20): 119-136.
- Abrahamson, P. (1997) Combating Poverty and Social Exclusion in Europe, in W. Beck, L. van der Maesen i A. Walker (eds.) *The Social Quality of Europe*. The Hague: Kluwer Law International.
- Alden, J., Thomas, H. (1998) Social Exclusion in Europe: Context and Policy. *International Planning Studies* 3(1): 7-13.
- Atkinson, A. B. (1998) Social Exclusion, Poverty and Unemployment, in A. B. Atkinson, J. Hills (eds.) *Exclusion, Employment and Opportunity*. CASEpaper 4. London: Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics
- Barry, B. (1998) Social Exclusion, Social Isolation and the Distribution of Income. CASEpaper 12. London: Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics.
- Berghman, J. (1995) Social Exclusion in Europe: Policy Context and Analytical Framework, in G. Room (ed.) *Beyond the Threshold: The Measurement and Analysis of Social Exclusion*. Bristol: The Policy Press.
- Berghman, J. (1997) The Resurgence of Poverty and the Struggle Against Exclusion: A New Challenge for Social Security in Europe? *International Social Security Review* 50(1): 3-21.
- Böhnke, P. (2001) Nothing Left to Lose? Poverty and Social Exclusion in Comparison. *Empirical Evidence on Germany*. Berlin: Social Science Research Center.
- Burchardt, T., Le Grand, J., Piachaud, D. (1999) Social Exclusion in Britain 1991-1995. *Social Policy and Administration* 33(3): 227-244.
- Burchardt, T., Le Grand, J., Piachaud, D. (2002) Degrees of Exclusion: Developing a Dynamic, Multidimensional Measure, in T. Burchardt, J. Le Grand, D. Piachaud (eds.) *Understanding Social Exclusion*. Oxford: Oxford University Press.
- Choffé, T. (2001) Social Exclusion: Definition, Public Debate and Empirical Evidence in France, in D. G. Mayes, J. Berghman, R. Salais (eds.) *Social Exclusion and European Policy*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Commins, P. (1995) Social Exclusion in the Context of the European Union's Third Poverty Programme. *Družboslovne razprave* 11(19-20): 137-150.
- Faria, V. (1995) Social Exclusion and Latin American Analyses of Poverty and Deprivation, in G. Rodgers, C. Gore, J. Figueiro (eds.) *Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses*. Geneva: International Institute for Labour Studies.
- Fassin, D. (1996) Exclusion, underclass, marginalidad. *Revue française de sociologie* 37(1): 37-75.
- Gallie, D., Paugam, S. (2004) Unemployment, Poverty, and Social isolation: An Assessment of the Current State of Social Exclusion Theory, in D. Gallie (ed.) *Resisting Marginalization: Unemployment Experience and Social Policy in the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- Hills, J. (2002) Does a Focus on „Social Exclusion“ Change the Policy Response?, in T. Burchardt, J. Le Grand, D. Piachaud (eds.) *Understanding Social Exclusion*. Oxford: Oxford University Press.
- Kronauer, M. (1998) „Social Exclusion“ and „Underclass“ – New Concepts for the Analysis of Poverty, in H.-J. Andress (ed.) *Empirical Poverty Research in Comparative Perspective*. Aldershot: Ashgate.
- Kunz, J. (2003) Where Is Platform 9 ¾? Understanding Income Security and Social Exclusion. A presentation at the CCSD/HRDC conference „Building a Social Inclusion Research Agenda“, March 28.
- Lenoir, R. (1974) *Les exclus: un Français sur dix*. Paris: Le Seuil.
- Levitas, R. (1996) The Concept of Social Exclusion and the New Durkheimian Hegemony. *Critical Social Policy* 16(46): 5-20.
- Levitas, R. (1998) *The Inclusive Society? Social Exclusion and New Labour*. London: MacMillan Press.
- Mack, J., Lansley, S. (1985) *Poor Britain*. London: George Allen & Unwin.
- Marshall, T.H. (1950) *Citizenship and Social Class*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nolan B., Whelan, C. (1996) *Resources, Deprivation and Poverty*. Oxford: Oxford University Press.
- Paugam S. (1995) The Spiral of Precariousness, in G. Room (ed.) *Beyond the Threshold: The Measurement and Analysis of Social Exclusion*. Bristol: The Policy Press.
- Paugam S. (1996) Poverty and Social Disqualification: A Comparative Analysis of Cumulative Disadvantage in Europe. *Journal of European Social Policy* 6(4): 287-304.

- Poggi, A. (2003) Does Persistence of Social Exclusion Exist in Spain. *Universitat Autònoma de Barcelona, Department of Applied Economics*.
- Porter, F. (2000) Social Exclusion: What's in a Name? *Development in Practice* 10(1): 76-81.
- Rodgers, G., Gore, C., Figueiro, J. (eds.) (1995) *Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses*. Geneva: International Institute for Labour Studies.
- Room, G. (1995) Poverty and Social Exclusion: The New European Agenda for Policy Research, in G. Room (ed.) *Beyond the Threshold: The Measurement and Analysis of Social Exclusion*. Bristol: The Policy Press.
- Room, G. (1999) Social Exclusion, Solidarity and the Challenge of Globalization. *International Journal of Social Welfare* 8(3): 166-174.
- Saraceno, C. (2001) Social Exclusion: Cultural Roots and Diversities of a Popular Concept. Paper presented at the conference on „Social Exclusion and Children”, Columbia University, 3-4 May.
- Saunders, P., Tsumori, K. (2002) Poor Concepts, 'Social Exclusion', Poverty and the Politics of Guilt. *Policy* 18(2): 32-37.
- Silver, H. (1994) Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms. *International Labour Review* 133(5-6): 531-578.
- Šućur, Z. (2006) Siromaštvo, višedimenzionalna deprivacija i socijalna isključenost u Hrvatskoj. *Revija za sociologiju* 36 (3-4): 131-147.
- Touraine, A. (1992) *Inegalités de la société industrielle, exclusion du marché*, u J. Affichard, J. B. de Foucauld (eds) *Justice sociale et inégalité*. Paris: Esprit.
- Townsend, P. (1979) *Poverty in the United Kingdom*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Tsakoglou, P., Papadopoulos, F. (2002) Aggregate Level and Determining Factors of Social Exclusion in Twelve European Countries. *Journal of European Social Policy* 12(3): 211-225.
- Vleminckx, K., Berghman, J. (2001) Social Exclusion and the Welfare State: An Overview of Conceptual Issues and Implications, in D. G. Mayes, J. Berghman, R. Salais (eds.) *Social Exclusion and European Policy*. Cheltenham: Edward Elgar.
- European Social Policy 12(3): 211-225.
- Vleminckx, K., Berghman, J. (2001) Social Exclusion and the Welfare State: An Overview of Conceptual Issues and Implications, in D. G. Mayes, J. Berghman, R. Salais (eds.) *Social Exclusion and European Policy*. Cheltenham: Edward Elgar.

Abstract:

Attractiveness of the social exclusion is not correspondent with its conceptual and theoretical establishment. The article explores different problems of defining social exclusion, basic approaches as well as efforts for conceptual operationalization. The author pays particular attention to differentiating social exclusion from other concepts or approaches, especially its separation from poverty, as early use of the exclusion concept appeared as substitute for poverty. The author analyses advantages and disadvantages of the conceptual turn towards social exclusion. One of its advantages is that enables easy shifting from one discourse or paradigm to another. Different meanings and causes of social exclusion as well as models of social integration are being analysed through three paradigms: solidarity, specialization and monopoly. Until now there have been different efforts for operationalization of the social exclusion. The author argues that only the combination of inadequate distributional and participative dimensions can serve as an indicator for social exclusion. Also the article emphasizes need for more systematic analysis of indicators of exclusion. The concept of social exclusion has merged the material and socio-psychological aspects of the living standard. Tendencies within European social policy to replace the term poverty with exclusion are not fully justified. Social policy needs to maintain both approaches so that it can direct its instruments towards risk groups and prevent poverty to end with marginalization and limited social participation.

Key words: social exclusion, poverty, marginalization, distributional and participative dimensions, social integration, deprivation, inclusion

д-р Пол Стабс,
Научен советник,
Економски институт, Загреб

УДК 316.344.23(497-15)

Доц. д-р Маја Геровска Митев,
Институт за социјална работа и социјална политика,
Филозофски Факултет,
Универзитет „Св. Кирил и Методиј,,

КЛУЧНИ СОЦИЈАЛНИ ИНДИКАТОРИ И ПОЛИТИКИ ЗА МЕРЕЊЕ НА СИРОМАШТИЈАТА И СОЦИЈАЛНАТА ИСКЛУЧЕНОСТ¹

Резиме:

Текстот ги анализира клучните социјални индикатори за мерење на сиромаштијата и социјалната вклученост. Исто така, текстот ја нагласува разликата меѓу индикаторите, одредниците и стандардите. Предмет на анализа се индикаторите и политиките што најчесто се користат за мерење на човековиот напредок и благосостојба. За секој од нив се дава поширок осврт што ги опфаќа историјата и актуелниот статус на инцијативата, поважните индикатори што се применуваат, како и некои од предностите и недостатоците на индикаторите и креирањето на политиките.

Авторите се одлучуваат за генерално објективни индикатори за долгорочните (системски) резултати. Тоа се должи на фактот што овој текст се занимава со социјалните индикатори што ги користат меѓународните агенции, како: Европската Унија/ЕУРОСТАТ, УНДП, ОН, Меѓународниот монетарен фонд, Светската банка, како и ОЕЦД. Нивните индикатори најчесто се квантитативни, обично изразени како однос или пропорција на односната популација. Се разбира, како такви, ваквите стапки укажуваат на агрегираната (вкупна) состојба на луѓето, но малку, или ништо за квалитетот на нивниот живот. Авторите заклучуваат дека нагласокот на широк спектар на индикатори за резултатите, без соодветно набљудување на влезните елементи во креирањето на политиките, може да ги запостави најважните прашања во однос на програмските искуствени алтернативи.

Текстот, исто така, ја нагласува важноста од воведувањето на соодветни стандарди за квалитет, како мост меѓу индикаторите за креирање на политиките и квантитативните индикатори за мерење на резултатите.

Клучни зборови: социјални индикатори; лаекен индикатори; извештај за човековиот развој и индекс за човековиот развој; милениумски развојни цели, стратегии за намалување на сиромаштијата; социјални индикатори на ОЕЦД; Индикатори за социјална кохезија.

Контекст и дефиниции

Во последната деценија, на меѓународен план се забележува возобновување на интересот и заедничките напори за намалување на сиромаштијата и промовирање на социјалната вклученост преку градење партнерства меѓу националните влади, меѓународната заедница, граѓанското општество и други фактори. Покрај тоа, направени се и голем број обиди за дефинирање на социјални индикатори со кои ќе се мери степенот на благосостојбата кај луѓето и постигнатиот напредок во остварувањето на целта за намалување на сиромаштијата и постигнување социјална вклученост. Понекогаш, таквите активности се поврзани со одредени политички процеси, додека, пак, во други случаи, тие се развиват независно од нив.

Во денешниот свет на различности и нееднаквости, а при зголемена и интензивизирана глобална меѓузависност, не е воопшто едноставна задачата да се формулираат социјални индикатори за намалување на сиромаштијата и социјалната вклученост. На извесен начин тука се соочуваме со одреден природен парадокс. Имено, од една страна, за споредување на земјите во светот е потребна универзална група индикатори со што би се стандардизирале соодветните критериуми, од друга страна, пак, постои опасност таквата група индикатори да биде малку повеќе од сведување на најмал заеднички именител на основните индикатори, кои недоволно би укажувале на комплексноста на процесите и резултатите во различните региони од светот. Во таа смисла, голема е веројатноста дека ќе бидат изоставени клучните специфики на сиромаштијата и социјалната инклузивност во даден конкретен контекст. Исто така, не треба да се забораваат и различните културни перспективи за тоа што е благосостојба².

Употребата на голем број индикатори само ја зголемува конфузијата. Притоа, во навидум бескрајната потрага по „нови“ индикатори се јавува уште еден парадокс. Имено, „ако индикаторите дадат ‚очекуван‘ резултат, тогаш треба веднаш да се отфрлат затоа што и не откриле ништо ново. Ако, пак, ни дадат неочекуван резултат, тогаш истите ја доведуваат во прашање самата методологија“³.

Потрагата по веродостојни социјални индикатори барем делумно подразбира верба во можноста преку мерливите крајни резултати да се приложи доказ за водењето ефикасна, ефективна и правична социјална политика. Секако дека ваквата верба не претставува новост и во Велика Британија таа потекнува од Фабијанскиот „социјалниот инженеринг“, со оглед на обновениот момент на „повторно откривање на сиромаштијата“ во раните шеесетти години на минатиот век. Во поново време, враќањето на таквата верба на светско ниво може да се поврзе со некои суштински начела на „новиот јавен менаџмент“, при што одговорноста во еден „пост-модерен“, плурален, измешан, хибриден и политизиран свет, сè повеќе се мери со постигнување согласност за критериуми за успехот во работата базирани врз резултати⁴. Во ваков контекст, неизбежно е да се јави ситуација во која на едни ќе им се чини дека станува збор за систематска, усогласена и конзистентна примена на индикаторите во борбата против светската сиромаштија и исклученост, додека на други, истото ќе им изгледа како параван зад кој работите се одржуваат на ниво на статус-кво, непроменети⁵. Иако во глобални рамки индикаторите играат важна улога и се очекува дека ќе бидат користени на долг рок, нашето гледиште е дека индикаторите, сепак, ги задолжуваат лицата кои можат прогресивно да повлијаат во дебатите за формулирање на политиките, да се трудат да ги сфатат, следат, критички да ги оценат, приспособат, применат

¹ Текстот е скратена верзија на студијата Social Indicators for the Western Balkans-Tools for Assessing and Pro-moting Poverty Reduction and Social Inclusion, 2004, Save the Children - UK, (необјавена).

² Cf Gough I. in human Well-Being and Social Structures: relating the universal and the global Global Social Policy 4 (3); 289 - 312

³ Carter, R. (2001) 'Defying Prejudice, Advancing Equality – 1: Minorities in Central and Eastern Europe and the former Soviet Union', London: Everychild; p. 15.

⁴ Minogue, M. (2000) 'Should Flawed Models of Public Policy Be Exported?' University of Manchester IDPM Working Paper 15; p. 11.

⁵ Cf. Gould, J. (2003) 'Transnational Actors and the Politics of Poverty Reduction', and Voipio, T. (2003) 'Finnish Perspectives on the Role of the International Non-State Actors in Policy Formation', in Global Social Policy 3(3); 349-366

и кога е потребно, дури и да ги дополнат постојните индикатори. Во духот на едно такво размислување е напишан и овој авторски текст.

Од големо значење е, исто така, да се прави разлика меѓу индикаторите, стандардите и одредниците⁶:

ИНДИКАТОРИ се специфични, квантитативни мерки кои статистички може да се верификуваат, а преку кои може да се следи работата на одреден систем. Индикатори може да се постават на ниво на долгорочни (системски) резултати, на ниво на конкретни производи на системот, на ниво на влезни единици во системот и/или на ниво на процесите во рамките на системот.

ОДРЕДНИЦИ се групи на поврзани индикатори кои на агрегирано ниво даваат важна и прецизна систематска споредба на работењето на еден систем, или потсистем, во текот на времето (последователни одредници), или на различни системи, или потсистеми, за еднаков временски период (истовремени одредници). Понекогаш ваквите одредници се нарекуваат **ИНДЕКСИ**.

СТАНДАРДИ се групи поврзани одредници, индекси или индикатори, кои на агрегирано ниво даваат општествено значајни информации за постигнатиот напредок на одреден елемент на некој систем, или потсистем. Стандардите треба да дадат прецизна слика за квалитетот и може да се поделат на минимални (доволно добри) стандарди и оптимални (најдобри примери) стандарди.

Со цел добивање значајни резултати, единиците за мерење на индикаторите, одредниците и стандардите мора внимателно да се избераат. Сè повеќе социјалните индикатори се расчленуваат на повеќе варијабли, како на пример: пол, возраст, социо-економски статус и национална припадност. Иако постои тенденција единиците мерки за најголем број социјални индикатори да се применуваат на државно ниво, сè поголемо внимание се посветува и на регионалните специфики во

рамките на дадена земја. Споредбите што се прават меѓу државите добиваат на значење поради глобализацијата и создавањето на транснационалните сојузи, како што е Европската унија, и затоа може да се очекува поголем интерес за поставување на меѓу-државни одредници и супра-национални стандарди. Сепак, во овој момент, споредбите што се прават во социјалната сфера на меѓународен план, сè уште се ограничуваат само на употребата на индикаторите што се од примарен интерес во овој труд.

Индикаторите самите по себе не се одликуваат со објективност или неутралност. Самото избирање, групирање во одредници, индекси или стандард, или одредувањето на доменот, упатува на избор каде едни информации добиваат приоритет наспроти други. Во услови на сè поголема важност на квалитетот на општествениот живот при анализирањето на политиките, директно мерливите индикатори се надополнуваат со квалитативни индикатори со нумерички вредности. Притоа, индикаторите што се сметаат за објективни се надополнуваат со агрегации на субјективни проценки. Со употребата на бројни вредности се врши и избор на дефинициите и податоците. Реални проблеми се јавуваат и во однос на споредливоста на податоците од различни земји во функција на времето.

Предмет на анализа на овој текст се индикаторите и политиките што најчесто се користат за мерење на човековиот напредок и благосостојба. За секоја од темите се дава поширок осврт, што ги опфаќа историјата и актуелниот статус на иницијативата, поважните индикатори што се применуваат, како и некои од предностите и недостатоците на индикаторите и креирањето на политиките, особено во однос на нивната употреба во земјите од Западен Балкан⁷. Секогаш кога беше потребно да се направи избор, се одлучувавме за генерално објективни индикатори за долгорочните (системски) резултати. Тоа се должи на фактот што овој текст се занимава со социјалните индикатори што ги користат меѓународни агенции. Станува збор за квантитатив-

⁶ Fitz-Gibbon, C. T. (2002) 'Evaluation in an Age of Indicators: challenges for public sector management', Evaluation 8 (1); 140-148.

⁷ Албанија, Босна и Херцеговина, Хрватска, Македонија, Црна Гора и Србија

ни индикатори, обично изразени како однос, или пропорција на односната популација. Се разбира, како такви, ваквите стапки укажуваат на агрегираната (вкупна) состојба на луѓето, но малку, или ништо за квалитетот на нивниот живот.

Европската унија и процесот Лисабон - Лаекен

Историски гледано, Европската унија (ЕУ) релативно доцна се придружи на останатите од меѓународната заедница во мерењето на сиромаштијата и социјалната инклузија. Сè до неодамна, ЕУ беше далеку помалку заинтересирана за квантитативни анализи и индикатори, отколку за донесување на интервентни мерки и дефинирање на политики. Познавајните квантитативни заложби кои ЕУ ги прави на ова поле немаат долга историја, како на пример оние на ОЕЦД, Светската банка, или агенциите на Обединетите нации. Сиромаштијата и социјалната исклученост влегоа во фокусот на вниманието оној момент кога се појави ризик од нарушување на кохезијата на Европската унија заради високата невработеност и новите форми на социјална исклученост и кога со агендата од Лисабон исклученоста стана пречка за успешна и динамична економија, базирана на знаење.

Некои од причините за првобитниот недостаток на интерес на ЕУ за оваа област се:

(а) високата стапка на раст кај земјите членки во педесеттите и шеесеттите години на минатиот век, проследено со ниска стапка на инфлација и незначајна стапка на невработеност;

(б) неспособност и/или непостоење интерес за проширување надвор од раната пазарна ориентација на Европската унија, и

(в) доминантноста на десноориентираните политички сили во земјите членки кои беа против или, пак, скептични кон сèопфатна политика за намалување на сиромаштијата⁸.

Големиот исчекор во политиката на ЕУ против сиромаштијата и социјалната исклученост беше поттикнат од страна на Европскиот Совет, одржан во март, 2000 година, во Лисабон. Се предложи отворен метод на координација заради конвергирање на политиките, со кој се создава простор за политичка координација на полето на социјалната заштита и социјална инклузија, а со цел заемно учење и размена на позитивни искуства. Овој метод вклучува заеднички цели, заеднички индикатори, доставување стратешки извештаи (поранешните национални акциски планови за социјална инклузија) од земјите членки и заедничките извештаи што ги усвојуваат Советот и Комисијата. Воспоставувањето на заеднички индикатори на ниво на ЕУ претставува важно поместување во борбата против сиромаштијата и социјалната исклученост. Индикаторите за сиромаштијата и социјалната исклученост што беа иницирани за време на белгиското претседателство со Унијата⁹, беа прифатени на состанокот на Европскиот Совет одржан во Лаекен во декември 2001 година, а потоа дополнети во јуни 2006 година. Портфолиото за мерење на процесите на социјална заштита и социјална инклузија опфаќа 14 главни индикатори (+11 индикатори за ситуацијата) и 3 посебни портфолија за социјалната инклузија, пензиите, здравството и долготрајната заштита.

⁸ Gayer, R. (2000) Exploring European Social Policy, Cambridge: Polity Press.

⁹ Atkinson, T. et al (2002) Social Indicators: the EU and Social Inclusion. Oxford: University Press.

Табела 1 Индикаторите од Лаекен за мерење на социјалната инклузија (дополнети во јуни 2006 год.)

Примарни индикатори	Секундарни индикатори
Стапка на ризик од сиромаштија	Стапка на ризик од сиромаштија (целосен преглед по возраст)
Перзистентна стапка на ризик од сиромаштија	Ризик од сиромаштија по домаќинство
Релативен среден јаз на ризик од сиромаштија	Ризик од сиромаштија според интензитетот на работа во домаќинството
Долготрајна стапка на невработеност	Ризик од сиромаштија според статусот на најчестата активност
Популација која живее во домаќинства без вработени членови	Ризик од сиромаштија според статусот на домување
Лица кои рано го напуштаат школувањето, а не се опфатени со обука или квалификација	Дисперзираност околу прагот на ризикот од сиромаштија
Јаз во вработеноста кај емигрантите	Лица со низок степен на образование
Материјално осиромашување	Ниско ниво на писменост за читање кај децата
Домување	
Незадоволени потреби за нега од минимални приходи	
Добросостојба на децата	

Извор: http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/common_indicators_en.htm

Индикаторите овозможуваат споредби меѓу државите и може да се комбинираат со националните и меѓународните индикатори за апсолутна сиромаштија. Првостепените индикатори се најважните елементи што укажуваат на монетарна сиромаштија и може да доведат до социјална исклученост. Второстепените индикатори ја опишуваат слоевитоста на проблемот. Тие може да бидат надополнети со третостепени индикатори за кои не е потребно усогласување меѓу земјите членки и кои може да се искористат за нагласување на спецификите на поединечни земји.

Надополнетите индикатори покажуваат дека поголемиот дел од претходната критика (недостаток на индикатори кои се однесуваат на децата, итн.) беше прифатена и вградена во ново портфолио, што овозможува посигурно откривање и мерење на „скриената“ социјална исклученост. Сепак, сè уште остануваат некои проблематични аспекти. Така на пример, постои нејасна мешавина на објективни и субјективни индикатори, па затоа Европската мрежа против сиромаштијата повикува на учество на сите заинтересирани страни во процесот со кој ќе може да се измерат проме-

ните во секојдневниот живот на луѓето кои живеат во сиромаштија и социјална исклученост¹⁰. Понатаму, недостасуваат индикатори со кои би се третирале различните аспекти на сиромаштијата, исклученоста и ризиците кај земјите во транзиција, а посебно во оние делови од Регионот кои се зафатени со војна, децата сместени во разни институции, раселувањата, трговијата со луѓе и прашањата поврзани со инвалидитетот. Исто така, недостасува и интерес на јавноста и постигнување консензус меѓу различните фактори. Притоа, влијателните невладини организации, како на пример Европската мрежа, против сиромаштијата предложија свои групи на индикатори, во следниве области: сиромаштија, вработување, образование/обука, здравство и домување¹¹. И покрај сè, важно е да се нагласи дека овие индикатори даваат важен поттик за поголема координација меѓу земјите-членки и земјите-кандидати за ЕУ во нивните заложби за ефикасно мерење и справување со проблемите на сиромаштијата и социјалната исклученост. Секако дека моменталната работа врз индикаторите за сиромаштијата кај децата и индексот за материјалното осиромашување, укажува на фактот дека инди-

¹¹ http://www.eapn.org/docs/position/indicators_en.doc

¹⁰ Pena-Casas, R., Degryse, C. and Pochet, P. (2002) *European Strategy in the Field of Poverty and Social Exclusion*, OSE, European Social Network. <http://www.ose.be/files/docRPC/CPASfinalEN.pdf>

торите на Европската унија се динамична категорија.

Извештаи на човеков развој и индекси на човеков развој

Иницијативата за човеков развој ја покренала Програмата за развој на Обединетите нации (УНДП) во 1990 година. Суштинската претпоставка на оваа Иницијатива и на соодветниот Индекс за човеков развој (HDI/ХДИ), е дека развојот е нешто повеќе од економски развој што се мери преку приходот и богатството. Во таа смисла, овој индекс вклучува пошироки аспекти на човековата благосостојба. Секоја година под покровителство на УНДП групи независни експерти подготвуваат годишни извештаи за човековиот развој на светско, регионално и национално ниво. Во овие извештаи се обработуваат одредени теми, со детален статистички приказ за човековиот развој.

Глобалните извештаи за човековиот развој содржат голем број индикатори што се во голема мера стандардизирани, за да овозможат споредби меѓу различни држави. Така, во Извештајот за 2007/2008 година тие податоци се претставени во 35 табели со индикатори.

Исто така, во процесот се користат индикатори за дефинирање на четири индекси: индексот на човеков развој (HDI/ХДИ), индексот на развој на родовите односи (GDI/ГДИ); мерката за зајакнување на родовите (GEM/ГЕМ); и индексот на човекова сиромаштија (HPI/ХПИ).

Најцитиран индекс е индексот на човеков развој, кој има и најширока примена и кој конзистентно се пресметува од 1975 година. Овој индекс се состои од три под-индекси:

- а. Индекс за очекувано траење на животот;
- б. Индекс за образование, кој е комбинација на стапката на писменост кај возрасните и комбинирани стапки на уписи во основно, средно и универзитетско образование;
- в. Индексот на бруто домашниот производ (БДП по глава на жител при паритет на куповна моќ).

Овој индекс се изразува со нумеричка вредност помеѓу 0 и 1. Во глобалниот Извештај за

човеков развој од 2007/2008, а со користење на податоци од 2005 година, се подредуваат 177 земји од Исланд (со индекс 0,968), до Сиера Леоне (индекс 0,336) во три главни групи:

Група 1: Земји со висок човеков развој (HDI >0.8) – 70 земји

Група 2: Земји со средно ниво на човеков развој (HDI 0.5-0.8) – 85 земји

Група 3: Земји со ниско ниво на човеков развој (HDI <0.5) – 22 земји

Поради недостаток на прецизни податоци, 17 земји, меѓу кои Србија и Црна Гора, не се рангирани според индексот на човеков развој (HDI).

Индексот за развој на родовите односи (GDI/ГДИ) во основа ги користи истите три главни групи на под-индекси, што ги користи и ХДИ, приспособени за мерење на нееднаквостите меѓу мажите и жените. Во Извештајот за човеков развој за 2007/2008, 157 земји се класифицирани според ГДИ, почнувајќи од Исланд (0,962) до Сиера Леоне (0,320).

Мерката за зајакнување на родовите (GEM/ГЕМ), во суштина го мери родовото зајакнување во однос на нивото на учество на жените во политичката и економската сфера (учество на жените во парламентот, во законодавниот систем, процент на жени на раководни и извршни функции, процент на жени на професионални и советодавни позиции) и во однос на економската сила (однос на приходите меѓу жените и мажите). Во Извештајот за човеков развој за 2007/2008 околу 93 земји се оценуваат според ГЕМ од Норвешка (0,910) до Јемен (0,129).

Индексот на сиромаштија (HPI/ХПИ) се состои од два различни кумулативни индекси за различни групи земји. HPI -1 се пресметува врз основа на пет аспекти на сиромаштијата и неразвиеноста, сите изразени во проценти на населението:

- i. Веројатност да не се доживее 40 години старост (од моментот на раѓање) ;
- ii. Стапка на неписменост на возрасните лица;

- iii. Колкав дел од населението нема пристап до сигурно снабдување со вода;
- iv. Колку деца до четиригодишна возраст се под нормалната тежина за возраста;
- v. Колкав дел од населението живее во сиромаштија со помалку од 1 долар/ден; помалку од 2 долари/ден; под националната линија на сиромаштија.

Извештајот за човеков развој од 2007/2008 подредува 108 земји според НРП-1, почнувајќи со Барбадос, со 3,0 % население кое живее во сиромаштија, до Чад, со 56,98 % од населението кое живее во сиромаштија.

ХПИ-2 е посоодветен за примена на земјите на ОЕЦД, како и земјите од Централна и Источна Европа и земјите на Комонвелт. Во проценти, опфатени се четири елементи:

- i. Веројатност да не се доживеат 60 години старост (од моментот на раѓање);
- ii. Функционална стапка на неписменост кај возрасните;
- iii. Колкав дел од работната сила е подолго време без вработување;
- iv. Сиромаштија според приходот (врз основа на три елементи – помалку од 50% од просечниот приход; помалку од 11 долари/ден; помалку од 4 долари/ден).

Во Извештајот за човеков развој за 2007/2008 година се рангираат 19 земји според ХПИ-2, почнувајќи со Шведска, со 6,3 % сиромаштија, до Италија, со 29,8 %. Заради недостаток на податоци, некои од земјите на Централна и Источна Европа и Комонвелтот на независни држави, не се опфатени на листата.

Предности на Извештајот за човеков развој (HDR/ХДР) и Индексот на човеков развој (HDI/ХДИ):

- 1. ХДИ е стар и добро проверен индекс, со голем степен на валидност;
- 2. Овој индекс овозможува значајни споредби меѓу земјите во функција од времето;

- 3. Употребува објективни индикатори наспроти субјективни судови;
- 4. Може да ја отслика нерамноправноста меѓу родовите во смисла на резултати и застапеност.

Недостатоци на ХДР и на ХДИ:

- 1. ХДИ не е најдобро приспособен за земјите во транзиција, при што може “многу повеќе информации да скрие отколку да открие”¹²;
- 2. ХПИ не се пресметува за земјите во транзиција по ни една основа;
- 3. Покрај родовите прашања, индексите не се доволно приспособени за мерење на другите форми на исклученост и нееднаквост (возраст, регион, етничка припадност, итн.);
- 4. Предизвикуваат мал интерес кај политичарите, особено во земјите во транзиција;
- 5. Не се посветува доволно внимание на анализа на податоците од аспект на детските прашања.

Милениумски развојни цели (MDGs/МДГ)

На Милениумскиот самит на Обединетите нации, одржан во септември 2000 година, светските лидери ги усвоија Милениумските развојни цели (MDGs/МДГ) кои се состојат од поопшти (крајни) и поконкретни цели кои треба да бидат исполнети најдоцна до крајот на 2015 година. Во следниот чекор, експертите од ООН, ОЕЦД, Светската банка и ММФ дефинираа одреден број индикатори како дел од „Планот за реализација на Милениумската декларацијата на Обединетите нации“¹³. Идејата е рамките на групата на Обединетите нации за развој, а со која претседава Администраторот на УНДП, агенциите на Обединетите нации, Бретон-Вудс и другите институции да ги интегрираат Милениумските развојни цели во сите аспекти на своите активности. Некои од целите, како на пример оние поврзани со образованието, имаат подолга историја, односно произлегуваат од целите усвоени во Јомтиен и Дакар во рамките на Светскиот

¹² Human Development Report – Croatia, 1998.

¹³ <http://ods-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/526/07/PDF/N0152607.pdf?OpenElement>

форум за образование¹⁴. Покрај глобалното следење на напредокот, секоја земја во развој и транзиција, до крајот на 2004 година треба да подготви извештај за Милениумските развојни цели. Оставена е и можноста земјите да ги приспособат и допрецизираат целите и индикаторите за подобро да го одразуваат специфичниот контекст.

Понатаму, во јули 2002 година, Генералниот секретар на Обединетите нации го формираше Милениумскиот проект како независно советодавно тело со кое претседава професорот Џефри Сакс. Овој проект се состои од десет работни групи кои треба да помогнат во

определување на оперативните приоритети, организациските средства за реализација, како и дефинирање на структурите за финансирање кои се неопходни за остварување на Милениумските развојни цели¹⁵.

По првобитната елаборација, во понатамошниот процес, Милениумските развојни цели претрпија и одредено попрецизно дефинирање, т.е. развивање на индикатори за мерење на напредокот. Во нивната сегашна форма, Милениумските развојни цели се состојат од 8 крајни цели, 18 поконкретни цели и 48 индикатори на кои се работи во континуитет. Во целите спаѓаат:

Табела 2: Милениумски развојни цели

КРАЈНА ЦЕЛ	ПОКОНКРЕТНА ЦЕЛ
1. Искоренување на екстремната сиромаштија и глад	1. Намалување на половина на бројката на луѓе кои живеат со помалку од еден долар дневно
	2. Намалување на половина на бројката на луѓе кои гладуваат
2. Обезбедување на универзално основно образование	3. Сите машки и женски деца да имаат универзално основно образование
3. Промоција и јакнење на родовата еднаквост на жените	4. Намалување на разликите меѓу половите во основно и средно образование по можност до 2005 и на сите нивоа на образование, не подоцна од 2015 година
4. Намалување на смртноста кај децата	5. Намалување за 2/3 на стапката на смртност кај децата под 5 години, меѓу 1990 до 2015 година
5. Подобрување на здравјето на родилките	6. Намалување за 3/4 на стапката на смртност на родилките меѓу 1990 и 2015 година
6. Борба против ХИВ/СИДА, маларија и други болести	7. Запирање на ширењето на сидата до 2015 година и почеток на нејзиното смалување
	8. Запирање на ширењето на појавата на маларија и други болести до 2015 година и почеток на нивното намалување
7. Обезбедување одржливост на животната средина	Поконкретни цели 9-11
8. Развивање на глобални партнерства за развој	Поконкретни цели 12-18

Судејќи според природата и опфатот, Милениумските развојни цели имаат многу предности. Имено, иако станува збор за глобален процес, сепак Милениумските развојни цели дозволуваат вградување на специфичностите на секоја земја; насочени се кон јасни глобални приоритети на начин кој е мерлив и кој реално може да се оствари; во најголем број случаи се воспоставува јасна врска меѓу крајните цели, поконкретните цели и индикаторите; се создава платформа околу која различните супранационални и билатерални

агенции за помош може да работат заеднички и се создава можност да се направи врска со целите поврзани со пристапот во Европската унија. Притоа, процесот на подготовка на извештаите може да придонесе за јакнење на капацитетите и подигнување на свеста. Сепак, има некои карактеристики на кои треба да им се посвети поголемо внимание, како на пример: недостаток на јасност и согласност помеѓу општите цели, задачите и индикаторите; нејаснотии во односот помеѓу глобалните задачи и индикатори и државните приспо-

¹⁴ За рамката од Дакар види http://www.unesco.org/education/efa/ed_for_all/dakfram_eng.shtml.

¹⁵ <http://www.unmilleniumproject.org>

собувања, отсуство на јасни упатства на регионален план, заради што споредбите се крајно тешки да се спроведат; недостаток на чувство дека процесот го водат самите држави, заедно со ниско ниво на јавна свест, па дури и меѓу експертите за Југоисточна Европа. Исто така, одредувањето на 1990 година како основна одредница, дава погрешна слика за земјите во транзиција.

Стратегии за намалување на сиромаштијата

Стратегиите за намалување на сиромаштијата ги промовираат многу меѓународни агенции, почнувајќи со Бретон-Вудс институциите, т.е. Меѓународниот монетарен фонд и Светската банка во рамките на нивната годишна средба, одржана во септември 1999 год. Таквите стратегии претставуваат обид за еден покохерентен и поефективен приод кон помошта и развојот, како реакција на критиката на неуспехот на неолибералниот, „од горе надолу“ универзалистички рецепт за светот во развој, кој понекогаш се нарекува „Вашингтонски консензус“.

Во суштина, Стратегиите за намалување на сиромаштијата се среднорочни национални планови за намалување на сиромаштијата и економски развој. Истите се замислени да бидат дефинирани и спроведени од самите држави и да се засноваат врз процес на консултации во процесот на дефинирање, спроведување и следење, со сите фактори и засегнатистрани, а особено сопствените на граѓанското општество. Стратегиите за намалување на сиромаштијата ставаат нагласка на повеќедимензионалноста на сиромаштијата и потребата за меѓуресорен приод. Врз основа на ригорозни анализи, Стратегиите за намалување на сиромаштијата треба да постават јасни задачи и да дефинираат индикатори и одредници за мерење на резултатите. Земајќи ја предвид комплексната природа на самите процеси и на Стратегијата, се очекуваше да се постигнат значајни резултати во намалувањето на сиромаштијата и промо-

вирањето на одржливиот економски пораст.

Со оглед на фактот дека меѓународните финансиски институции ги разгледуваат сите Стратегии за намалување на сиромаштијата, а во контекст на зголемената важност на овие процеси за сите поголеми меѓународни агенции за помош, постои опасност со Стратегиите за намалување на сиромаштијата да се воведат нов услов за оценување на способноста на земјите да добијат заеми и кредити¹⁶. Исто така, процесите на вклучување на сите заинтересирани страни добија критика дека се само симболични и без вистинска консултација, и се спроведуваат со цел навидум да се задоволат условите за обезбедување заеми. Уште посуштинска критика дојде со бројните коментари дека Стратегиите за намалување на сиромаштијата не претставуваат драматично отстапување од Вашингтонскиот консензус и недоволно се фокусираат врз растот кој ќе оди во прилог на сиромашните, на комплексната динамика на семејната и детска сиромаштија ниту, пак, на влијанието на пазарот и либерализацијата на трговијата врз загрозените групи¹⁷. Земајќи предвид дека сè уште зборуваме за почетоци на процесите на формулирање на Стратегиите за намалување на сиромаштијата, останува фактот дека со експлицитното реферирање на намалувањето на сиромаштијата како на клучна стратешка цел, како и со промовирањето на процесите на учество на сите засегнати страни, се отвора простор за алтернативни политики и решенија¹⁸.

Не постои однапред дефинирана група на индикатори или цели кои мора да се вклучат во Стратегиите за намалување на сиромаштијата. И додека со таквиот став се потврдува дека процесот треба да биде приспособен и воден од условите и ситуацијата во дадената земја, меѓународните финансиски институции неодамна самите ја прокоментираа потребата за дефинирање соодветни индикатори за „следење на резултатите и увид во реализацијата на јавните програми“. И покрај скорешните подобрувања, „листата

¹⁶ Redmond, G. (2004) 'Poverty Reduction Strategies and Well-being in Albania and former Yugoslavia', во Papatheodorou C. and Petmesidou, M. (eds.) *Poverty in Mediterranean Countries*, forthcoming, Zed Press.

¹⁷ cf. Marcus, R. et al (2002) PRSPs – fulfilling their potential for children in poverty? во *J. of International Development* 14; 1117-28; and Bretton Woods Project (2003) PRSPs: a rough guide. <http://www.brettonwoodsproject.org>

¹⁸ Забелешки од дебатата меѓу Џереми Гоулд и Тимо Воипио и одговорот од Пол Стабс во *Global Social Policy* 3(3); 349-366, 2003.

на индикатори честопати е предолга и премногу општа... додека вистинските индикатори понекогаш се недоволно прецизно дефинирани, а основните податоци не се секогаш на располагање¹⁹.

Иако првичните Стратегии за намалување на сиромаштијата им претходат на Милениумските развојни цели, во неодамнешниот извештај за напредокот во однос на Стратегиите за намалување на сиромаштијата се констатира дека долгорочните задачи поврзани со Милениумските развојни цели се релевантни за среднорочните Стратегии за намалување на сиромаштијата и се потенцира важноста индикаторите во Стратегиите за намалување на сиромаштијата да бидат ставени во контекст на Милениумските развојни цели. Општо земено, и покрај сè поголема употреба на индикаторите на Милениумските развојни цели во процесите на формулирање на Стратегиите за намалување на сиромаштијата, сепак покриеноста со индикатори останува недоволна. Притоа, во Стратегиите за намалување на сиромаштијата се вклучуваат индикатори за одредени цели кои се однесуваат на предвидување на финансиски средства, управување и дефинирање на законската рамка кои, пак, не се опфатени со Милениумските развојни цели. Исто така, Стратегиите за намалување на сиромаштијата овозможуваат поврзување на среднорочните развојни стратегии, намалување на сиромаштијата и надворешната помош. Исто така, тие промовираат поригорозно водење на статистички податоци за сиромаштијата и анализи и го поттикнуваат учеството на различни заинтересирани страни. Од друга страна, условите поврзани со Стратегиите за намалување на сиромаштијата го отежнуваат вистинското учество на сите страни и се залагаат за одредени решенија и политики. Понатаму, постои отсуство на согласност за индикаторите и очекување да се поврзат Стратегиите за намалување на сиромаштијата со Милениумските развојни цели или со други договори и обврски. Неретко, анализата на сиромаштијата не е доволно дисагрегирана на детска или семејна сиромаштија. Во Стратегиите за нама-

лување на сиромаштијата не се посветува доволно внимание на нееднаквостите, нееднаквите влијанија на одредени политики врз загрозените групи или врз малцинствата. Конечно, Стратегиите за намалување на сиромаштијата за Западен Балкан не посветуваат соодветно внимание на идната интеграција во Европа и на потребата да се посветат на релативната сиромаштија и социјална инклузија.

Социјални индикатори на ОЕЦД

Може да се каже дека Организацијата за економска соработка и развој (ОЕЦД) е пионер во поставувањето на социјални индикатори. Со цел да им се помогне на владите во разбирањето на социјалниот развој, за време на шеесеттите и седумдесеттите години на минатиот век се вовеле систем за известување за социјалните прашања. Со тоа се постави пример за „систем на социјални извештаи“ аналоген на системот на национални извештаи. По Министерската декларација во 1970 година, ОЕЦД ја претстави својата Програма на социјални индикатори. Главната цел на Програмата беше да се формулираат меѓународно прифатените социјални индикатори. Процесот заврши во 1982 година, кога се објави листа од 33 индикатори,²⁰ која се состоеше од важни социјални варијабли. Но, сепак, на листата недостасуваше поконкретна структура. По завршувањето на проектот, концептот на редовно собирање и издавање на социјалните индикатори на ОЕЦД, пропадна.

Според Мартин и Пирсон, возобновенiot интерес на ОЕЦД за социјалните индикатори се должи на зголемената заинтересираност на владите и политиките за „одржливиот развој“, како и потребата владите на земјите да располагаат со алатка со која ќе се оценува исплатливоста и ефикасноста на политиките²¹. На тој начин, на состанокот на министрите за социјална политика и здравство, одржан во 1998 година, беше побарано од ОЕЦД да развие социјални индикатори, со цел да се обезбеди корисна алатка за споредување на резултатите од социјалното плани-

¹⁹ IMF и IDA (2003) 'PRSPs – progress in implementation', 12 September <http://poverty.worldbank.org/files/091203.pdf>

²⁰ Види OECD (1982), *The OECD List of Social Indicators*, Paris.

²¹ Martin, P. and Pearson, M. (2001), *OECD Social Indicators: A Broad Approach towards Social Reporting*, Swiss Federal Statistics Office. http://www.statistik.admin.ch/events/symposium/abstracts/martin_internet.pdf

рање во различни земји. Сепак, мора да се нагласи дека ОЕЦД не предвиде посебни индикатори за социјална исклученост, туку наместо тоа формулираше една поопшта рамка на социјални индикатори, во чии рамки би се анализирале индексите на социјална исклученост.

Заради ефективно комбинирање на индикаторите и нивна соодветна структурна поддршка, ОЕЦД го позајми еколошкиот модел наречен „притисок-држава-одговор“ и го примени во новата група на социјални индикатори. На тој начин, се дефинираа *индикатори за социјалната положба* (на пр. невработеност, старосни очекувања, сиромаштија); *индикатори за социјалните мерки* (на пр. ниво на помош за невработените; број на кревети во болниците; трошоци за социјални програми); *индикатори на состојбата* (на пр. Демографска структура на населението, прираст на населението, приход на државата, итн).

По сеопфатната дискусија со сите земји - членки на ОЕЦД, новиот пристап кон социјалните индикатори исто така идентификуваше четири широки социјални цели: самодоволност, еднаквост, здравје и социјална кохезија.

Индикаторите на ОЕЦД во споредба со други социјални индикатори имаат неколку предности, како на пример: употреба на „објективни“ наместо „субјективни“ индикатори; индикатори за социјалните мерки; ги сумира социјалните цели на владите и дава еден сеопфатен преглед на различните социјални реалности. Недостатоците, пак, на овие социјални индикатори на ОЕЦД се забележуваат во: недостаток на индекси кои ја претставуваат природата на сиромаштијата и социјалната исклученост кај децата; недостаток на поконкретни индикатори во областите, како на пример: малцински етнички групи, инвалидитет, институционална грижа, згрижувачки семејства и малолетнички криминал. Сите наведени прашања се од особено значење за земјите од Западен Балкан, подеднакво како и ниската јавна свест, или влијанието врз градењето на политиката.

Социјални индикатори на ЕУРОСТАТ

И покрај тоа што ЕУРОСТАТ како Институција за статистика на Европската Заедница беше основана во 1953 година, нејзината работа врз индикаторите на полето на социјалната е сè уште во рана фаза. Според сер Тони Аткинсон: „статистиката на 36,8 милиони сиромашни луѓе во Европската Заедница, од пред четврт век може да се смета за почеток на заедничките индикатори на ЕУ за социјална инклузија, договорени во декември 2001 година“²². Профилот на статистиката на ЕУРОСТАТ за сиромаштијата и социјалната исклученост започна да се зголемува во 1997 година, со воведувањето на Социјалното поглавје во Договорот од Амстердам (види член 136 и 137). Работната група за сиромаштија и социјална исклученост на ЕУРОСТАТ во 1998 година препорача користење на линија на сиромаштијата поставена на 60 проценти од медијаната, наместо претходната употреба на проценти во однос на просекот. На тој начин, започнаа да се објавуваат проценки за сиромаштијата за сите земји членки на Европската унија, врз основа на заедничката линија на сиромаштија и паритетот на куповна моќ²³.

На Советот на Европа, одржан во Ница, во 2000 год., се постигна согласност за една првобитна листа на „структурни индикатори“, од кои 7 од областа на социјалната кохезија. За тие индикатори беа изложени податоци во Збирниот извештај на Комисијата на Европскиот Совет, одржан во Стокхолм, во 2001 година (и повторно во март, 2002 год., во Барселона).

РАМКА : Структурни индикатори на ЕУРОСТАТ²⁴

Индикатори на социјална кохезија
Нееднаквост во дистрибуцијата на приходите
Стапка на ризик од сиромаштија
Стапка на перзистентен ризик од сиромаштија
Распоред на регионални стапки на вработување
Број на лица кои прерано ги напуштаат училиштата
Долготрајна стапка на невработеност
Популација во домаќинства без вработени

²² Martin, P. and Pearson, M. (2001), *OECD Social Indicators: A Broad Approach towards Social Reporting*, Swiss Federal Statistics Office. http://www.statistik.admin.ch/events/symposium/abstracts/martin_internet.pdf

²³ Eurostat (2000) *Income, Poverty and Social Exclusion in Member States of the European Union*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.

²⁴ Извор : <http://europa.eu.int/comm/eurostat/structuralindicators>

Во однос на мерењето на сиромаштијата и социјалната исклученост, ЕУРОСТАТ тесно соработува со службите на Комисијата и работните групи на Советот. Така, во однос на развивањето на социјални индикатори, работата на ЕУРОСТАТ е во согласност и е кохерентна со работата на Европската унија (за која индикаторите веќе беа споменати во вториот дел од главата I погоре). Соработката меѓу ЕУРОСТАТ и службите на Комисијата продолжува со цел допрецизирање и проширување на листата на Лаекен индикаторите. Во таа смисла, може да предложиме некои од структурните индикатори на ЕУРОСТАТ да бидат подобро, земајќи ги предвид следниве недостатоци: постепеното зголемување на бројот на структурните индикатори создава

тешкотии во мерењето на напредокот кон целите од Лисабон; недостаток на индикатори за сиромаштија кај децата; недостаток на податоци за многу од структурните индикатори за земјите од Западен Балкан.

Заклучок

И покрај зголемената свест за важноста на дисагрегираните податоци, повеќето од познатите и користени индикатори најчесто се засноваат врз национални агрегати. Потребата од поголемо внимание на варијациите во однос на возраста и типот на домаќинството; руралното и урбано окружување; инвалидитетот; етничката припадност, националност и државјанство и просторните нееднакости на

РАМКА: Нова листа на социјални индикатори на ОЕЦД

Индикатори на состојбата Г1 Национален приход Г3 Стапка на зависност кај старата популација Г5 Бегалци и баратели на азил Г7 Семејства со еден родител	Г2 Прираст на население Г4 Странци (и население родено во странство) Г6 Стапка на разводи
Индикатори за самодоволност <i>Социјален статус</i> А1 Вработување А2 Невработеност А3 Невработени млади А4 Невработени домаќинства А5 Мајки кои работат А6 Возраст на пензионирање	<i>Општествени мерки</i> А7 Политика на активирање А8 Средства што се трошат за образование А9 Образование и нега во раното детство А10 Успех во образованието А11 Писменост А12 Стапки на замена А13 Износ на даноците
Индикатори за еднаквост <i>Социјален статус</i> Б1 Релативна сиромаштија Б2 Нееднаквост во приходот Б3 Вработување со ниски примања Б4 Разлики во плати меѓу родови	<i>Општествени мерки</i> Б5 Минимални плати Б6 Јавна општествена потрошувачка Б7 Приватна општествена потрошувачка Б8 Нето општествена потрошувачка Б9 Приматели на социјална помош
Индикатори за здравство <i>Социјален статус</i> Ц1 Очекувано траење на животот Ц2 Смртност кај новороденчиња Ц3 Потенцијално изгубени години живот (предвремена смртност) Ц4 Очекување за живот без хендикеп Ц5 Несреќи	<i>Општествени мерки</i> Ц6 Стари лица во институции Ц7 Јавна општествена потрошувачка Ц8 Приватна општествена потрошувачка Ц9 Нето општествена потрошувачка
Индикатори за социјална кохезија <i>Социјален статус</i> Д1 Штрајкови Д2 Смрт од користење на дроги и смрт поврзана со дрога Д3 Самоубиства Д4 Криминал	<i>Општествени мерки</i> Д5 Групни членства Д6 Гласање Д7 Затвореници

поголемите географски региони, секако се од голема важност, особено за земјите од Западен Балкан. Универзалните индикатори, кол-

ку и да се важни, не може никогаш да обезбедат информација за длабочината и степенот на исклученост од социјалниот напредок на

групите, регионите или деловите од популацијата. Профилот на исклученост, кој ќе ни каже кој, како и колку е исклучен, мора да биде заснован врз концептите на заемни односи, нееднаквости и разлики. Грубите агрегирања на податоците водат до погрешна слика за ситуацијата во општества во кои постои нееднаквост.

Врската помеѓу социјалните индикатори и градењето на политиката, посебно во земјите од Западен Балкан е проблематична и најдобро се изразува преку забелешката дека е затечена меѓу европската иднина, за која не се направени подготовки, и сегашноста, во која доминира бесполезната врска помеѓу индикаторите и политиката, базирани врз моделот на неразвиениот свет, или светот во развој и предмет на новите услови на меѓународните финансиски институции. Ова особено се илустрира со недостатокот на податоци за релативната сиромаштија. Што се однесува до апсолутната сиромаштија, постои нерешителност за линиите според кои може да се направат меѓународни споредби за регионот.

Нагласокот на широк спектар на индикатори за резултатите, без соодветно набљудување на влезните елементи во креирањето на политиките нема да ги постави најважните прашања во однос на програмските алтернативи засновани врз докази, бидејќи не може да се разјасни на што се должат резултатите. Ова е особено важно за земјите во транзиција со покомплексно коегзистирање на „старите“ и „новите“, „формалните“ и „неформалните“ структури и процеси. Последно, но не и најмалку важно, претставува воведувањето на соодветни стандарди за квалитет, како мост помеѓу индикаторите за креирањето на политиките и квантитативните индикатори за мерење на резултатите.

**Превела од англиски јазик:
Соња Трајаноска**

Abstract:

The article explores key social indicators for poverty reduction and social inclusion. It also emphasizes the distinctions between indicators, benchmarks and standards. The focus in this paper is, by and large, on the indicators and policy processes most often used to measure human progress and well-being. For each, the authors address in broad terms: the history and current status of the initiative; the main indicators used; and some of the advantages and disadvantages of the indicators and policy processes. Wherever specific choices are made, the emphasis is on broadly objective outcome indicators. This is primarily because this paper focuses on the social indicators used by international agencies, such as: European Union and EUROSTAT, UNDP, UN, International Monetary Fund and the World Bank and OECD. Their indicators tend to be quantitative indicators, often expressed as rates or proportions of the relevant population. As such, of course, these rates tell us about the aggregate situation of people, but little or nothing about the quality of their experiences. Authors conclude that a focus on a wide range of outcome indicators, with no corresponding attention to monitoring policy inputs, may fail to pose some of the most important questions about evidence-based policy alternatives. Article also emphasizes the importance of introducing meaningful quality standards, as something of a bridge between policy input indicators and quantitative outcome indicators.

Key words: Social indicators, Laeken indicators, Human Development Report and Human Development Index, Millenium Development Goals, Poverty Reductions Strategy Papers, OECD Social Indicators, Social Cohesion Indicators.

ЛИТЕРАТУРА:

Atkinson, T. et al (2002) *Social Indicators: the EU and Social Inclusion*. Oxford: University Press.

Carter, R. (2001) 'Defying Prejudice, Advancing Equality – 1: Minorities in Central and Eastern Europe and the former Soviet Union', London: Everychild; p. 15.

Fitz-Gibbon, C. T. (2002) 'Evaluation in an Age of Indicators: challenges for public sector management', *Evaluation* 8 (1); 140-148.

Gayer, R. (2000) *Exploring European Social Policy*, Cambridge: Polity Press.

Gough I. et al in *Global Social Policy* 4 (3), forthcoming.

Gould, J. (2003) 'Transnational Actors and the Politics of Poverty Reduction', and

Voipio, T. (2003) 'Finnish Perspectives on the Role of the International Non-State Actors in Policy Formation', in *Global Social Policy* 3(3); 349-366

IMF and IDA (2003) 'PRSPs – progress in implementation', 12 September <http://poverty.worldbank.org/files/091203.pdf>

Marcus, R. et al (2002) PRSPs – fulfilling their potential for children in poverty? in *J. of International Development* 14; 1117-28; and Bretton Woods Project (2003) PRSPs: a rough guide. <http://www.brettonwoodsproject.org>

Martin, P. and Pearson, M. (2001), *OECD Social Indicators: A Broad Approach towards Social Reporting*, Swiss Federal Statistics Office.

Minogue, M. (2000) 'Should Flawed Models of Public Policy Be Exported?' University of Manchester IDPM Working Paper 15; p. 11.

OECD (1982), *The OECD List of Social Indicators*, Paris.

Pena-Casas, R., Degryse, C. and Pochet, P. (2002) *European Strategy in the Field of Poverty and Social Exclusion*, OSE, European Social Network. <http://www.ose.be/files/docRPC/CPASfinalEN.pdf>

Redmond, G. (2004) 'Poverty Reduction Strategies and Well-being in Albania and former Yugoslavia', in Papatheodorou C. and Petmesidou, M. (eds.) *Poverty in Mediterranean Countries*, forthcoming, Zed Press.

Room, G. (1993) *Anti-Poverty Action Research in Europe*. Polity Press.

Ruxton, S. and Bennett, F (2002) Including Children? Developing a coherent approach to child poverty and social exclusion across Europe (commissioned by Euronet).

Доц. д-р Сузана Борнарова
Институт за социјална работа и социјална политика
Филозофски факултет
Универзитет “Св. Кирил и Методиј”

УДК 364.65-053.9(497.7)

СОЦИЈАЛНА ИСКЛУЧЕНОСТ НА СТАРИТЕ ЛИЦА ОД СИСТЕМОТ НА СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

РЕЗИМЕ

Глобалното стареење на населението го актуелизира проблемот на социјална исклученост на старите лица од сите сфери на општественото живеење, вклучително и од системот на социјална заштита. Во Република Македонија, која исто така се соочува со процесот на демографско стареење на населението, законодавните одредби не ги исклучуваат старите лица од пристапот до овие права по било која основа: националност, пол, возраст, припадност на рурална или урбана средина. Сепак, во практиката се забележуваат одредени ситуации на ограничен, или отежнат пристап до правата од социјална заштита. Меѓу доминантите пречки се: сложените административни процедури и нерешените семејни односи (односи родители-деца) кои се често услов за остварување на определено право. Недостигот и недоволната развиеност на, со Закон предвидените форми на социјална заштита (како домашната нега и помош, дневното згрижување, хранителската заштита), условува старите лица да имаат често само нормативен, но не и реален пристап и можност за користење на овие услуги.

Ваквата состојба ја наметнува потребата од надминување и укинување на наведените бариери во практичната имплементација на законските одредби; развивање нови форми на заштита (пред сè вонинституционални); како и развој и диверзификација на пензиските системи во насока на воведување јавни и приватни пензиски шеми за покривање на трошоците за различни видови социјални услуги во староста.

Клучни зборови: стари лица, социјална заштита, социјални услуги, права од социјална заштита, социјална исклученост.

ВОВЕД

Глобалното стареење на населението го трансформира општеството во кое живееме, а трендот на продолжен животен век е глобален феномен. Под влијание на овој феномен, скоронасекадевосветот, националните политики во врска со социјалната сигурност се ставени на повторна анализа, здравствените системи и системите на социјална заштита се обидуваат да одговорат на растечките потреби, и воопшто, економските, политичките и социјалните последици се огромни. Ваквиот,

досега незабележан демографски тренд, е предизвик за сите земји во светот, како и за Република Македонија која, исто така, се соочува со феноменот на стареење на својата популација.

Во Република Македонија, од 1961 година наваму, според податоците на официјалната статистика, се забележува истиот тренд на стареење на населението, што се изразува со пораст на бројот на стари лица[□] и

во апсолутен број и во поглед на учеството во вкупната популација. Имено, од 5,33% удел на стари лица над 65 години во вкупното население во Република Македонија во 1961 година, веќе во 1994 година, тој процент се зголемува на 8,46%. Во 2002 година, според последните пописни резултати, уделот на старите лица над 65 години во вкупното население изнесува 10,6%. Воедно се забележува и тренд на феминизација на стареењето на популацијата. Бројот на стари жени над 65 години е во постојан пораст, во однос на бројот на стари мажи над 65 години, кој се намалува. Во периодот од 1991 до 2002 година, процентуалното учество на мажите на возраст над 65 години од 45,9% се намалува на 45,1%, а на жените од 54% се зголемува на 54,9% (Државен завод за статистика, 2003). Демографскиот тренд на стареење на населението го потврдуваат и податоците, според кои, во периодот од 1996 година, до 2006 година, учеството на младото население (0-14 години) во вкупното население во земјата е намалено од 24,1 на 18,9%, а учеството на старото население (65 години и повеќе) е зголемено од 9,0 на 11,2% (Државен завод за статистика, 2008).

Во услови на демографско стареење на населението, социјалната инклузија и прашањата поврзани со еднаквоста и рамноправноста на старите лица претставува важна област за креирање соодветен одговор на социјалната политика. Бидејќи пензионерите, во основа имаат понизок приход од вработените, демографското стареење укажува на тоа дека нерамноправноста на приходот и стапките на сиромаштија ќе продолжат да растат. Различни категории стари лица - самци, лица со инвалидитет, лица кои живеат во осиромашени урбани подрачја, или периферни рурални области, живеат во ризик од сиромаштија и социјална исклученост од повеќе домени на општественото живеење: образование, здравство, култура, пазар на труд, социјална заштита.

Целта на овој труд е да го истакне проблемот на социјална исклученост на старите лица од системот на социјална заштита во Република Македонија и да ги идентификува сивите зони во системот кои го оневозможуваат, или попречуваат пристапот до социјалните

услуги и бенефиции на старите лица, во однос на следните неконтрибутивни бенефиции: право на социјална помош, институционална заштита, вонинституционална заштита и социјална превенција, уредени согласно Законот за социјална заштита. Покрај анализата на евентуалната исклученост на старите лица, како категорија која би требала да оствари пристап до овие права во самата законска рамка (нормативното регулирање), посебен акцент ќе биде ставен на идентификацијата на бариерите и тешкотиите што се јавуваат при практичната имплементација на правата, а кои би можеле да претставуваат фактор за социјална исклученост на старите лица од системот на социјална заштита.

1. СОЦИЈАЛНА ИСКЛУЧЕНОСТ ОД ПРАВОТО НА СОЦИЈАЛНА ПОМОШ

Од можните видови социјална помош, старите лица го остваруваат правото на: постојана парична помош; социјална парична помош; паричен надоместок за помош и нега; здравствена заштита; еднократна парична помош или помош во натура и домување.

1.1. Постојана парична помош

Според Законот за социјална заштита, на постојана парична помош, покрај останатите категории, имаат и жена и маж постари од 65 години. Притоа, корисникот на постојана парична помош воедно може да биде и корисник на паричен надоместок за помош и нега од друго лице. Постојана парична помош може да оствари и старо лице кое склучило договор за доживотно издржување со центарот за социјална работа (Закон за социјална заштита - пречистен текст, 2006 год.).

Постојаната парична помош е најчестата форма на социјална заштита што ја користат старите лица. Во моментот се практикува во центрите за социјална работа без посебен правилник. Центрите се раководат исклучително од Законот за социјална заштита и задолжителните инструкции што ги добиваат од надлежното Министерство за труд и социјална политика. Заради ова, но и заради начинот на кој е предвидена имплементацијата на постојаната парична помош, постојат и

најголем број тешкотии во остварувањето пристап до ова право. Идентификуваните пречки заради кои старите лица често не го остваруваат ова право, се од различна природа. Најдоминантни се следните:

- Неинформираност за постоењето законска можност за ваков вид парична помош (особено меѓу неписмените самци, како и меѓу брачните парови на стари лица и стари лица кои живеат со своите деца);
- Сложени административни процедури и преобемна документација што треба да се обезбеди за да се реализира правото (старите лица често се сами, без семејна помош, не се во можност и не знаат каде треба да се обратат за да ги извадат потребните документи);
- Старите лица без државјанство и без остварен постојан престој, не можат да го користат ова право и тоа често се јавува како најголем проблем кој тешко се надминува;
- Нерегулираната оставинска постапка (недовршената постапка заради одредени причини, како што е вадењето умреници од родителите, заради тоа што не знаат каде им живееле родителите, каде починале, или во случаи кога некои од нив воопшто не се заведени, односно регистрирани во матичната книга на умрените) произведува проблеми во однос на откривањето на тие случаи, надминување на пречките и реализирање на правото. Заради оваа пречка, голем број стари лица, кои реално имаат потреба од овој вид помош, не се во можност истата да ја добијат;
- Според Законот, постојана парична помош не може да добие старо лице кое не остварило издржување врз основа на склучен договор за доживотна издршка, а не покренало постапка за раскинување на тој договор. Оваа одредба, во праксата резултира со многу проблеми, поради кои старите лица не можат да го остварат ова право. Имено, се јавуваат бројни ситуации во кои старото лице склучило договор за доживотна издршка, но лицето со кое е склучен договор не ги исполнува своите обврски, ни-

ту, пак, сака да го раскине договорот. Потребата од помош и згрижување на тоа старо лице останува, а на Центарот за социјална работа му преостанува единствено да интервенира со еднократна парична помош, бидејќи нема поголеми ингеренции од типот на давање стручно мислење до судот, за раскинување на таквиот договор;

- Со измените во Законот за социјална заштита од 2005 година се воведува и одредбата за неможност за остварување право на постојана парична помош и социјална парична помош, доколку лицето, во претходните 3 години пред поднесување на барањето, остварило средства за издржување со продажба на имот, или го подарило својот имот. ЦСР по службена должност бара информација од општината или градот Скопје, кој води евиденција за вакви дејства (по некоја нелогичност само за една претходна година). Во практиката, оваа одредба претставува голема пречка која го оневозможува пристапот до ова право;
- Законот за семејство кој ја регулира реципрочната обврска за меѓусебна грижа и издржување меѓу родителите и децата произведува посебни тешкотии. Имено, иако Законот ги обврзува децата да ги издржуваат старите родители, тоа во праксата не е секогаш случај, па дури и кај оние со задоволителна материјална состојба. Проблемите, што се јавуваат во овие случаи, се од различен вид: стари лица кои имаат деца кои живеат во странство, со кои немаат контакти и не можат да се лоцираат (односно не можат да докажат дека нема кој да се грижи за нив, што е услов да се оствари правото); деца чие живеалиште е познато, можат да се лоцираат, но не сакаат да потпишат изјава дека се откажуваат од грижата за родителите, без која изјава старото лице повторно не може да го оствари ова право; деца кои, едноставно, не сакаат да им ги стават на располагање потребните документи што ги поседуваат;
- Начинот на пресметка на износот на постојаната парична помош (по член на домаќинство), според кој се земаат во предвид и приходите на децата кои не живеат со старото лице, резултира со тешкотии во

имплементацијата, па и злоупотреби. Децата кои не живеат во исто домаќинство со старото лице, а остваруваат приход над пресметаниот за постојана парична помош, се должни разликата да ја даваат на родителот. Тоа, често, не се остварува, од повеќе причини: децата не се волни тоа да го прават; потпишуваат, или одбиваат да потпишат изјава дека не сакаат да го издржуваат родителот; лажно ги прикажуваат приходите; самите старилица ја прикриваат фактичката состојба за да ги заштитат децата, на тој начин што не кажуваат точно колку деца имаат кои не живеат со нив.

Во ваквите случаи, што се доста чести во праксата, наместо старите лица, социјалните работници се тие кои по службена должност се ангажираат (на пр.: заради вадење документација; упатување службени барања до МВР и МНР за лоцирање на членови на семејството; поднесување тужба против родител/дете заради нереализирање на законската обврска за меѓусебна грижа и издржување - кон што, сепак, ретко се прибегнува; интервенирање со еднократна парична помош за старите лица кај кои постојат вакви пречки, но и неизбежна потреба од помош). Честопати, целокупната постапка на прибирање на документацијата завршува безуспешно и на штета на старото лице, кое поради некоја од наведените пречки, едноставно, не може да ги оствари своите права. Во најнеповолна состојба за реализирање на ова право се токму старите лица кои потекнуваат од семејства со нарушени семејни односи.

Што се однесува до можноста да се реализира постојана парична помош преку склучување договор за доживотно издржување со Центарот за социјална работа, тоа е редок случај во праксата. Ова се должи, пред сè, на неинформираноста за постоење на ваква можност. Од друга страна, склучувањето договор за доживотно издржување се врши врз основа на проценка на имотот и ресурсите со кои располага старото лице, или со еден збор проценка на исплатливоста на таквиот договор. Иако не постои посебен правилник, врз основа на кој би се вршела таквата проценка, заради што таа е често арбитражна, сепак вакви договори ретко се склучуваат бидејќи најчесто се работи за стари лица кои се сиро-

машни, не располагаат со никаков имот, или располагаат со имот со минимална вредност. За оние стари лица кои располагаат со имот со поголема вредност, најчесто се грижат нивните деца, или некои од членовите на семејството.

1.2. Социјалната парична помош

Овој вид помош се обезбедува за граѓаните кои се изложени на социјален ризик, а се утврдува во висина зависно од бројот на членовите на домаќинството:

- 1.700 денари (28 евра) за едночлено домаќинство;
- 2.200 денари (36 евра) за двочлено домаќинство;
- 2.800 денари (46 евра) за тричлено домаќинство;
- 3.600 денари (59 евра) за четиричлено домаќинство;
- 4.200 денари (69 евра) за петчлено и повеќечлено домаќинство.

Домаќинство има право на социјална парична помош доколку вкупните месечни приходи на сите членови на домаќинството се пониски од утврдената висина на социјалната помош за соодветното домаќинство.

Висината на социјалната помош се утврдува и пресметува врз тримесечна или годишна основа, во зависност од категоријата на барателот:

- Домаќинството, во кое носителот е лице кое е вработено;
- Домаќинството, во кое носителот е корисник на пензија;
- Домаќинството, во кое носителот е лице кое не е вработено;
- Домаќинството, во кое носителот е корисник на постојана парична помош согласно Законот за социјална заштита (1997).
- За сите други домаќинства (Закон за социјална заштита - пречистен текст, 2006).

Старите лица се поретко носители, но честопати индиректни корисници на социјалната парична помош како членови на дома-

ќинството кое го остварило ова право. Тешко-тиите, поврзани со имплементацијата на ова право, најчесто се поврзани со идентификување на домаќинствата. Во случаите кога старите лица живеат во иста куќа со децата, на пример, тие најчесто се пријавуваат дека живеат во 2 одвоени домаќинства. Проблемот да го остварат ова право настанува кога живеат во стан и кога е потешко да се докаже и да се издвојат во 2 посебни домаќинства. Друг проблем, што веќе го истакнавме во делот на пречките за остварување постојана парична помош, а кој подеднакво се однесува и на остварувањето социјална парична помош, е неможноста истата да се добие во случај на остварување средства за издржување со продажба на имот или подарување имот во претходните три години.

Воедно, проблем се јавува во однос на можноста за остварување на ова право во случаите кога во рамките на домаќинството не работи некое од децата, а мајката или таткото се корисници на постојана парична помош. Децата немаат право да остварат социјална парична помош врз основа на социјална загрозеност затоа што постојаната парична помош се смета како приход во домаќинството. Спротивно на ова, во домаќинство во кое децата се вработени (на пример, синот) и остваруваат плата пониска од пресметаниот износ на постојана парична помош по член на домаќинство, родителот - старото лице може да го оствари целиот износ на постојана парична помош и покрај приходите од плата во домаќинството.

1.3. Паричен надоместок за помош и нега

Право на паричен надоместок за помош и нега може да оствари лице: со тешки и најтешки пречки во интелектуалниот развој; со потешка и најтешка телесна попреченост; слепо лице; со трајни промени во здравствената состојба, заради што не може само да ги задоволува основните животни потреби, не може ниту со помош на ортопедски помагала самостојно да се движи во станот, или надвор од станот, самостојно да се храни, облекува, да ја одржува личната хигиена, ниту да ги врши основните физиолошки потреби; заради трајни или привремени промени во здравстве-

ната состојба не може без помош од друго лице целосно да ги задоволува основните животни потреби. Висината на паричниот надоместок се утврдува во зависност од обемот на потребата за помош и нега од друго лице и просечниот месечен приход на семејството на подносителот на барањето (Закон за социјална заштита - пречистен текст, 2006).

Оттука, старите лица кои се наоѓаат во ваква ситуација можат да го користат ова право. За разлика од правото на постојана парична помош, во случај на правото на паричен надоместок за помош и нега се земаат во предвид само приходите на децата кои живеат со старото лице. Притоа, со помош на утврдена скала, точно се определува износот на надоместокот што е помал, како што се зголемуваат приходите во семејството. До измените и дополнувањата на Законот за социјална заштита во 2005 година, утврдувањето на болеста и неспособноста (од страна на лекарска комисија) бил единствен услов за добивање на овој надоместок. По 2005 година, заради очекувањата дека ќе се намали бројот на корисници на паричниот надоместок, за помош и нега се вклучуваат и приходите меѓу критериумите што се земаат предвид. Сознанијата од праксата говорат дека значително намалување на бројот на корисници на ова право, како резултат на измените, не е забележано. Напротив, со ваквото решение се воведени приходите што во моментот се јавуваат како доминантна пречка за реализација на правото. Односно, старо лице на кое поради тешка болест му е потребна нега од друго лице и кое не може само да се грижи за себе, нема да може да го оствари ова право доколку во домаќинството постојат приходи поголеми од предвидениот износ за домаќинство со тој број на членови.

Покрај приходите, поголеми тешкотии се јавуваат како резултат на одредбите за обновата на медицинската документација и тоа не за оние лица прогласени за трајно неспособни (кои ги обновуваат само документите за приходите), туку за оние со контролен преглед кои мора да ја обновуваат медицинската документација и да се препраќаат на лекарска комисија. Воедно, одредбата дека медицинската документација не треба да е постара од 6 месеци, без оглед за каков вид болест се

работи, е нелогична и само ја усложнува административната процедура поврзана со реализацијата на ова право. На ова се надоврзува и потребата од ревизија на листата на болести, во насока на можно инкорпорирање на болести што се јавуваат во староста, а во моментот не се наоѓаат на листата, со тоа оневозможувајќи им на некои стари болни лица да ја искористат оваа бенефиција.

1.4. Право на здравствена заштита

Секое старо лице кое остварило некое право од социјална заштита е здравствено осигурано, ако не е осигурано врз друга основа (на пример пензија). Право на здравствена заштита имаат старите лица корисници на постојана парична помош, оние сместени во згрижувачко семејство, старите лица сместени во установа за социјална заштита, како и корисниците на паричен надоместок за помош и нега (Закон за социјална заштита - пречистен текст, 2006).

Сепак, голема пречка за остварување на правото на здравствена заштита се јавува за категоријата лица од 55 - 65 годишна возраст. Ова од причина што Агенцијата за вработување лицата над 55 годишна возраст ги брише од евиденција како невработени (додека е на евиденција тоа лице е здравствено осигурано). Штом се брише од евиденцијата, нема право на здравствено осигурување, така што онаа возрасна група од 55-65 години се наоѓаат во временски вакуум кој им оневозможува остварување на правото на здравствена заштита. Доколку не постои болест, тие не можат да остварат постојана парична помош, ниту паричен надоместок за помош и нега, а оттука ниту здравствена заштита. Во овој период, можат да остварат социјална парична помош, но не и притоа да бидат здравствено осигурани. Доколку постои, пак, можност за остварување инвалидска пензија, во тој случај лицето може да биде осигурано, или, пак, ако нема работен стаж, врз основа на болест да оствари постојана парична помош и врз таа основа да биде осигуран.

1.5. Еднократна парична помош или помош во натура

Овој вид социјална помош се доделува

на лица или семејства кои се нашле во состојба на социјален ризик, а заради претрпена природна непогода или епидемија, подолго лекување во здравствена установа, или друга социјална криза. Еднократната парична помош се доделува најмногу во висина на две просечни месечни нето плати по работник во Република Македонија остварени во последните три месеци. Помошта во натура, пак, подразбира обезбедување облека, храна и други средства неопходни за минимална егзистенција (Закон за социјална заштита - пречистен текст, 2006).

За старите лица, еднократната парична помош најчесто се доделува во случаи на подолго боледување, или за покривање на погребни трошоци за член од семејството, на кои се изложени лицето и неговото семејство. Помошта во натура (храна, облека и сл.) се распределува преку Центарот за социјална работа, во соработка со други организации, како што е Црвениот крст и други кои доставуваат помош од ваков вид. Центарот потоа прави списоци на најзагрозени семејства, или корисници на услуги на кои помошта им се распределува. Во практиката, сепак, и овој вид помош сè поретко се доделува.

1.6. Право на домување

Ова право се обезбедува на социјално загрозени лица - социјално необезбедени. Притоа, како социјално загрозени лица се сметаат, меѓу другите, и корисниците на постојана парична помош, што значи ги подразбираат и старите лица. Критериумите и начинот на остварување на ова право ги определува општината, или градот Скопје. Средствата за остварување на правото на домување се обезбедуваат од буџет, донации, фондации, кредити и друго (Закон за социјална заштита - пречистен текст, 2006).

Сè до измените и дополнувањата на Законот за социјална заштита во 2005 година, правото на домување се реализираше преку центрите за социјална работа. Во случај на потреба од обезбедување домување на загрозено старо лице, центарот за социјална работа домувањето го обезбедуваше најчесто преку помош во изнаоѓање куќа или мал стан, за што ги покриваше трошоците за станарина

преку еднократна парична помош. Со измени-те на Законот за социјална заштита, остварувањето на ова право е во надлежност на општините и градот Скопје, но за жал, до сега, и по изминати скоро 3 години, истото не функционира, односно општините не ја реализираат оваа своја надлежност. Центарот за социјална работа и во вакви ситуации интервенира во интерес на заштитата на старите лица на кои им е неопходно решавањето на проблемот на домување, на тој начин што ги сместува во дом за стари лица или во геријатрискиот центар.

2. СОЦИЈАЛНА ИСКЛУЧЕНОСТ НА СТАРИТЕ ЛИЦА ОД ОСТВАРУВАЊЕ НА ПРАВОТО НА ИНСТИТУЦИОНАЛНА СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА

Согласно Законот за социјална заштита, правото на сместување во установа за социјална заштита, покрај останатите категории корисници, имаат и старите лица кои немаат соодветни услови за живеење во своето семејство, или од други причини им е потребно сместување во установа за социјална заштита, а не може да се примени друг вид на заштита, односно кои не се во состојба сами да се грижат за себе, а заради станбената и семејната состојба нема можност да им се обезбеди заштита на друг начин (Закон за социјална заштита - пречистен текст, 2006).

Во Република Македонија постојат 4 јавни установи за згрижување на стари лица:

- ЈУ Дом за стари лица “Сју Рајдер” - Битола;
- ЈУ Дом за стари лица “Зафир Сајто” - Куманово;
- ЈУ Дом за стари лица “Киро Крстески - Платник” - Прилеп;
- Геронтолошки завод “13 Ноември” - Скопје;
- Оддел (Дом за стари лица) “Мајка Тереза” – Скопје.

Право на сместување во институција за социјална заштита може да оствари и корисник на постојана парична помош, како и пензионери и покрај тоа што имаат блиски сродници. Само во случаите кога старото лице е сосема само и без никакви средства за егзистенција, трошоците во целост ги по-

крива Центарот за социјална работа.

Пречките за остварување на ова право се од слична природа како и за правото на социјална помош. Меѓу нив најдоминантни се пречките поврзани со: администрирање на постапката и обемот на документација; лоцирање на сродниците и регулирање на односите меѓу нив и старото лице; како и проблеми кои произлегуваат од немање државјанство. Сепак, за разлика од правото на социјална помош, каде во случај на пречка од ваков или сличен вид старото лице, едноставно, нема да може да го оствари правото, кога станува збор за утврдување потреба за сместување на старо лице во установа за социјална заштита постои алтернативна можност која им стои на располагање на центрите за социјална работа. Имено, во случај на идентификација на стари лица кои се наоѓаат во исклучително тешка ситуација, се препуштени сами на себе, или се практично бездомници, центарот за социјална работа може да го смести тоа лице само со решение во кое се вметнува одредбата “се сместува до утврдување на фактичката состојба”. Во ваква ситуација, старото лице е згрижено, а центарот за социјална работа продолжува да ја води постапката до целосно регулирање и прибирање на целокупната потребна документација.

Покрај горенаведените пречки, постојат и регионални разлики во остварувањето на пристапот до ова право. Ова е предодредено, пред сè од географската лоцираност на постојните јавни установи за стари лица во: Скопје, Куманово, Битола и Прилеп, оневозможувајќи им на голем дел од корисниците на кои им е потребна институционална заштита да продолжат да живеат во местото на живеење на кое се навикнати. Овие 4 установи се лоцирани во големите градски агломерации, што е добро решение, но сепак не постои нивна дисперзија и во останатите општини. Заради тоа што постојните домови не ја покриваат рамномерно територијата на целата држава, во нив се сместуваат стари и други возрасни лица од сите општини од Републиката. И покрај тоа што нивниот капацитет е двојно поголем од проектираниот, сепак не ги задоволува акутните барања за сместувања (Борнарова С., 2004).

На претходната констатација се надоврзува потребата од развивање нови форми на институционална заштита (мали групни домови, хранителски домови, заштитено домување и слично), или со други зборови зголемување на можностите за избор на соодветно и најпосакувано домување во повеќе градови во Македонија, водејќи, притоа, сметка за нивна рамномерна географска распределеност.

Во областа на институционалната заштита на старите лица, присутна е и приватната иницијатива. Досега се отворени 4 приватни домови за стари лица во Република Македонија (кои сè уште не се регистрирани како установи за социјална заштита, туку како трговски друштва). Сепак, заради превисоката цена на месечните услуги за сместување во овие домови (која се движи од 18-21.000 денари, или 300-350 евра) истите им се достапни само за мал дел од популацијата на стари лица, оние кои потекнуваат од поимашни семејства.

3. СОЦИЈАЛНА ИСКЛУЧЕНОСТ НА СТАРИТЕ ЛИЦА ОД ОСТВАРУВАЊЕТО НА ПРАВОТО НА ВОНИНСТИТУЦИОНАЛНА СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА

Согласно Законот за социјална заштита во институционалната заштита опфаќа право на: прва социјална услуга на корисници на социјална заштита; помош на поединец; помош на семејство; домашна нега и помош на поединец и на семејство; дневно и привремено згрижување како помош на поединец и семејство; и сместување во згрижувачко семејство (Закон за социјална заштита - пречистен текст, 2006).

3.1. Право на прва социјална услуга, помош на поединецот и семејството

Правото на прва социјална услуга опфаќа воочување на проблемот кој произлегува од состојбата на социјален ризик, укажување на корисникот на можните решенија, услуги и средства за заштита, како и мрежата на установи за давање услуги. *Помош на поединецот* подразбира стручна, советодавна

или советуваљашна работа заради добивање информации, оспособување за самостојно одлучување, зачувување и развој на социјалните потенцијали. *Правото на помош на семејството* опфаќа стручна помош за надминување на семејни кризи во брачните односи, или односите родители - деца (Закон за социјална заштита - пречистен текст, 2006).

Овие права им стојат на располагање на сите корисници на социјална заштита, вклучително и на старите лица. Во работата со стари лица, во практиката се поаѓа од идентификација на состојбата на социјален ризик, како и изнаоѓање на можни решенија меѓу постојните услуги. Особено е карактеристична интензивната работа за надминување на кризи во односите родители - деца, пред сè заради фактот што, во најголем дел, услов за остварување на правата на старите лица, зацртани во Законот за социјална заштита, е регулирани односи меѓу родителите и децата. Сепак, заради постојните состојби на преоптовареност со административна работа на реализација на правата во центрите за социјална работа, и во работата со оваа категорија корисници на услуги се запоставуваат елементите на превентивна работа, советуваљашна работа, помош на поединецот во однос на оспособување за самостојно одлучување и развој и зачувување на социјалните потенцијали.

3.2. Право на домашна нега и помош

Ова право се обезбедува на старо, изнемоштено и лице со телесна попреченост кое не е во состојба да се грижи за себе и му е потребна нега и помош во задоволувањето на егзистенцијалните потреби и кога тоа лице живее во семејство (Закон за социјална заштита - пречистен текст, 2006).

Во Република Македонија, со пробивот на невладиниот сектор на социјалната сцена, религиозните организации, меѓународните агенции за помош и други фондации, меѓу останатото се направи и извесен чекор напред во заштитата на оваа категорија лица на локално ниво. Сепак, голем дел од активностите се сведуваат само на индивидуални проекти со кои старите лица се опслужуваат само парцијално. Како резултат на сето ова, постои континуирана зависност од странската по-

мош, или во форма на континуирани проектни иницијативи или директна помош од големите независни агенции кои се спремни да донираат средства. Оттука, и покрај успехите на поединечни проекти во доставувањето домашна нега и помош на старите лица, останува потребата Република Македонија да се придвижи прогресивно подалеку од зависноста од странската помош во креирањето на сопствениот систем од социјални услуги од овој вид и развивање сопствени и специфични мултидисциплинарни и мултисервисни агенции на локално ниво (Борнарова С., 2004).

Постојните јавни установи за социјална заштита на стари лица, освен институционалната, имаат законска можност да ја развиваат и функцијата на домашна нега и помош која сама по себе има карактер на превенција од институционализација, но тоа не е случај. Имено, според Законот за социјална заштита, установата за стари лица може да организира и вонинституционални форми на заштита, во вид на давање помош дома, дневен престој на пензионирани и стари лица, или да обезбедува услуги за домување. Центарот за давање помош во домашни услови, на изнемоштени стари и други возрасни лица им обезбедува услуги во вид на: исхрана, лична хигиена, хигиена на станот и други работи во домот на корисникот (Закон за социјална заштита, 2006). Сепак, дејноста на постојните установи за стари лица, се сведува на класична институционална заштита, додека ниту една од нив не обезбедува вонинституционални форми на социјална заштита. И покрај тоа што Законот за социјална заштита ги регулира овие облици, тоа е утврдено со статутите на установите, а воедно е извршена и регистрација во дејноста на установите пред надлежните судови, тие, сепак, не обезбедуваат дневен и полудневен престој, ниту давање помош во домашни услови (Борнарова С., 2004).

3.3. Право на дневно згрижување

Правото на дневно згрижување, се обезбедува и за стари и изнемоштени лица, преку услуги во врска со исхрана, дневен престој, културно-забавни активности, одржување хигиена (Закон за социјална заштита - пречистен текст, 2006).

За жал, старите лица од Република Македонија не можат да го остварат ова право, од едноставна причина што услуги за дневно згрижување на оваа категорија корисници, што би се пружале врз континуирана основа, практично не постојат и во јавниот и во приватниот сектор (непрофитен) на даватели на услуги. Дневно згрижување се обезбедува како функција во рамките на некои од постојните приватни домови за стари лица по пат на наплата на услугите. Од останатите досегашни иницијативи, дневно згрижување за старите лица во Република Македонија во изминатите неколку години било пружано во рамките на различни проекти, реализирани и од страна на државни и приватни организации. Сепак, поради зависноста од донаторите, тие иницијативи, по истекот на проектниот период, завршуваат како неодржливи. Старите лица, исто така, користат услуги во врска со исхрана од постојните народни кујни, организирани од страна на верските заедници во Македонија (Народна кујна при православната црква "Св. Петка" - Скопје, Народна кујна при православната црква "Св. Петар и Павле" - Скопје, Народна кујна при евангелска (протестантска) црква - Кочани), (Борнарова С., 2004). Со реализирањето на иницијативата на Министерството за труд и социјална политика за отворање повеќе народни кујни во Македонија, ќе се зголеми бројот на стари лица на кои ќе им биде овозможен пристапот до овој вид услуги. Сепак, овде треба да се нагласи дека иницирањето и обезбедувањето на ваквиот вид социјални услуги треба да се промовира како надлежност на општините, а не на централната власт.

Како и во случајот со правото на домашна нега и помош, можноста за понуда на услуги од типот на дневно згрижување им стои на располагање и на постојните јавни установи за институционална заштита на стари лица, но тие ја немаат развиено истата како функција. Законот предвидува вршење услуги за социјална заштита во вид на дневен престој, исхрана, лична хигиена, организирање на работни, културни, забавни и други активности, како и одделни услуги од дејноста да се вршат во домот на корисникот (Закон за социјална заштита, 2006).

Клубовите за стари лица, исто така, се

услуги од типот на дневно згрижување. Во Република Македонија при центрите за социјална работа функционира само еден таков Клуб за стари лица, "Чашка", во Велес. Во рамките на 39 домови за пензионери функционираат 21 клуб за стари лица. Нивното функционирање и услугите што се нудат, не задоволуваат. Некои од нив се користат ненаменски, а во други целокупните активности се лимитирани на играње забавни игри (шах, табла, карти) и гледање ТВ, и тоа само за старите лица од машки пол, што во целост ги исклучува старите жени како потенцијални корисници на услугите во овие клубови (Борнарова С., 2004). Иако користењето и начинот на функционирање на овие клубови не е уредено со Законот за социјална заштита, ги истакнуваме како единствени социјални услуги од овој вид кои врз континуирана основа постојат во земјата.

3.4. Право на сместување во згрижувачко семејство

Во згрижувачко семејство може да се смести и старо лице, возрастно лице со телесна попреченост и лице со пречки во интелектуалниот развој кое не е во состојба само да се грижи, а поради станбената и семејната положба нема можност да му се обезбеди заштита на друг начин (Закон за социјална заштита - пречистен текст, 2006).

Сепак, може со сигурност да се каже дека во практиката ова право скоро и не се остварува. Оваа форма на згрижување најчесто се применува за категоријата деца, и оттука е неразвиена како форма на згрижување на старите лица. Недостатокот на промоција на оваа форма резултира со моментална незаинтересираност кај потенцијалните згрижувачи, кои повеќе се одлучуваат да згрижат дете, за кое тие сметаат дека е полесно да се грижат, отколку старо лице.

Од друга страна, непостоењето на платена грижа од страна на роднини (kinship care) која не постои како форма на заштита регулирана со нашиот Закон за социјална заштита, се јавува, исто така, како пречка во остварувањето на ова право. Имено, згрижувањето на старите лица од страна на роднините е многу почест случај, отколку згрижува-

њето во друго семејство. Кога би била регулирана и оваа форма на згрижување, роднините на старите лица кои се нашле во состојба на социјален ризик би биле помотивирани да ја понудат оваа заштита и квантитативно и квалитативно подобро, отколку што тоа сега е случај.

Воедно, мора да се укаже и на потребата дека пристапот до овие услуги би бил значително олеснет и овозможен и преку развивање на различните форми на заштита во згрижувачко семејство. Меѓутоа, во моментот тие не постојат во нашиот систем на заштита. Таква е, на пример, привремената заштита во згрижувачко семејство или професионалните згрижувачки семејства кои би биле особено поволни за згрижување стари лица со болести типични за староста, како деменција, алцхајмерова болест, депресија и други. Исто така, регулирањето на статусот на згрижувачите како вработени лица би придонело кон зголемување на интересот за оваа згрижувачка функција.

Може да се заклучи и за институционалните и за вонинституционалните форми на заштита на старите лица во земјата дека не се поврзани во континуум од услуги за долгорочна заштита (long-term care) составен од услуги за заштита во домашни услови, услуги во локалната заедница и услуги за институционалната заштита. Отсуството на ваков континуум оневозможува оние стари лица кои имаат потреба од различни услуги да ги користат и во рамките на тој континуум да се движат, зависно од потребите и промените на состојбата во која се наоѓаат. Исто така, непостоењето диверзитет во пензиските шеми, воопшто (и јавни и приватни), па оттука и непостоењето пензиски шеми за покривање на трошоците за долгорочна заштита во староста, во голема мера го оневозможуваат пристапот до некои од овие услуги за старите лица кои имаат потреба од нив, а кои не се во можност истите да си ги овозможат.

4. СОЦИЈАЛНА ПРЕВЕНЦИЈА

За остварување на социјалната превенција Законот предвидува едукативно советувањето на формите

на самопомош, волонтерска работа со лично ангажирање и без надоместок и други методи (Закон за социјална заштита - пречистен текст, 2006).

Сепак, како и за повеќето останати категории корисници на системот на социјална заштита, социјалната превенција и во однос на старите лица е недоволно развиена. Формите на самопомош и волонтерската работа, кои се особено поволни за старите лица, не се промовирани на задоволително ниво, а едукативно -советувалишната работа, исто така, е запоставена. И во овој случај, социјалната превенција постои како право до кое старите лица немаат скоро никаков пристап, пред сè поради тоа што ова право и методите за негова реализација се само нормативно регулирани, а во практиката не се спроведуваат на задоволително ниво.

ЗАКЛУЧОК

Од анализата на одредбите од Законот за социјална заштита не може да се забележи исклучување на старите лица како категорија на корисници на услугите и правата во самата законска рамка. Не постои исклученост од пристапот до овие права по било која основа: националност, пол, возраст, припадност на рурална или урбана средина. Сепак, во практиката се забележуваат одредени ситуации на ограничен или отежнат пристап по некоја од наведените основи, или тенденција на зголемено искористување на одредени права кај одредени групи стари лица, споредени со други. Така на пример, иако при надлежното Министерство за труд и социјална политика не се води евиденција на корисниците на социјална помош според националност, проценките од праксата говорат дека во остварувањето на правото од социјална помош предначат старите лица од албанска националност, кои, пак, се многу поретко корисници на услугите за институционална заштита. Поголемата искористеност на правата на социјална помош од страна на корисниците од албанска националност се должи на поголемата информираност и поголемата ангажираност на семејството околу пружање конкретна помош на старите лица заради остварување на нивните права (пр. ангажирање околу обезбедување на потребната документација). Поголем

дел од корисниците на социјална помош, исто така, се жени. Припадноста на рурална и урбана средина е фактор што го попречува и отежнува остварувањето на правата, пред сè на оние стари лица од руралните средини. Кон неостварување на правата од социјална заштита, исто така придонесува и неинформираноста меѓу старите лица. Сепак, законските одредби, иако сами по себе не се исклучувачки, произведуваат одредени нелогичности и бариери во реализацијата на правата од социјална заштита. На тој начин придонесуваат кон социјалната исклученост на овие корисници од системот на социјална заштита. Имено, одредени критериуми, или постапки за остварување на дел од правата уредени со посебните правилници го оневозможуваат пристапот до нив од страна на старите лица. Меѓу нив најдоминантни се пречките поврзани со сложените административни процедури и нерешените семејни односи (односи родители - деца) кои се често услов за остварување на определено право. Од друга страна, пристапот до правата од социјална заштита на старите лица е ограничен и оневозможен и поради недостатокот и недоволната развиеност на, со Закон предвидените форми на социјална заштита, како домашната нега и помош, дневното згрижување, хранителската заштита, поради што старите лица во Република Македонија имаат само нормативен, но не и реален пристап и можност за користење на овие услуги. Не треба да се запостават ниту пречките што стојат на патот кон остварување на правото на институционална заштита и сместување во соодветните јавни установи за згрижување на стари лица.

Ваквиот заклучок упатува на потребата од надминување и укинување на постојните пречки во практичната имплементација на законските одредби за да се олесни пристапот до правата од социјална заштита за старите лица. Воедно, развивањето на новите форми, пред сè формите на вонинституционална заштита во Република Македонија, барем досега, во најголема мера се фокусирал на формите за заштита на децата, со тоа запоставувајќи ги реформските процеси за социјална заштита на растечката популација стари лица. Оттука произлегува потребата во иднина да се посвети поголемо внимание не само на промовирање и креирање реални можности

за социјална заштита на старите лица преку предвидените и постојните форми, туку и нивно збогатување со нови форми на заштита кои би соодветствувале на состојбата и животниот контекст на старите лица во нашата земја. Диверзификацијата на пензис-

ките системи, во насока на воведување нови јавни и приватни пензиски шеми за покривање на трошоците за различни видови социјални услуги во староста, исто така би било значајно за создавање реални можности за подобрен пристап до постојните услуги во земјата.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Борнарова С. (2004), "Социјалните сервиси за стари лица и современите трендови во социјалната политика - состојби и перспективи во Република Македонија" (магистерски труд).
2. Државен завод за статистика (2003), "Статистички годишник на Република Македонија" xxxviii.
3. Државен завод за статистика (2008), "Македонија во бројки".
4. Правилник за начинот и условите за остварување право на паричен надоместок за помош и нега од друго лице ("Службен весник на РМ", бр. 102/2006).
5. Правилник за определување на висината на правото на еднократна парична помош ("Сл.весник на РМ", бр. 2/2003, 57/2003, 23/2005, 105/2005, 56/2006, 71/2006 и 78/2006).
6. Правилник за нормативи и стандарди за основање и започнување со работа на установи за социјална заштита за стари лица ("Службен весник на РМ", бр. 10/2005).
7. Правилник за критериумите за избор на згрижувачко семејство, видот и бројот на корисниците кои можат да се сместат во едно згрижувачко семејство, видот и обемот на услугите од социјална заштита што му се обезбедуваат на сместеното лице, висината на надоместокот на трошоците за сместување и на надоместокот за згрижување ("Службен весник на РМ", бр. 63/2006).
8. Правилник за видот и обемот на услугите од социјална заштита што се плаќаат од страна на корисникот и роднините кои се должни да го издржуваат и висината на учеството во трошоците на корисникот и роднините ("Службен весник на РМ", бр. 133/2006).
9. Правилник за начинот на определување на носителот на правото на социјална парична помош, прикажување на приходите на лице, семејство или домаќинство при поднесување на барање за остварување на правото и потребната документација за потврдување на состојбата на приходите ("Службен Весник на РМ", бр.103/07).
10. Закон за социјална заштита (пречистен текст), 2006.
11. Закон за семејството (пречистен текст), 2006.

SOCIAL EXCLUSION OF OLDER PEOPLE FROM THE SOCIAL PROTECTION SYSTEM IN R. MACEDONIA

Abstract:

The global population aging highlights the problem of social exclusion of older people from all spheres of societal life, including from the social protection system. In R. Macedonia, also undergoing the process of demographic population aging, legislation in itself does not exclude older people from the social protection rights on any basis: nationality, gender, age, rural or urban belonging. However, the practice evidences situations of limited or impeded access to the social protection rights. The overriding obstacles are: complex administrative procedures and unsettled family relations (parents-children relations) that are quite often requirements for enjoyment of a specific social protection right. The lack and the underdevelopment of the forms of social protection anticipated by Law (such as home care and assistance, day care, foster care) results into older people having often only normative, but not concurrently a real access and possibilities to use those services. This situation imposes the need to overcome and eliminate the existing barriers in the practical implementation of the legislative regulations; to promote new forms of protection (non-institutional in the first place); as well as to develop and diversify the pension system in terms of introducing public and private pension schemes to cover diverse social services expenses that may occur in old age.

Key words: older people, social protection, social services, social protection rights, social exclusion.

м-р Благоица Новковска,
Државен завод за статистика,
Скопје

СОЦИЈАЛНОТО ИСКЛУЧУВАЊЕ НА МЛАДИТЕ ЛИЦА

Апстракт

Социјалното исклучување, кое се дефинира како губење (нарушување) на социјалната кохезија, претставува неможност одредени членови на општеството да ги користат постојните можности за социјално учество и да држат чекор со развојот на општеството во кое живеат. Во овој труд е анализирано социјалното исклучување на младите лица кои, заради влијанието на различни фактори, социјалното исклучување може да го доживеат на различни начини. Посебен осврт е направен на социјалното исклучување на младите лица на возраст од 15 до 19 години (НОВО - Не се Вклучени во Образованието, Вработеноста или Обуките). Во трудот е направена анализа на ризичните фактори што влијаат на социјалното исклучување на младите лица и се претставени некои поважни сознанија за присутноста и третманот на социјално исклучените млади лица во другите земји. Анализирани се сознанијата за присутноста и третманот на социјално исклучените млади лица во Република Македонија и можните политики за нивно социјално вклучување и развој.

Клучни зборови: социјална вклученост, социјална кохезија, социјално исклучување, социјално исклучување на младите лица на возраст од 15 до 19 години (НОВО - Не се Вклучени во Образованието, Вработеноста или Обуките).

Вовед

Транзиционата реалност во Република Македонија постави неколку сериозни последици за населението: сиромаштијата, нееднаквоста, социјалната исклученост, долготрајната невработеност, миграциите на младите лица, стареењето на популацијата.

Досегашните проучувања на овие појави потврдија неколку факти: мултидимензионалноста на сите овие појави, високата поврзаност помеѓу нив како причини и последици и високото учество на младите лица во ризичниот дел од населението.

Појавата на намалено учество на младите во вкупното население и процесите на нивното осиромашување и социјално исклу-

чување отвораат многу проблеми, но пред сè ја зголемуваат загриженоста за социјалното и економското учество на младите лица во развојот на Република Македонија. Во овој контекст, многу важно прашање е обезбедувањето на успешен премин на младите лица од основното образование во натамошниот процес на образование (формален или неформален), или во статусот на вработеност.

Но, колкав дел од младите лица во Република Македонија имаат успешна транзиција?

Одговорот на ова прашање го дава индикаторот за пропорцијата на младите лица на возраст од 15 до 19 години, кои не се вклучу-

чени во образованието или вработеноста.

Овој индикатор е познат како индикатор на социјалното исклучување, исклученост на младите лица на возраст од 15 до 19 години (НОВО) (Не се вклучени во образованието, вработеноста или обуките) или како економска неактивност на младите¹.

Дефинирање на социјалното исклучување

Социјалното исклучување е мултидимензионален феномен за кој постојат повеќе дефиниции. Основната причина за ова е што постојат различни фактори што влијаат врз појавата на социјалното исклучување и различни форми низ коишто тоа се манифестира. Социјалното исклучување се случува, постои и се развива, пред сè во околности кои се специфични и различни во секоја земја. Слично како и сиромаштијата и социјалното исклучување постои во секоја земја, но се јавува со различен интензитет, во различни форми и опфат.

Со појавувањето на концептот на социјалното исклучување, се јавуваат и првите дефиниции (1974) за тоа што претставува социјалното исклучување. Во почетокот се сметало дека социјалното исклучување се однесува на оние кои не биле опфатени во системот на социјално осигурување, на оние кои административно биле исклучени од државата. (М. Доновска & С. Савеска, 2002).

Подоцна се појавиле многу други дефинирања на терминот социјално исклучување, со цел што попрецизно да се објасни разликата на концептот на социјално исклучување, од концептот на сиромаштијата. Во тој контекст, за разлика од сиромаштијата која се фокусира на поединците или домаќинствата, социјалното исклучување примарно ги опфаќа односите меѓу поединецот и општеството, како и динамиката на тие односи (<http://www1.oecd.org/cer/obj5/docs.htm>).

Социјалното исклучување е губење (нарушување) на социјалната кохезија, што претставува неможност одредени членови на општеството да ги користат постојните можности

за социјално учество и да држат чекор со развојот на општеството во кое живеат.

Ова резултира со силно опаѓање на нивното учество во општеството, со губење на чувството на значење, со губење на илузии и со лично дистанцирање (самоизолација) од општеството.

Социјалното исклучување значи неможност ефективно да се партиципира во економскиот, културниот и социјалниот живот и, на одреден начин, претставува отуѓување и дистанцирање од нормалните текови на општеството.

За разлика од сиромаштијата која се фокусира на поединците или домаќинствата, социјалното исклучување примарно ги опфаќа односите меѓу поединецот и општеството, како и динамиката на тие односи.

Во создавањето на социјалното исклучување и отуѓувањето на лицата и семејствата, битна улога имаат различни фактори.

Факторите што предизвикуваат маргинализација на лицата и семејствата и влијаат на појавата на нивно социјално исклучување, може да бидат класифицирани како: економски, социолошки, културни, физички и ментални. Понекогаш, само заради делувањето на еден од овие фактори, може да се случи социјално исклучување, но многу често истовремено делуваат повеќе фактори.

Од ова произлегува дека социјалното исклучување е мултидимензионално и оттука може да се зборува за економска исклученост, етничка исклученост, исклученост по род, возраст, исклученост од образовниот систем, културна исклученост и сл.

Според Кизелбах (Kieselbach, 2003) ризикот од социјално исклучување е сè повисок за голем дел од населението и особено за младите лица. Затоа е многу важно да се разбере што е социјална исклученост, за да може да се утврдат соодветни мерки за социјална вклученост.

Социјалното исклучување не треба да биде разбрано само како исклученост наспроти, вклученост, туку како голем број на

¹ Новковска Б. (2006) „Социо-економскиот статус на семејството како фактор за социјалната исклученост на лицата на возраст од 15-19 години од образованието и вработеноста”, Магистерска теза одбранета на Филозофскиот факултет, Скопје.

околности што ја зголемуваат, или намалуваат ранливоста на индивидуите.

Социјално исклучување на младите лица

Младите лица може да го доживеат социјалното исклучување на различни начини заради влијанието на различни фактори. Главни причини за социјалното исклучување на младите лица може да бидат: невработеноста, недостатокот на социјална заштита, нелегалната експлоатација (работа на црно) ограничениот пристап до образовни, здравствени, културни услуги. Одредени групи на млади лица имаат висок ризик од социјално исклучување заради одредена дискриминација на пазарот на трудот, или во општеството во целина, заради: родот, етничката припадност, религиозната припадност, сексуалната ориентација, физичката или менталната неспособност, или возраста. Други фактори кои придонесуваат за социјалната исклученост се: ниското образование, недостатокот од обуки, лошиот квалитет на домувањето, бездомништвото, лошата здравствена состојба и друго.

Како посебно ранлива група на социјално исклучените млади лица се дефинираат оние кои не се вклучени во вработеноста, образованието или обуките и се на возраст од 15 до 19 години.

За да се опишат состојбите со младите лица на возраст од 15 до 19 години кои не се вклучени во образованието, вработеноста или обуките, најчесто се среќаваат термините: социјално исклучени млади лица, обесхрабрени млади лица, млади лица со “статус zero” или лица кои припаѓаат на група која не е во образованието, вработеноста или обуките (НОВО).

Терминот НОВО (не се вклучени во образованието, вработеноста или обуките) е прифатен како понеутрален термин и тој се користи многу често во развиените земји кои го третираат проблемот на социјалната исклученост на младите лица.

Како и да е, сите овие термини: социјално исклучени млади лица, млади лица со “статус zero” и НОВО се однесуваат на млади

лица кои се надвор од образованието, вработеноста или обуките.

Ризични фактори што влијаат на социјалното исклучување на младите лица

Младите лица се исклучително ранливи на социјалното исклучување, особено во периодот на транзиција од процесот на образование кон пазарот на трудот. (European Youth Forum Policy on Youth People and Social Exclusion). Во овој период од нивниот живот пристапот до социјалната заштита е лимитиран, а невработеноста и неактивноста се многу високи.

На пример, проценките покажуваат дека просечно, на ниво на Европската унија, (Извор: Еуростат) околу 10% од младите лица, на возраст од 16 до 18 години, во Европската унија не се во образованието, обуките или вработеноста и тие не добиваат социјални бенефиции. На тој начин, тие не учествуваат во општеството и ефективно стануваат социјално исклучени.

Факторите што предизвикуваат ризик од социјално исклучување, или придонесуваат за социјална исклученост на младите лица на долг рок, може да се поврзат со:

- Приходот

Сиромаштијата е една од главните причини која оневозможува индивидуите целосно да партиципираат во општеството и го лимитира квалитетот на нивното живеење. Во семејствата во кои родителите се ниско платени, или вкупните семејни приходи се многу ниски, ефектите ги чувствуваат сите членови, а последиците за децата се долгорочни. Децата кои се родени и живеат во сиромаштија имаат висок ризик да бидат социјално исклучени во поголем дел од нивните животи.

- Вработеноста

Младите лица кои се без образование или имаат ниски квалификации најчесто се невработени. Но, вработеноста при такви перформанси, исто така, не ветува помал ризик или

излез од социјалното исклучување. Лицата со ниски квалификации најчесто се вработени на слабо платени работни места во неформалниот сектор, со многучасовно работно време и во лоши работни услови.

- Социјалната заштита

Во сè поголем број земји, проблемите со високата невработеност се решаваат со активна политика на пазарот на трудот. Ова значи редуцирање на дел од мерките за социјална заштита, затоа што системот на социјални бенефиции се поврзува со активното барање на вработување, или активното учество во обуки. На тој начин, младите лица кои се неактивни и кои не се вклучени во никакви обуки, стануваат поранливи на социјалното исклучување.

- Домувањето

Од аспект на домувањето, лошиот квалитет на живеење и бездомништвото се препознатливи белези на социјално исклучување. Областите кои се карактеризираат со лоши услови за живеење најчесто ги водат овие области кон социјално исклучување со карактеристики на висок криминал и слаби погодности за социјализација (вклучувајќи ги и училиштата).

- Големината и структурата на семејството

Младите лица кои се надвор од образованието и се невработени, финансиски се зависни и затоа долг период остануваат да живеат со родителите. Дури и да се вработат заради ниските квалификации и слабата заработувачка, тие остануваат во домот на родителите. Ваквите состојби придонесуваат за подолготрајно социјално исклучување за целото семејство.

- Образованието и обуките

Образованието и нивото на писменост се важни фактори за определување на индивидуалното учество во вработеноста и вклученоста во општеството. Во Европската унија, просечното ниво на образование посто-

јано расте, со повисоко учество на младите лица кои комплетираат повисоко ниво на образование и учествуваат во некои форми на натамошно образование и обуки. Но, стапките на младите лица кои го напуштиле образованието и не се вклучени во ниту една форма на обуки се сè уште високи во некои земји.

Загрижувачки е и односот кон лицата со посебни потреби во однос на едукацијата. Голем дел од овие лица остануваат со многу ниско образовно ниво, а со самото тоа и со ризик за долгорочно социјално исклучување.

- Дискриминацијата

Некои лица може да бидат невработени или слабо платени вработени, со слаб пристап до здравствените и образовните услуги, социјалните бенефиции и со самото тоа да имаат намалено учество во општеството, а причината да е дискриминација. Дискриминацијата заради: род, возраст, етничка припадност, ментална или физичка неспособност, религиозна припадност и друго е форма на социјално исклучување. Младите лица многу често страдаат истовремено од повеќестрана дискриминација. За овие лица е многу потешко да се овозможи социјална вклученост, затоа што не е доволно само да им се обезбеди вработување или обуки, туку треба да се работи и на промена на причините за нивната дискриминација.

Некои поважни сознанија за присутноста и третманот на социјално исклучените млади лица во другите земји

Во повеќе развиени земји (Англија, Нов Зеланд, Скандинавските земји, Данска и др.) на постоењето на групата НОВО се гледа како на клучен фактор за тековната и идната социјална исклученост на дел од населението.

Токму затоа одговорните за социјалната политика во овие земји спроведуваат посебни истражувања, програми и мерки, за да се овозможи ангажирање на овие млади лица во образовниот процес, обуките или вработувањето.

Во Англија според проценките на аналитичарите долгорочниот финансиски трошок

за лицата кои не се во образованието, вработеноста или обуките, достигнува 97.000 фунти за секоја млада личност.

Од страна на Одделот за образование и квалификации на Англија (UK Department for Education & Skills –DfES) е проценето дека за 157.000 Англичани кои се во групата НОВО, вкупниот трошок би бил 15.1. билион фунти. Проценките се однесуваат на среден рок, со сите претпоставки за идните позиции на овие лица на пазарот на трудот.

Според аналитичарите, заради недостаток на подетални податоци за трошоците од областа на здравството и криминалитетот, овие податоци се потценети и се претпоставува дека реалните трошоци се многу повисоки.

Аналитичарите, исто така, процениле дека реангажирањето во образованието, вработеноста или обуките за секои 10.000 млади лица долгорочно би значело заштеди за владата од 970 милиони фунти.

Истражувањата и анализите на групата НОВО во Англија покажуваат дека инвестирањето во овие млади лица на државата ѝ заштедува средства што таа би ги дала како бенефиции за овие социјално исклучени лица во текот на нивниот натамошен живот.

Политичарите во Нов Зеланд процениле дека во нивната земја долгорочните заштеди од реангажирањето на младите лица од групата НОВО во образованието, вработеноста или обуките, би биле една милијарда УС долари.

Во Скандинавските земји постојат координирани активности и услуги за поддршка на младите лица на локално ниво. Локалните авторитети се обврзани да ги преземат сите потребни мерки, во образовниот процес да ги вклучат сите млади лица на возраст до 19 години.

Во Данска постои сличен модел како во Скандинавските земји, според кој, на локално ниво се преземаат сите мерки за вклучување на младите лица во образованието, обуките или вработеноста. Доколку некое младо лице не сака да ги користи понудените можности за образование или вработување, тогаш тоа

има негативно влијание на натамошното користење на паричните бенефиции.

Некои поважни сознанија за присутноста и третманот на социјално исклучените млади лица во Република Македонија

Во Република Македонија за лицата на возраст од 15 до 19 години, кои се надвор од образованието, вработеноста или обуките, не постојат посебни анализи и истражувања, а оттаму ниту посебни политики со кои би се овозможила нивната социјална вклученост.

Расположивите демографски податоци според возраста и економската активност овозможуваат да се пресмета големината и територијалната дистрибуција на групата НОВО, т.е. колкав дел од младите лица на возраст од 15 до 19 години не се во образованието или вработеноста. Овие податоци овозможуваат да се направи споредба со соодветните податоци за групите НОВО во другите земји. Таа споредба покажува дека во Република Македонија делот од населението кој е на возраст од 15 до 19 години и е социјално исклучен, е релативно висок. Во земјите во кои овој проблем се третира веќе подолг период (на пример, Англија, Нов Зеланд), податоците покажуваат дека околу 10% од лицата на возраст од 16 до 18 години не се во образованието, вработеноста или обуките. Според податоците на ЕУРОСТАТ (Европската статистичка служба), на ниво на земјите членки на Европската унија, процентот на лицата на возраст од 15 до 19 години, односно од 16 до 18 години, кои се исклучени од образованието, вработеноста или обуките, исто така, е 10%.

Врз основа на расположивите податоци од Пописот на населението, домаќинствата и становите, 2002 година, може да се пресмета дека во Република Македонија на групата НОВО ѝ припаѓаат 55.611 лица или 33,9% од вкупниот број на лица на возраст од 15 до 19 години.

Освен демографските податоци кои го потврдуваат постоењето на оваа појава, не постојат други подетални информации за социо-економските карактеристики на овие лица, а недостасуваат и подетални истражувања за групата НОВО. Сите овие факти упа-

туваат на потребата овој проблем да добие сериозен третман од страна на истражувачите, владата и институциите кои се задолжени за спроведување на социјалната политика.

Во овој момент, основен извор на податоци за утврдување на големината на НОВО, се податоците од Пописот на населението, домаќинствата и становите, 2002 година. Користењето на податоците од претходните пописи на населението, за да се утврди временската димензија на социјалното исклучување на младите лица, е лимитирана заради различното дефинирање на категоријата невработени, но и заради други методолошки разлики. Ова упатува на потребата за развивање и на други извори на податоци по примерот на земјите кои имаат подолга историја во

истражувањето на оваа категорија, а со цел да се создаде квалитетна база на информации. Обезбедувањето на сеопфатни и квалитетни податоци за оваа категорија на социјално исклучени млади лица ќе значи можност за мерење, следење и анализа на оваа категорија од населението и подготовка на соодветна стратегија за социјална вклученост.

Во прегледот бр. 1 е прикажана структурата на младите лица на возраст од 15 до 19 години според економскиот статус. Врз основа на овие податоци, а според концептот за активност и неактивност на младите лица, користен во истражувањата на ОЕЦД, утврдена е големината на групата НОВО во Република Македонија.

Преглед 1. Млади лица на возраст од 15 до 19 години според економскиот статус, 2002

Економски статус	Лица на возраст од 15 до 19 години	
	Број на лица	Структура (%)
Вкупно	164.156	100.0
<i>Активни лица</i>	24.807	15.1
Вработени	3.143	1.9
Невработени	21.664	13.2*
<i>Неактивни лица</i>	139.349	84.9
Ученици и студенти	105.402	64.2
Домаќинки	6.993	4.3*
Трајно неспособни	487	0.3*
Други неактивни	26.467	16.1*
НОВО	55.611	33.9

Извор: Пописот на населението, домаќинствата и становите во РМ, 2002

Забелешка: Големината на групата НОВО е утврдена како збир од категориите: невработени, домаќинки, трајно неспособни и други неактивни лица.

Според расположивите социо-економски индикатори за 8-те региони во Република Македонија, дефинирани за статистичките потреби и големината на

групата НОВО во соодветните региони, може да се согледа многудимензионалноста на социјалното исклучување на младите лица во Република Македонија.

Табела 1. Регионална дистрибуција на НОВО во Република Македонија и основните економски индикатори

Регион	НОВО ² %	БДП по жител во ПКМ САД\$	Учество на градското во вкупното население	Стапка на невработеност
Македонија	33.9	6.850	59.8	38.1
Скопски	30.8	11.964	81.5	30.4
Пелагониски	26.2	6.905	65.9	39.9
Вардарски	46.7	5.591	70.3	43.9
Североисточен	41.9	3.541	54.6	48.6
Југозападен	37.2	4.192	45.2	42.4
Југоисточен	35.9	6.050	40.6	34.4
Полошки	43.2	3.076	32.6	49.9
Источен	25.1	5.104	60.5	34.5

Извор: Попис на населението, домаќинствата и становите во РМ, 2002

Податоците од табела 1 покажуваат дека највисоко учество на НОВО има во Вардарскиот регион, а најниско во Источниот регион. Но, ако истовремено се анализираат и економските индикатори за соодветните региони за да се најде поврзаност помеѓу социјално исклучување и економската состојба, се доаѓа до заклучокот дека директна корелација не постои и дека покрај економските, многу други фактори влијаат врз позицијата на младите лица.

Квантитативните податоци за делот од младата популација која не е во образованието, вработеноста или обуките во Република Македонија укажуваат дека проблемот постои и дека е неопходно да се воспостави соодветен активен однос кон него.

Според резултатите од досегашните истражувања на социјалното исклучување на лицата на возраст од 15 до 19 години спроведени во развиените земји, неактивноста на младите лица може да биде предизвикана од влијанието на повеќе фактори:

- Образовниот систем и достапноста и приспособливоста на образовните услуги кон потребите на населението;
- Пазарот на трудот и неговата флексибилност;
- Социо-економскиот статус на семејствата на кои им припаѓаат младите лица;

- Психо-физичката состојба на младите лица;

Исклучувањето може да се случи под влијание на сите овие фактори, но и заради влијанието само на одредена група фактори. Во секој случај мора да се има предвид дека е неопходно квалитетно и целосно истражување на влијанието на сите овие фактори за да се утврди вистинската позадина на проблемот, дефиниран како социјално исклучување на младите лица.

Можни политики за социјално вклучување и развој на младите лица

Социјалното исклучување е феномен и на минатото и на сегашноста, и доколку не се направи нешто за постигнување на социјална вклученост на ранливите групи, таа сигурност ќе стане феномен и на иднината. Таа допира милиони луѓе кои се борат за да преживеат во најтешки животни и работни услови. Со текот на времето, формите низ кои се појавува социјалното исклучување еволуирале, како во поглед на појавните карактеристики, така и во поглед на интензитетот.

Социјалното исклучување има комплексни и мултидимензионални причини и последици, создава длабоки и долготрајни проблеми за самите индивидуи, нивните семејства, за вкупната економија, но и за целото оп-

² Пресметки на авторот

штество во целина. Последиците од социјалната исклученост, а особено од долгорочното социјално исклучување, не влијаат само на оние кои се исклучени, туку тие може да бидат пренесени од генерација на генерација и да влијаат врз животните промени на голем број лица.

Заради мултидимензионалноста на феноменот социјално исклучување, секогаш има тешкотии во постигнувањето усогласеност околу формалното дефинирање на терминот “социјално вклучување”.

Центарот за економска и социјална исклученост на Англија, ја предлага следната дефиниција:

“Социјалното вклучување е процес со кој се прават напори да се обезбеди секој, без разлика на искуството и околностите, да може да го постигне својот потенцијал во животот. За да се постигне социјална вклученост, вработеноста и приходите се неопходни, но не и доволни. Едно инклузивно општество се карактеризира со стремеж за намалување на нееднаквоста, на рамнотежата меѓу правата и обврските и зголемувањето на социјалната кохезија” (2002).

Поаѓајќи од оваа дефиниција, социјалното вклучување е определено од два факто-

ри: 1) од степенот до кој индивидуата има пристап до услугите и ресурсите и 2) од можноста да учествува во активностите кои за повеќето луѓе се дозволени.

Степенот до кој една индивидуа е социјално вклучена може да се оцени со добивање информации во однос на нивото на пристап и/или учество во различни активности, како на пример: здравствени и социјални услуги, техничко и повисоко образование, вработување, забава, модерна комуникација, пријателства, семејство/партнерство.

За да се постигне социјално вклучување на социјално исклучените млади лица и да се обезбедат услови за нивен развој, треба да се ангажираат сите актери кои се важни за нивниот развој: семејството, врсниците, локалната заедница, државните институции. Со поддршка на развојот на младите лица ќе се постигне зголемување на социјалниот капитал на ниво на заедницата, а тоа ќе помогне за подобрување на социјалната кохезија во пошироката заедница. Придонес кон процесот на социјална вклученост на овие млади лица може да се даде со обезбедување на потребните ресурси или преку соодветни политики и мерки со кои ќе се засили нивното зајакнување.

Графикон 1 : Рамка за вклученоста на младите лица и нивното зајакнување

Извор: La Cava and Lytle, 2003.

На ниво на локалната заедница, на социјално исклучените млади лица може да им се помогне со обезбедување на услови за нивен пристап до: образовниот систем, обуците, кредитните средства, вработувањето. Исто така, важно е да им се обезбеди пристап до: информации, културни и образовни случувања и активности. Со ограничен пристап до економските, социјалните и културните средства кај овие млади лица се зајакнува позицијата на социјална исклученост и недостаток на социјална кохезија.

За да се постигне социјално вклучување на овие млади лица, мора да се зајакнуваат политиките и интервенциите на: индивидуално ниво, на ниво на заедницата и на макро ниво.

На графиконот 1 се илустрирани можните правци на развој на младите, кога постојат бариери за нивното социјално интегрирање и зајакнување и спротивно, кога бариерите се надминати и младите лица добиваат поддршка.

При утврдувањето на можните политики и мерки за социјално вклучување на младите лица, најпрво мора да се има предвид нивната индивидуална различност. Сите политики и мерки мора да започнат од индивидуално ниво, па да продолжат на локално ниво и, секако, да ја имаат и макро рамката.

Индивидуалните различности се однесуваат на: возраста, полот, социо-економскиот статус, религиозната определба, етничката припадност, местото на живеење.

Зајакнувањето на младите лица може да се постигне со: (1) дизајнирање на политики и програми коишто ќе имаат интегрален пристап кон прашањето на социјалното исклучување на младите лица во Република Македонија (2) поддршка на иницијативите на младите лица (3) дизајнирање на посебни програми за младите лица кои сакаат својата иднина да ја насочат кон започнување на сопствени бизниси, или самовработување.

1. Политиките и програмите за постигнување на социјално вклучување на младите лица мора да имаат мултидимензионален пристап, заради:

- Мултидимензионалноста на потребите на младите лица. Во периодот кога се на премин од детството кон полнолетството, потребите на младите лица се навистина мултидимензионални и за да се постигне нивно задоволување неопходно е во овие програми и политики да се ангажираат повеќе сектори: Министерството за труд и социјална политика, Министерството за образование, Агенцијата за спорт и млади и други институции и агенции. Само мулти-секторскиот пристап и, секако, мултисекторската соработка може да обезбедат надминување на социјалното исклучување на голем дел од младата популација на возраст од 15 до 19 години;
- Обезбедување на учество на младите во процесот на дизајнирање на програмите и мерките. Но, исто така, важно е да се обезбеди нивно учество во процесот на следење на имплементацијата на активните политики и програми. Учеството на младите лица во процесот на оценка на одржливоста и успешноста на овие политики и програми, исто така, мора да биде обезбедено, затоа што тие може да бидат многу важен коректив на мерките и политиките кои биле неуспешни или несоодветно дизајнирани;
- Најважна компонента во овие политики и програми треба да биде зајакнувањето на пристапот на социјално исклучените млади лица кон образовниот систем. Пристапот на овие млади лица кон формалното и неформалното образование мора да биде финансиски поддржан, затоа што основната причина за нивната исклученост од образовниот систем е сиромаштијата;
- Следна компонента е креирање на политики за зголемување на можностите за вработување на младите кои се на возраст од 15 до 19 години. Овие политики треба да се поддршка за оној дел од социјално исклучените млади лица кои не сакаат да го продолжат школувањето, дури и да им се обезбедат услови за тоа. Во услови кога на пазарот на трудот во Република Македонија една од најризичните групи се младите лица, со стапка на невработеност

повисока од 70%, се чини дека е ургентно за младите лица кои бараат работа да им се обезбеди поддршка. Мора да се има предвид дека тоа се лица без било какви квалификации и единствено решение за нив е да се организираат посебни обуки или програми, со што овие лица би се стекнале со одредени квалификации за профили кои ќе бидат потребни на пазарот на трудот. Заради специфичниот профил на овие лица, (релативно млади и без било какви квалификации), обуките за нив мора да бидат подготвени и организирани на локално ниво. За да се обезбеди нивно сигурно вработување, мора да се утврдат потребните профили на локално ниво и соодветно на тоа да се подготват и програмите за поддршка на младите лица. Вработувањето на младите социјално исклучени лица кои не сакаат да го продолжат школувањето мора да биде поставено како висок приоритет. Ако овие лица бидат оставени без соодветна поддршка, изразена преку нивно вклучување во неформални форми на образование, со сигурност може да се тврди дека тие ќе бидат долгорочни учесници во неформалниот сектор. Не обезбедувањето на услови за вработување на овој дел од населението за нив ќе значи долгорочна маргинализација.

(2) Поддршката на иницијативите на младите лица мора да биде насочена кон:

- Овозможување на младите да имаат пристап до информации, пред сè до оние кои се однесуваат на нив. Социјално исклучените млади лица треба да ги знаат своите основни права. На пример, можноста од 15 години да се пријавуваат во Агенцијата за вработување. Исто така, тие треба да имаат информации за активностите или програмите кои постојат и во кои има можности и тие да учествуваат;
 - Овозможување да научат користење на компјутер. Организирање на бесплатни курсеви за учење на странски јазик и користење на компјутер. На тој начин, на младите лица ќе им се даде можност да ги запознаат новите технологии;
 - Дизајнирање на специфични програми за најризичните групи (младите девојчиња од руралните средини, хендикепираните млади лица, Ромите и слично);
 - Поддршка на невладините организации (НВО) кои имаат посебни активности и програми за поддршка на социјално исклучените млади лица.
- (3) Дизајнирањето на посебни програми за младите лица, кои сакаат својата иднина да ја насочат кон започнување на сопствени бизниси, или самовработување, треба да овозможи:
- Финансиска поддршка во вид на поволни кредити за сите млади лица кои сакаат да започнат со некои бизниси;
 - Обуки за водење на мали бизниси. Без квалификации и без работно искуство, на младите лица ќе им биде многу тешко да бидат конкурентни и успешни на пазарот. Затоа, најкорисно би било, на овие млади лица да им се овозможи да се стекнат со соодветни квалификации и знаења преку обуки за водење на мали бизниси. На овој начин, може да им се создадат предуслови за посигурна работна иднина.

ЛИТЕРАТУРА:

Државен завод за статистика, (2004) "Вкупно население во земјата според активност", книга VI, Скопје

Доневска М. и Савеска С. (2002) "Сиромаштвото како обележије на трајна маргинализација" (според пилот-истражувања во урбана средина - Скопје), Скопје

Economic and Social Committee (1998), Cost of poverty and social exclusion in Europe, Official Journal of the European Communities, Brussels, 98c284/07

European Youth Forum Policy on Young People and Social Exclusion, adopted by the Executive Committee, Geneva, Switzerland, 26-28 November, 1999

Kieselbach, T. (2003), Long-Term Unemployment Among Young People: The Risk of Social Exclusion, American Journal of Community Psychology, Vol.32, Nos.1/2,

Новковска Б. (2006) „Социо-економскиот статус на семејството како фактор за социјалната исклученост на лицата на возраст од 15-19 години од образованието и вработеноста“, Магистерска теза одбранета на Филозофскиот факултет, Скопје.

www.stat.gov.mk

www.dfes.gov.uk

www.york.ac.uk

Abstract

Social exclusion, which is defined as a loss (disturbance) of social cohesion, presents impossibility certain society members to use the existing possibilities for social participation and to keep pace with the development of the society in which they live. This paper analyses the social exclusion of the youth, which can be experienced in different manners due to the impact of different factors. A special review is given to the social exclusion of the youth at age between 15 and 19 (NEET) (Not included in Education, Employment and Training). The paper gives analyses of the risk factors that influence on the youth social exclusion and certain more important findings about the existence and the treatment of the socially excluded youth in other countries are presented, as well. In addition, findings about the existence and the treatment of the socially excluded youth in the Republic of Macedonia and possible policies for their social inclusion and development are analysed.

Key words: social inclusion, social cohesion, social exclusion, social exclusion of the youth at age between 15 and 19 (NEET) (Not included in Education, Employment and Training).

доц. д-р Тозија Фимка
Републички завод за здравствена
заштита - Скопје

УДК 364-22(497.7:=214.58)

СОЦИЈАЛНА ИНКЛУЗИЈА НА РОМИТЕ ВО ЗДРАВСТВОТО:

СОСТОЈБА, ПРЕДИЗВИЦИ И МОЖНОСТИ

Резиме

Националниот акционен здравствен план е дизајниран да ја поддржи имплементацијата на Милениумските развојни цели и Декадата за вклучување на Ромите 2005-2015, приспособен на локалните здравствени потреби на ромската популација. Имплементацијата на предвидените активности од овој план: позитивна дискриминација на Ромите, вертикални превентивни програми, специјална превентивна програма за Ромите (здрав стил на живот, репродуктивно здравје, безбедна бременост, имунизација), промоција на здравјето, подобрување на примарната здравствена заштита за Ромите, вклучување на Ромите во здравствена политика, ќе придонесе за подобро здравје на ромската популација, особено децата, младите и жените, подобар пристап, квалитет и квантитет на здравствените услуги, и повеќе бенефити од здравственото осигурување.

Клучни зборови: Роми/проблеми/здравствени потреби/предизвици/здравствен акционен план.

СОСТОЈБА - Ромите и нивните права и проблеми

Во Европа живеат околу 8 до 10 милиони Роми (5% од вкупната популација). Ромите се посебно малцинство во Европа, кое не живее на една територија, туку речиси во сите земји на Централна и Источна Европа.

Во 1991 со распаѓањето на Советскиот Сојуз и Југославија, започна деценија на регионални конфликти, нестабилност, зголемено движење на населението. Политичката, економската и социјалната транзиција значајно забележителен пад на условите за живот и влошување на пристапот до услуги, можности за образование, вработување, како и пад на здравствените показатели, што доведе до пораст на сиромаштијата. Овие промени ги засегнаа ранливите групи население, особено Ромите. (World Bank 2000) Ромите за првпат по неколку десетлетија добија можност да го искажат својот етнички идентитет, да учествуваат во граѓанското општество и да се вклучат во претходно недостапните економски активности. Меѓутоа, за многу Роми тие придобивки не беа еднакви, бидејќи драматичните промени и уривањето на социјалистичките држави доведоа до намалување на можностите: ерозија на сигурноста на работните места, живеалишта и други услови, и кон отсуство на конкретни економски можности, што имаше за последица сериозна сиромаштија на Ромите. (UNDP 2003)

Ромите во Централна и Источна Европа се една од главните ризични сиромашни групи во Регионот. (Ringold D et al 2003) Ромите се посиромашни од другото население, а веројатноста да западнат и да останат во сиромаштија кај нив е поголема. Корените на сиромаштијата кај Ромите се испреплетуваат со многу фактори, кои корелираат со факторите на сиромаштијата во Регионот, вклучувајќи го ниското ниво на образование, невработеноста и многубројноста на семејствата. (UNDP 2003) Уписот на децата Роми во основните училишта е за 20% до 33% понизок отколку кај останатите деца, а осипувањето кон крајот на циклусот од основното образование е повеќе од двапати повисок кај ромските деца отколку кај останатите. Ова влијае врз нискиот степен на образование и сиромаштија. (Revinga A et al 2002).

Според пописот од 2002 година, во Република Македонија живеат 53.879 Роми, што претставува 2.7% од вкупното население. Ромската популација е застапена на целата територија на Македонија, но најголемиот број живее во Скопје, во населбата Шуто

Оризари (13.311), која претставува најголема ромска населба на Балканот. Ромите се концентрирани во градските населби, главно во Прилеп (4.333), Куманово (4.256), Битола (2.594), Тетово (2.357), Штип (2.195), Кочани (1.951), Гостивар (1.904), Кичево (1.630), Винаца (1.230) Дебар (1.079,) итн.

Процесот на транзиција во Македонија, како и во останатите земји во Регионот доведоа до низа социо-економски и политички промени и проблеми. Ромите се соочуваат со истите проблеми како и останатата популација во Македонија, само во многу поизразена форма, особено во однос на сиромаштијата и социјалната исклученост. Приливот на Ромите бегалци по Косовската криза придонесе за зголемување на проблемите кај оваа популација, бидејќи постојните ресурси и инфраструктура во земјата не можат да ги задоволат потребите на зголемениот број Роми, особено пружањето на квалитетна здравствена заштита. Неопходно е меѓународната заедница да помогне во долгорочното и правилно решавање на овој проблем. (Ringold D et al, 2003).

Ромите и нивните права (право на здравствена заштита)

Република Македонија претставува мултиетничка и мултикултурна држава во која со Уставот се загарантирани правата на сите граѓани, меѓу кои и правото на еднаквост. Уставот го гарантира правото на здравствена заштита за сите граѓани на Македонија, но и правото и обврската за заштита и унапредување на сопственото и здравјето на другите.

Република Македонија е потписник и ги спроведува сите меѓународни акти за заштита на правата за здравствена заштита и превенција од дискриминација, кои се инкорпорирани и во домашната легислатива: Меѓународна конвенција за граѓански и политички права; Меѓународна конвенција за економски, социјални и културни права; Меѓународна конвенција за елиминација на сите форми на расна дискриминација; Меѓународна конвенција за елимина-

ција на сите форми на дискриминација на жената; Конвенција против тортура и друг груб, нехуман и деградирачки третман или казна; Конвенција за правата на детето; Европската социјална повелба.

Секој граѓанин во Република Македонија има право на здравствена заштита согласно Законот за здравствена заштита и Законот за здравствено осигурување, со кои се регулирани односите и правата од здравственото осигурување, постапката на користењето на здравствената заштита и системот и организацијата на здравствената заштита.

Здравствениот систем во Република Македонија е организиран врз централна основа. Министерството за здравство се наоѓа на врвот на пирамидата на здравствениот систем и е одговорно за планирање и обезбедување на здравствената заштита. Фондот за здравствено осигурување е институција преку која осигурениците непосредно ги остваруваат правата од основната здравствена заштита. Ромите ги остваруваат своите права од здравствена заштита во постојниот систем на здравствена заштита, имаат еднаков пристап до здравствените услуги, што можат да ги користат под исти услови како и останатото население.

Локалната самоуправа учествува во управувањето со примарната здравствена заштита, следењето на здравствената состојба и учеството во решавањето на здравствени проблеми на одредени ранливи категории население, особено на Ромите.

Здравствената заштита е лесно достапна до населението бидејќи се спроведува во распространета мрежа на здравствени организации, со што е овозможено околу 90% од населението да добие лекарска помош за помалку од 30 минути. (Републички завод за здравствена заштита 2007)

Здравствената заштита е организирана на три нивоа: примарна, секундарна и терцијарна. Примарната здравствена заштита претставува база на севкупниот здравствен систем и обезбедува основна здравствена заштита на ниво на општина за сите жители

под еднакви услови. Здравствената заштита во Македонија е достапна и во двата сектора, јавниот и приватниот. (Републички завод за здравствена заштита 2007)

Проблеми со кои се соочуваат Ромите

Главни проблеми кај ромската популација што имаат директно или индиректно влијание врз нивната здравствена состојба, а исто така и врз користењето услуги на здравствената заштита, како и правата од здравственото осигурување, се следните:

Сиромаштијата и социјалното исклучување – Ова е клучен фактор што директно влијае врз здравјето. Според проценките од Светската банка за нивото на сиромаштија во Регионот, Ромите претставуваат најмаргинализирана група и најсиромашна група која живее во минимални и екстремно лоши услови за животот. Кај ромското население стапката на сиромаштија е поголема во споредба со другата популација. (UNDP 2003)

Невработеност – Кај Ромите во Регионот, на возраст од 15-55 години, невработеноста се движи од 44% во Романија, до 71% во Македонија. (UNDP 2003).

Социјална заштита - Иако постои социјална заштита, кај ромската популација процентот што ја користи е различен и варира, а бенефитите се лимитирани заради недоволен, или целосен дефицит на информации за овие и други услуги, што се должи на ниското ниво на образование. (UNDP 2003)

1. *Домување* - Најголемата општина со ромска популација во Македонија е Шуто Оризари, со релативно развиена инфраструктура. Ромите живеат во тешки услови за живот, со многу оскудна и неразвиена инфраструктура. Околу 28% од ромското население живее во импровизирани домови, во сиромашни населби, кај кои постојат дивогоградби, или, пак, целата населба не е легално регистрирана, со крајно лоши, субстандардни услови, во големи семејства и повеќе лица во една просторија. Околу 50% ромски домови немаат канализација, и околу 61% нема

ат внатре тоалет или бања (UNDP 2003). Снабдувањето со безбедна вода за пиење кај ромската популација е проблем, а заедно со несоодветната диспозиција на отпад и отпадни води, претставуваат висински ризик фактор за појава на заразени заболувања и епидемии. Многу битен фактор кај Ромите е и феноменот на преселување, што игра важна улога за следење на здравјето на децата и нивното образование. (UNDP 2003, Unicef 2005)

Култура, традиција, предрасудите и навиките - живеенето во гетоизирани населби заради чувството на поголема сигурност меѓу своите, придонесува за одржување на традицијата и одредени навики, кои директно придонесуваат занизокстепенно образование, ниска општа, а посебно здравствена култура, што, пак, влијае врз здравствената состојба на Ромите: напуштање на образовниот процес, малолетнички бракови, рана и ризична бременост, голем број раѓања, висока доемечка смртност, матернална смртност, висок морбидитет кај децата и малите деца, итн.

Недоволната вклученост и дефицит на образованието - е последица од социјалното исклучување, невработеноста и сиромаштијата, како и заради необразованост на родителите. Стапката на писменост кај жените Ромки е пониска во споредба со машкиот пол. (UNDP 2003, Unicef 2005) Многу е мал бројот на Ромите кои продолжуваат средно образование или виша школа. Околу 20% од запишаните го завршуваат средното образование, околу 40% од нив се ученички. (UNDP 2003) Лимитираното образование претставува главна причина за исклучувањето на ромската популација од социјалниот, економскиот и политичкиот живот.

Нееднаквост на половите - субординирана улога на жената во ромското семејство, отсуство на образование, поголема оптовареност на жената со работа во и вон семејството (UNDP 2003, Unicef 2005), жената, а и децата често се жртва на семејно насилство, итн. (Тозија Ф. и сор. 2006) Околу 14% од анкетираниите Ромки во 2000 г. изјавиле дека имаат забрана од сопругот за работа надвор од домот, што е многу повисоко отколку кај Македонките (ECE 2006)

- еманципацијата и образованието на жената битно ќе го подобри нејзиниот и здравствениот статус на децата, а ќе се зајакне и ромското семејство (UNDP 2003)

Традиционални бракови - рано стапување во брак и рано мајчинство - според ромските обичаи, малолетници склучуваат традиционални бракови, кои не се официјални. (UNDP 2003, Unicef 2005) Како резултат на ова се голем број родени деца во вонбрачна заедница, често од малолетни родители (во 2003 г. околу 45% од сите живородени Роми се родени вонбрачно, а во Шуто Оризари е уште повисок, или 60%). (Државен завод за статистика 2004) Во Република Македонија само 1% жени стапуваат во брак пред 15 годишна возраст, додека овој процент е многу висок кај ромската популација, 11.5%, а 48,6% стапуваат во брак под 18 г. (UNDP 2003).

Дискриминацијата, запоставеноста и чувството на помала вредност, често пати е причина за напуштање на образовниот процес или некористење на одредени јавни услуги, вклучувајќи ги и здравствените услуги. (UNDP 2003).

Неинформираноста, незнаењето, ниската здравствена култура, се причина за недоволно користење на правата од здравственото осигурување, превентивните јавни здравствени програми, здравствените услуги кога се потребни, или пак непочитување на советите на здравствените работници (но често пати и заради нискиот социоекономски статус), (UNDP 2003, Unicef 2005). Воведувањето позитивна дискриминација и ослободувањето од партиципација, како и бесплатните основни здравствени услуги, ќе ја зголемат финансиската достапност и користењето на здравствените услуги од ромската популација.

2. *Недоволната и лоша инфраструктура во населбите* каде што живеат Ромите - образовни, социјални и здравствени установи влијае на социоекономскиот статус на Ромите, а особено на здравствената состојба (Unicef 2005). Децентрализацијата и преодот на дел од надлежностите на локалната самоуправа (урбанизам, образование, социјала, здравство) ќе

овозможи решавање или ублажување на дел од постојните проблеми, особено сиромаштијата кај ромската популација. (Институт за социолошки и политичко правни истражувања 2004)

ПРЕДИЗВИЦИ - Здравствена состојба и здравствена заштита на Ромите

Во Република Македонија, како и во многу други земји во Регионот постои правна заштита која спречува при задолжителната идентификација и евиденција, Ромите, како и другите малцинства да бидат евидентирани како такви при националната здравствена статистика. Овој технички проблем и лимитираност оневозможува следење на здравствената состојба и заштита на Ромите, како и следење и мониторинг на преземените интервентни програми.

Заради овие причини, проценката на здравствената состојба на Ромите е извршена врз основа на податоци од целни насочени истражувања, што се спроведени наменски кај ромската популација, а не врз основа на рутинските податоци собрани во здравствениот сектор. Исклучок се одредени податоци добиени од Државниот завод за статистика, а се однесуваат на природното движење на населението.

Здравствената статистика и евиденциите во здравството се водат според важечката легислатива: Закон за здравствена заштита, Закон за евиденции во областа на здравството, Закон за државна статистика, Програма за статистички истражувања во здравството, Закон за заштита на населението од заразни болести, и др.

Повеќето целни истражувања досега спроведени, покажуваат дека општата здравствена состојба на Ромите е полоша отколку кај останатото население: значително пониско очекувано траење на животот, највисок доенечки морталитет со двапати повисока стапка од просечната. Општиот морталитет кај Ромите е повисок од државниот 8.9‰ (смртноста кај Ромите од наслбата Шуто Оризари во 2003 г. изнесува 11.3‰, што е значително повисока отколку

просечната смртност во Македонија од 8.9‰, при што 24% претходно биле лекувани во здравствена организација).

Здравствени ризици кај ромската популација, особено кај Ромите бегалци, на кои треба да се обрне посебно внимание, се нутриционен дефицит, заразна жолтица, туберкулоза и посттравматски синдром. Истражувањето на UNDP во Македонија покажува дека во 2000 година, 82.5% од Ромите не можат да купат доволно храна. (UNDP 2001) Покрај овие заболувања и состојби, кај оваа популација и хроничните незаразни дегенеративни заболувања имаат растечки тренд.

Здравствената состојба на децата Роми е полоша отколку кај возрасната популација, пред сè заради помалиот опфат на децата со превентивни мерки. Иако се бесплатни и обезбедени со Превентивните вертикални здравствени програми, превентивните мерки не се доволно искористени и спроведени кај оваа популација, заради нивната неинформираност или, пак, предрасуди и страв. Опфатот со имунизација е понизок отколку кај останатите деца во Македонија. (Unicef 2005) Дијарејата, респираторните инфекции, како и други заразни болести, се високо застапени во детската патологија. (Unicef 2005) Повредите, ненамерни и намерни, се доста чести во детската патологија. Децата Роми често се жртви на сообраќајни несреќи, со учество од 4.1% во вкупно повредените на таа возраст во сообраќајни несреќи во Македонија во 2000г., што сигнификантно се разликува од нивната застапеност во популацијата. Инциденцијата на сообраќајните повреди и кај Ромите е повисока кај машките, расте со возраста и е највисока кај адолесцентите, на возраст од 15-17. (Тозија Ф. 2002)

Бариери во користењето на правата од здравственото осигурување - Ромите се соочуваат со одредени бариери при користењето на правата од здравственото осигурување кои се регулирани со Законот за здравствено осигурување (Templeton MN 2002): неинформираност и незнаење на правата; нерегулирано државјанство (според последниот попис околу 23% од лицата без државјанство во Македонија

се Роми); тешко обезбедување право на социјална помош, а со тоа и на здравствено осигурување; оддалеченост на службите на Фондот за здравствено осигурување и тежок, или неможен пристап до нив, често поради недостиг на финансиски средства.

Односот на здравствените работници кон пациентите Роми - Интервјуираните здравствени работници истакнале дека не постои никаква дискриминација на Ромите, но дека е потешко да се работи со нив заради нивната: необрзованост, неинформираност и наследување на советите на лекарот, полоша здравствена состојба, барање медицинска помош во понапредната фаза на болеста, низок степен на хигиена, лоши домашни услови, сиромаштија и неможност да се снабдат потребните лекарства, оставање на децата во болница подолго од потребното поради финансиски причини, порано напуштање на болницата кога болеста сè уште не е излечена, итн. (Templeton MN 2002)

Достапност и квалитет на здравствените услуги - Во одредени населби каде што не постои соодветна инфраструктура на здравствени организации, здравствените услуги се тешко достапни заради отсуство на медицински објект, или, пак, заради работа само во една смена, или одреден ден во седмицата, или, пак, постои објект, но заради немање здравствено осигурување, не може да се користи. Ова особено е важно во итни случаи, потреба од итна медицинска помош, во тек на бременост и особено при породување. Во одредени средини службата за ИМП не одговара навреме на повиците што доаѓаат од ромската популација (Templeton MN 2002). Осигурените лица плаќаат партиципација, а неосигурените, целосниот износ на чинење на здравствената услуга. Ова претставува сериозен проблем за Ромите, многу често и неможно да се плати (исклучок е итната медицинска помош).

Квалитетот на здравствените услуги во одредени средини е полош заради руинираност на објектите, несоодветна опрема, недостиг на лекови, недоволно персонал, итн. Оваа состојба ги засега не само Ромите, туку и другото население, иако според некои истражувања Ромите тврдат дека постои

дискриминативен однос во споредба со другите етнички групи, особено во западна Македонија. (Templeton MN 2002)

Проценка на здравствените потреби на Ромите - Оценката на потребите за здравствената заштита на Ромите (прашање во врска со дискриминацијата и исклучувањето) со посебен осврт на жените и децата, социјалните детерминанти во достапноста на здравствена заштита, учество на Ромите во креирањето на здравствената политика и стратегиите за подобрување на статусот на здравствената состојба на жените Роми, се приоритети што се утврдени и од Советот на Европа. (Council of Europe 2003). Подобрено здравје, праведност и еднаквост за сите, со акцент на малцинствата и Ромите, се основните определби и во Стратегијата, здравје за сите во 21 век - цел 1. (СЗО 2000)

Точната проценка на здравствените потреби на Ромите ќе овозможи креирање на здравствена политика и соодветен одговор на здравствениот систем на сите нивоа, со што значително ќе се подобри здравствената состојба на ромската популација и ќе се намалат разликите со останатото население на овие простори. (McKee M 1997)

МОЖНОСТИ – Инструменти за социјална инклузија на Ромите во здравството

Реформите во одредени сектори, особено образованието, социјалната заштита и здравството, треба да се интензивираат и приспособат на потребите на оваа популација и на условите во средината во која живеат. (Уницеф 2005) Особено реформите во здравствениот систем, во примарната здравствена заштита, треба да бидат насочени кон подобрувањето на нејзиниот квалитет, достапноста, ефикасноста и рационалноста. Вработувањето на поголем број здравствени работници од ромска популација значително ќе придонесе за поголема достапност на здравствените услуги, полесно користење на здравствените услуги и правата од здравственото осигурување.

Здравствените потреби на Ромите во

текот на Декадата вклучување на Ромите 2005-2015, треба да бидат во фокусот на вниманието на јавното здравство во Македонија, како и во останатите земји од Регионот, а дефинирани во Националниот акционен план за здравство.

Социјалната инклузија на Ромите во здравството ќе се обезбеди со следните инструменти:

- *Национален акционен план за здравство* кој треба да се вклопи во општата рамка на Декадата на вклучување на Ромите 2005-2015, односно утврдените цели и приоритетни области на глобално ниво, а имајќи ги предвид потребите за здравствена заштита на Ромите, состојбата во здравствениот систем и расположивите ресурси на национално и локално ниво во Република Македонија. (Министерство за труд и социјална политика 2004)
- *Декада на вклучување на Ромите 2005-2015 (Декада)* која е резултат на определбата на Европската унија (ЕУ) и е тесно поврзана со две тековни иницијативи, во кои сите земји членки - кандидати за членство во ЕУ учествуваат, или наскоро ќе учествуваат:
- *Милениумски развојни цели (МРЦ)* и
- *Програма за социјално вклучување на Европската унија*
- Целите на Декадата треба да се вметнат во генералната рамка на Милениумските развојни цели, како и со целите и индикаторите идентификувани како дел од Програмата за социјално вклучување на ЕУ. (Светска банка 2003)

Милениумските развојни цели се зададена рамка што треба да биде соодветно приспособена на развојните потреби на секоја земја, а за Република Македонија се дефинирани во Извештајот за Милениумските развојни цели (Влада на РМ, 2005). Седумте цели се дополнуваат меѓу себе и се насочени кон намалување на сите форми на сиромаштијата, но и промоција на општоприфатени стандарди на однесување за подобро здравје, промовирање законска регулатива, општествени и еколошки услови коиго намалуваат ризикот и подобруваат живото-

тот како на поединецот, така и на заедницата. Последната цел, глобално партнерство за развој, ги дефинира средствата со кои би се постигнале првите седум цели.

- Според податоците со кои располага Светската банка, Република Македонија има реални шанси да постигне три милениумски цели, тесно поврзани со унапредувањето на здравјето на Ромите: намалување на стапката на смртност кај децата; подобрување на здравјето на трудниците и родилките; борба против ХИВ/СИДА, маларија и други болести. (Светска банка 2003)

Национален акционен план за здравство на Ромите

При дефинирањето на целите, активностите и индикаторите за следење на имплементацијата на Националниот акционен план за здравство, земени се предвид сите области и приоритетни теми од Декадата, како и Стратегијата за Ромите во Република Македонија. Ова заради меѓусебната поврзаност и интеракција, како и влијанието врз здравствената состојба на Ромите од една страна, а од друга, во обезбедувањето квалитетна здравствена заштита на Ромите и остварувањето на нивните права од здравственото осигурување. Националниот акционен план за здравство треба да овозможи:

- Подобра здравствена состојба на ромската популација, а особено на вулнерабилните групи деца и жени;
- Подобра здравствена заштита: подобар квалитет и квантитет на здравствените услуги соодветни на потребите на ромската популација;
- Подобар пристап до здравствената заштита и користење на правата од здравственото осигурување.

Владата на Република Македонија, преку Министерството за здравство, во соработка со другите министерства, владини и невладини организации, треба да ги преземе следните активности за да ги реализира поставените цели за подобрување

на здравствената заштита на Ромите:

- Подобрување на социо-економскиот статус, со зголемување на вработувањето на Ромите, особено во јавниот сектор;
- Стручна квалификација и доквалификација на Ромите, со што ќе се зголеми нивната конкурентност на пазарот на трудот, како и нивно натамошно стручно усовршување;
- Позитивна дискриминација, во смисла на ослободување од партиципација, односно обезбедување бесплатни основни здравствени услуги - субвенции;
- Проширување на постојните превентивни програми, со посебен дел за Ромите, како и изготвување посебна програма за Ромите, со акцент на здраво живеење, промоција и образование за репродуктивното здравје, безбедна бременост и имунизација;
- Подобра кадровска обезбеденост, снабденост со лекови и опрема во здравствените установи, кои работат во средини каде што доминира ромската популација;
- Едукација на здравствените работници, социјалните и просветните работници кои работат со ромска популација, за здравствените ризици и потреби на Ромите;
- Подобрување на евиденциите во здравството и здравствената статистика, што ќе овозможи собирање податоци за ромската популација;
- Здравствена промоција и образование - борба против стереотипите и традициите кај целата популација и насочено кон одредени ранливи групи, за здраво живеење, со посебен осврт кон пушењето, алкохолизмот, наркомањата, безбеден секс, превенција на повреди и насилство;
- Поголема ангажираност на патронажната служба, службата за домашна посета и ПЗЗ;

- Формирање поливалентни мобилни тимови (лекар, патронажна сестра, социјален работник) кои ќе ја посетуваат ромската заедница еднаш месечно;
- Спроведување научни целни истражувања кај ромската популација и кај одредени таргет групи;
- Во локалната самоуправа да се определи лице кое ќе биде одговорно за прашања од здравствена заштита, социјална заштита и образование кај Ромите;
- Вклучување на ромската популација во здравствената политика;
- Медиумска активност;
- Мотивирање на локалната заедница, граѓанското општество.

Очекувани бенефити од Националниот акционен план за здравство

Успешната имплементација на Националниот акционен план за здравство ќе придонесе за остварување на визијата *Подобро здравје на сите Роми во Македонија*, преку:

- Успешна имплементација на Декадата на вклучување на Ромите 2005-2015;
- Остварување на дефинираните цели во областа на здравството;
- Подобрување на ефикасноста и одржливоста на преземените активности во здравствениот систем и пружањето здравствена заштита на Ромите;
- Подobar квалитет на здравствена заштита усогласен со реалните потреби на Ромите;
- Подobar пристап на Ромите до здравствената заштита: територијален, временски и финансиски;
- Подобрување на користењето на правата од здравственото осигурување;
- Подobро здравје на ромската популација на целата територија на Македонија;
- Поголема продуктивност и економска моќ во општеството;
- Социјално вклучување на Ромите во општеството.

ЛИТЕРАТУРА

- Council of Europe (2003) Conference on Roma Women and Access to Public Health Care: Final Report. Strasbourg.
- Декада на вклучување на Ромите 2005-2015 - Концепт, Будимпешта, 2003
- Државен завод за статистика (2004) Природно движење на населението во РМ во 2003, Скопје: Државен завод за статистика
- ECE (2000) Семејно насилство - Извештај за спроведено теренско истражување, Скопје: Здружение за еманципација, солидарност и еднаквост на жените
- Government of the Republic of Macedonia (2005) REPORT of the Republic of Macedonia on Millennium Development Goals, Skopje.
- Gypsy (Roma) culture health refugees immigrants. <http://www3.baylor.edu/>
- Институт за социолошки и политичко правни истражувања (2004) Социјална процена на здравствениот систем во Република Македонија, Скопје: Институт за социолошки и политичко правни истражувања.
- McKee, M.(1997) "The Health of Gypsies" in the British Medical Journal.
- МЦМС(2000)Граѓански практики-Едукацијата како основа за излез од сиромаштијата. Број 3, Скопје: Македонски центар за меѓународна соработка
- Министерство за труд и социјална политика (2004) Информација за Влада за Декадата на вклучување на Ромите, Скопје.
- Правилник за поблиски просторни услови, опремата и кадрите за основање и работење на здравствените организации, С;ужбен весник на РМ бр.11, 1992
- Програма за превентивна здравствена заштита во РМ (објавена во Службен весник секоја година)
- Revinga, A., Ringold, D., Tracy W.M. (2002) Poverty and Ethnicity: A Cross Country Study of Roma Poverty in Central Europe. Technical Paper No 531. World Bank
- Ringold, D., Orensyeyin, M.A., Wilkens, E. (2003) Roma in the Expanding Europe: Breaking Poverty Cycle. World Bank.
- Републички завод за здравствена заштита (2007) Здравствена карта на РМ во 2006, Скопје: Републички завод за здравствена заштита.
- Светска Банка (2003) Милениумски развојни цели и Европа и централна Азија- Извештај, Светска банка.
- Светска банка (2003) Постигнување на човеков развој и милениумски развојни цели во Европа и Централана Азија- Извештај, Светска банка.
- Светска Здравствена Организација (2000) Стратегија здравје за сите во 21 век: Копенхаген.
- Templeton, M.N. (ed.) (2002) On the Margins: Roma and Public Services in Romania, Bulgaria and Macedonia, New York: Open Society Institute, 2001
- Тозија Ф. (2002) Социјално-медицински аспекти на сообраќајниот трауматизам кај децата и младите во Република Македонија, Скопје: Медицински Факултет.
- Тозија Ф. и сор. (2006) Насилство и здравје во Македонија водич за превенција, Скопје: Министерство за здравство.
- UNDP (2001) National Human Development Report Social Exclusion and Human insecurity in FYR Macedonia, Skopje: UNDP.
- UNICEF (2006) Multiple Indicator Cluster Survey 2005, Skopje:UNICEF
- United Nations Development Program (2003) Avoiding the dependency trap: The Roma Human development Report www.undp.org УСТАВ на Република Македонија
- World Bank (2000) Roma and the Transition

in Central and Eastern Europe: Trends and Challenges. World Bank and Open Society Institute (2003) Conference "Roma in the expanding Europe – Challenges for the future" Budapest.	Закон за заштита на населението од заразни болести "Сл. лист на СФРЈ" бр. 51/84 и "Сл. лист на СФРЈ" бр. 63/90
Закон за државна статистика "Сл. весник на Р. Македонија" бр. 54/1997	Закон за заштита на населението од заразни болести "Сл. весник на СРМ" бр. 18/76 и бр. 18/82
Закон за локална самоуправа на РМ "Сл. весник на Р. Македонија" бр. 5/2000	Закон за здравствено осигурување. ("Службен весник на РМ" број 25/2000, 34/2000 и 96/2000
Закон за санитарната и здравствената инспекција "Сл. весник на Р. Македонија" бр. 19/95	Закон за здравствена заштита на РМ. Службен весник на РМ бр. 38/91, бр. 17/97 (Пречистен текст), бр. 10/2004

Abstract

National Health Action Plan is designed to support the implementation of Millennium Development Goals and the Decade for Roma inclusion 2005-2015, adapted to the local health needs of Roma population. Implementation of the defined Plan activities: positive discrimination for Roma, vertical preventive programs, special preventive program for Roma (healthy life style, reproductive health, safe pregnancy, immunization), health promotion, improvement of the primary health care for Roma, Roma inclusion in health policy, will contribute to better health for Roma population, especially children, youth and women, better access, quality and quantity of health services, and more benefits from health insurance.

Key words: Roma/problems//health needs/challenges/health action plan

Доц. д-р Зора Јачова
Институт за дефектологија
Филозофски факултет
Универзитет “Св. Кирил и Методиј”

УДК 376:371.212.043-056.263(497.7)

ИНКЛУЗИВНОТО ОБРАЗОВАНИЕ НА ДЕЦАТА СО ОШТЕТЕН СЛУХ

РЕЗИМЕ

Основната интенција на овој труд е да се презентира и анализира дивергентноста на инклузивното образование на децата со оштетен слух.

Современите европски стандарди и модели на инклузивно образование на учениците со оштетен слух предвидуваат иницирање и имплементирање на иновации во образованието, согласно националниот контекст и востановената дидактичка основа со традиција. Во таа смисла, наставниците чувствуваат потреба од втемелување на соодветна инклузивна методологија, технологија и стратегии во инклузивната практика. Значи, неопходно е да се иницираат активности за образование на наставниците во редовните училишта, со цел да се создадат најсоодветни модели на инклузивната практика за учениците со оштетен слух.

За непречено реализирање на оваа цел, релевантните институции иницираат и поддржуваат активности што значат поквалитетно и похумано образование. Тоа подразбира обезбедување локална инфраструктура и координација на професионалци за поддршка на редовните училишта во кои се вклучени деца со оштетен слух и креирање на најсоодветен инклузивен модел на практика.

Клучни зборови: инклузивно образование, деца со оштетен слух.

Инклузивното образование и децата со оштетен слух

Општеството има обврска да ги образува сите деца. Детските потреби и способности треба да ја диктираат соодветната образовна средина во која ќе се одвива учењето на децата со оштетен слух.

Постојат одредени идеални услови за образовната средина и карактеристики на наставникот кои придонесуваат за успешноста на овој процес.

Најпрвин, средината во која се случува образованието треба да се приспособи кон детето, со цел тоа да развие позитивна слика за себе и да му се овозможи најсоодветен курикулум.

Наставниците во образовната средина треба да ја земат предвид различноста на децата со цел да се обезбеди основа во процесот на планирање и реализација на наставните содржини.

Децата треба да бидат ученици полни со оптимизам и одредени способности за партиципација и интеракција во инклузивното училиште.

Детските посебни интереси и барања ќе бидат исполнети доколку училиштето и родителите соработуваат во процесот на донесувањето на одлуки.

Родителите бараат вклучување на детето со оштетен слух во образовни услови кои нудат добра јазична и културна средина. Во таа смисла постојат различни специјализирани програми за рана интервенција насочени кон семејството и фокусирани кон зголемувањето на когнитивните и комуникациските способности и употребата на остатоците на слух. Влијанието на овие програми покажува дека тие промовираат здрав емоционален развој и ефикасно социјално функционирање меѓу децата со оштетен слух и нивните врсници.

Истражувањата покажуваат дека слушно оштетените деца, кои се вклучени во програмите за рана интервенција, имаат социјални способности споредливи со врсниците кои слушаат и супериорни во однос на глумите врсници кои не посетуваат вакви програми. Значи, раното вклучување во програмата за рана интервенција претставува основен предуслов за училишните постигнувања на децата со оштетен слух.

Социјалните и комуникациските способности стекнати преку програмите за рана интервенција се јасно поврзани со флуентноста на говорот и користењето на различни комуникациски стратегии. Значи, можеме да заклучиме дека вклучувањето во програмите за рана интервенција ги развива социјалните и јазичните способности на слушно оштетеното дете, без оглед на јазичната ориентација на програмата и овозможува подобра подготвеност на децата за вклучување во училиште (Јачова З., 2005).

Кај глумите деца ова насочување најчесто е поврзано со социјалниот аспект, додека академското насочување е резервирано за оние деца чии способности ги квалифицирале за сместување во редовни услови. Новиот термин, *инклузија* се обидува да ги комбинира

овие два аспекта на социјално и академско насочување. Со ова се овозможени услуги и во редовните одделенија, без разлика на академското функционирање на детето. Ова значи дека овие деца се среќаваат со одредени академски стандарди за вклучување, но, во исто време, ја добиваат потребната помош од специјализираните центри.

Инклузивното образование за слушно оштетените деца зависи од еден комплекс фактори, што не дозволуваат системско решавање на проблемот. Сепак, технологијата на кохлеарната имплантација овозможува инклузија за оваа популација на деца.

Децата кои се сместуваат во редовно одделение покажуваат повисоки нивоа на стандардните тестови, од оние кои не се сместуваат. Говорната интелигентност е често посупериорна во однос на децата во специјалните одделенија. Се смета дека ова е резултат на потребата од вербално комуницирање со нивните врсници кои слушаат.

Вклучувањето на децата со оштетен слух во редовно одделение подразбира евалуација со стандардизирани тестови што се приспособени за децата кои слушаат. Треба да бидат проценети способностите во читањето и говорот, со цел да се види како тоа дете ќе се вклучи во средина со врсници кои слушаат.

Постојат и стандарди што ќе ја одредат подготвеноста на детето за редовното одделение. Тоа се академските способности, способноста да ги искаже своите потреби вербално, како и социјалната интеракција со другите деца.

Детето со оштетен слух треба да има добри говорни способности, со цел да може да комуницира со својот наставник и со ученици по пат на орален говор. Некои од децата немаат добри вербални способности, па затоа го користат и знаковниот јазик во комуникацијата. Во таа смисла е неопходно да се обезбеди соодветен модел на поддршка за детето со оштетен слух, со цел непречена комуникација со децата врсници и наставниците. Значи, неопходно е воведување на извесни модификации во работата на редовното одделение, односно детерминирање на моделот

на поддршка и видот на специјалните услуги што ќе ги користи инклузивното училиште.

За децата со кохлеарен имплант, на возраст од 2 години, треба да се овозможат редовни услови во градинка во која ќе се изведуваат индивидуални сесии во траење од 30 минути. За да се овозможи успех во овој процес, на детето со кохлеарен имплант му е потребна поддршка. Установите за кохлеарен имплант треба да се осигураат дека образовните програми, односно индивидуалните образовни планови се приспособени на овие деца и се водат правилно.

Анализата на образованието на децата со оштетен слух во светски рамки укажува на дивергентност во однос на моделите на образование на децата со оштетен слух, поаѓајќи од специјалното училиште, преку ресурсните единици при редовните училишта (преодна форма меѓу интеграција и инклузија), до вклучување на децата со оштетен слух во редовни одделенија. Во таа смисла е неопходно да се направи разлика меѓу термините интеграција и инклузија, притоа респектирајќи го социолошкиот аспект.

Разлики меѓу термините интеграција и инклузија

Инклузијата претставува мултидимензио-

нален концепт што во себе содржи нови принципи базирани врз кохезијата на постмодерното општество, а од друга страна инклузијата ја разбираме како модел на интервенција за социјално исклучените групи.

Новиот концепт и терминологија се резултат на промените во социјалната реалност, новите социо-економски услови, идеи и тенденции.

Фактот, дека терминот инклузија и интеграција честопати се употребуваат како синоними, ја наметнува потребата од нивна дистинкција.

Инклузијата не претставува интеграција (преместување и вклучување во редовни услови) и не означува асимилација или акомодација на индивидуата во рамките на социо-економските услови и релациивоопштеството, во тој контекст инклузијата ги реконструира редовните услови на живеење на начин на кој се креираат можностите за целосна партиципација, припаѓање и социјална интеракција. Значи, филозофијата на *инклузивно образование* во себе го содржи радикалниот концепт на трансформација на општеството во сите негови сегменти, односно менување на вредностите, приоритетите и политиката со која се поддржува вечната пракса на исклучување и дискриминација (Barton L., 1999).

Табела 1. Разлика меѓу интеграцијата и инклузијата

Интеграција	Инклузија
Модерен концепт	Постмодерен концепт
Хиерархиска структура	Мрежна структура
Универзалност	Индивидуализација
Асимилација	Идентификација

Определувајќи ги разликите меѓу термините инклузија и интеграција (табела број 1) доаѓаме до следните заклучоци:

- Инклузијата е многу поприфатен термин во однос на интеграцијата, бидејќи претставува рефлексивна на социјалната полифонија на постмодерното општество, односно инклузијата кореспондира со постмодерниот принцип на плурализмот бидејќи пристапот врз кој е базиран е “социјалната интеграција” и може да се

обезбеди преку избор, соработка и почитување на различните постигнувања;

- Монолитноста е карактеристика на модерните програми за интеграција, базирани врз одговорноста на државата и институциите. Во таа смисла, интеграцијата ја поврзуваме со официјалните институции на општеството кои се организирани преку хиерархиски принцип;

- Инклузијата се организира преку мрежна структура на координација, така што секоја индивидуа е во центарот на системот;
- Моделот на интеграција го поврзуваме со специфични стандарди, дефинирани норми, или сет на постигнувања кон просечните резултати, врз основа на критериумот нормализација;
- Инклузијата вклучува различна партиципација на индивидуата или групата во социјалните процеси, почитувајќи ја различноста, индивидуалните можности и желби.

Фундаменталниот принцип на инклузивното образование е проценување на различноста во рамките на хуманото општество, значи инклузивното образование вклучува идентификација, предизвик и надминување на бариерите на партиципација, условени од социјалните, културните, идеолошките и физичките фактори (Јачова З., 2004). Значи, инклузијата е технички едноставна, но социјално комплексна бидејќи е поврзана со реалноста на училиштето, другите образовни средини, до димензијата на инклузијата, наречена “култура”. Во таа смисла, инклузијата претставува трансформација на: ставовите на луѓето, училиштата, системот и општеството (UNESCO: CEPES, 2000).

Современите европски стандарди и модели на инклузивна едукација на ученици со оштетен слух, предвидуваат иницирање и имплементирање на иновации во образованието врз една востановена дидактичка основа со традиција. Во таа смисла, наставниците чувствуваат потреба од втемелување на соодветна инклузивна методологија, технологија и стратегии во инклузивната практика. Значи, неопходно е да се иницираат активности за едукација на наставниците во редовните училишта, со цел да се создадат најсоодветни модели на инклузивната практика (Јачова З., 2002).

За непречено реализирање на оваа цел, релевантните институции иницираат и поддржуваат активности што значат поквалитетно и похумано образование, што подразбира обезбедување на локална инфраструктура

и координација на стручни лица за поддршка и соодветна изработка на ИОП (индивидуалните образовни планови) за децата со оштетен слух.

Во таа смисла, редовните училишта треба да пристапат во изработката и примената на ИОП (индивидуалните образовни планови), со цел да се фокусираат на ПОП (посебните образовни потреби на учениците), со нагласка на специфичните цели чие остварување треба да покаже значителен напредок кај учениците.

Придонесот на ИОП (индивидуалните образовни планови) во градењето на инклузивната методологија за децата со оштетен слух

Начинот на кој едно училиште го гради односот кон Кодексот на инклузивната практика ќе најде одраз во подготовките и приодот кон планирањето врзано со учениците со оштетен слух.

Успешноста на ИОП (индивидуалните образовни планови) несомнено зависи од средината во која постои ефикасно и детално планирање како сегмент од севкупната стратегија за проценка и евидентирање.

Основните карактеристики на ИОП (индивидуалните образовни планови) вклучени во Кодексот на инклузивната практика се:

- Внимателно фокусирање на специфичните тешкотии во учењето кај детето;
- Да се земе предвид она што детето го има постигнато следејќи ја наставната програма;
- Да се постават јасни цели што детето треба да ги совлада во одреден временски период;
- Во изготвувањето на ИОП (индивидуалните образовни планови) треба да учествуваат родителите и детето (доколку дозволуваат способностите на детето);
- Во изработката на ИОП (индивидуалните образовни планови) да се вклучат и надворешни специјалисти.

Од досегашните анализи во светски рамки, најчести слабости на ИОП (индивидуалните образовни планови) се:

- непрецизна терминологија;
- недоволно учество на ученикот;
- не се поврзуваат со другите процедури за тестирањето и евидентирањето на ученикот.

Петте најсилни точки на ИОП (индивидуалните образовни планови) се:

- засновани се на вистинско познавање на ученикот;
- изработени се според вистинските способности и интереси на учениците;
- предвидуваат реални временски рокови;
- поврзани се со ресурсите во училиштето;
- во одредена фаза на изработка ги вклучуваат и родителите.

Успешноста на ИОП (индивидуалните образовни планови) несомнено зависи од средината во која постои ефикасно и детално планирање како сегмент од севкупната стратегија за проценка и евидентирање.

Основната цел на ИОП (индивидуалните образовни планови) е да укажат што треба да се направи во најблиска иднина и да му се помогне на ученикот и на инклузивниот тим да постигнат успех. Според тоа, може да се користат во процедурите на локалните институции за обезбедување на документација за време на ревизиите. Сепак, нивната основна цел останува да бидат начин што ќе им помогне на наставниците и на учениците да се стремат кон постигнување на клучните цели во процесот на учењето.

На крајот можеме да заклучиме дека ИОП (индивидуалните образовни планови) придонесуваат во зголемувањето на стандардите на учениците со посебни образовни потреби и одржувањето на позитивната клима во инклузивната практика (Јачова З., 2002).

Модели за поддршка во рамките на инклузивниот процес за децата со оштетен слух

Земајќи ги предвид размислувањата за уло-

гата на специјализираниот наставник за глуви ученици, кои упатуваат кон акцентирање на потребата за дефинирање на неговото учество во процесот на планирањето и соработката, дефинирани се и различните модели на поддршка:

1. Модел за поддршка со читање на говор од уста;
2. Поддршка во рамките на пристап со целосна комуникација;
3. Модел со знаковна метода на поддршка;
4. Вонредни наставници - дефектолози за поддршка;
5. Наставникот за ученици со оштетен слух како консултант и двигател на промените.

Модел за поддршка со читање на говор од уста

Овој модел нуди можност на глувиот ученик, интегриран во редовно одделение, да му се обезбеди целосен пристап до Националниот курикулум. Доколку говорната развиеност е на високо ниво и максимално се користат можностите на слушниот амплификатор, се поставува прашањето за можноста на ученикот да го следи предавањето.

Видот, количината и локацијата на поддршката е детерминирана од страна на наставникот и низата прашања што ќе произлезат во дадената ситуација, затоа што некои ученици се чувствуваат помалку етикетирано доколку поддршката им се обезбедува вон редовните одделенија.

Проблемот на остварување на контакти и пријателства, како и етикетирање заради користењето на ФМ-системот, претставуваат значајни прашања што не треба да се потценат при пружањето на поддршката на специјализираниот наставник. Земајќи ги предвид емотивните потреби на учениците со оштетен слух и прашањето на сопствениот идентитет во светот во кој слободно комуницираат, се креираат потребните услови за примена на овој модел на поддршка.

Поддршка во рамките на пристап со целосна комуникација

Овој модел нуди поддршка (целосна комуникација, знаковен јазик, дактилологија) од страна на специјализираниот наставник, што би требало да обезбеди пристап до поголемиот дел од усното излагање, забелешките и доколку е потребно и поддршка со знаци. Во тој случај, ученикот има можност да го следи редовниот наставник, а поголемиот дел од времето се потпира на поддршката на специјализираниот наставник за глуви ученици, што се состои во дополнително објаснување на непознатите поими.

Прашањата што произлегуваат од ваквиот модел на поддршка, раѓаат дилеми во насока на обезбедување на синхронизација меѓу изустената порака на редовниот наставник (пораката преку радио ситемот) и знаковното толкување на специјализираниот наставник при објаснувањето на клучните зборови. Најдобра варијанта на решавањето на овој проблем е изготвувањето речници на знаковниот јазик соодветни на содржините на наставниот план, но во секој случај основна задача за сурдопедагогот е планирање на активностите заедно со редовниот наставник во пристапот на објаснување на семантичкото значење на поимите од презентираниите содржини.

Модел со знаковен метод на поддршка

Овој модел на поддршка со знаковниот јазик го наметнува прашањето на следење само на еден од наставниците, додека редовниот наставник им се обраќа на сите ученици. Во тој контекст се наметнува прашањето за улогата на специјализираниот наставник, односно дали тој синхронизирано ја толкува содржината или, пак, на ученикот му е потребно дополнително објаснување за да го сфати концептот на материјата што се презентира. Значи, во првиот случај е потребен толкувач на високо ниво, а во другиот дополнителни способности за објаснување на поимите. Изборот на лицето кое толкува од редовите на глувите луѓе во давањето на поддршка, имплицира низа едукативни дилеми. Затоа, повеќе од очигледна е потребата од преиспитувања на практиката и процесот на обезбе-

дување на поддршката, во услови на инклузија на ученици со оштетен слух.

Вонредни наставници - дефектолози за поддршка

Оваа форма на поддршка што ја пружа наставникот за ученици со оштетен слух, наметнува прашања од типот на можноста за координација на редовните наставници и дефектологот, чија задача е, во одредени, однапред договорени термини, да пружи дополнителна поддршка, со онапред изготвени активности што соодветствуваат со наставните содржини. Оправданоста од пружањето на овој вид поддршка е прифатлива заради финансиски причини.

Наставникот за ученици со оштетен слух како консултант и двигател на промените

Улогата на наставникот консултант за глуви ученици покрај сите напред наведени модели во пружањето поддршка, има особено значаење. Во својство на двигател на промените и обезбедувањето на потребните информации од сите аспекти на едукацијата за глувите ученици, односно методскиот пристап соодветен на потребите на слушно оштетениот ученик. Примената на овој модел подразбира дефектологот да располага со исклучителни стручни компетенции. (Watson L.&Parsons J., 1998)

Заклучок:

Структурата за успешна инклузија подразбира (Bartolo P., Blake C., Jacova Z., 2007):

- соодветна поддршка и специјализирани служби за учениците;
- добро дизајнирани ИОП;
- професионален развој на наставниците во редовното и специјално образование;
- време за наставниците, за планирање, средби, креативност и евалуација на ученикот со сите членови на тимот;
- редуцирање на одделенијата и прецизирање на потребите на ученикот;
- професионален развој на вештини во рамките на кооперативното учење, тусторство на врсници, адаптација на курикулумот,

- разноликост на стилови за учење;
- соработка меѓу родителите и наставниците.

Дивергентноста во размислувањата во однос на изградбата на најсоодветен модел на едукација на учениците со оштетен слух се сведува на една заедничка констатација за количината на специјалистичка помош која е неопходна да обезбеди пристап до Националниот курикулум, земајќи ги предвид широките образовни потреби.

Според ова, јасно е дека треба да им се придава особено значење на ИОП (индивидуалните образовни планови) и да се предвидува дека тие ќе имаат стратешка улога во училиштата. Меѓутоа, треба јасно да се прецизира основната содржина на ИОП (индивидуалните образовни планови), да се дефинира

ЛИТЕРАТУРА:

Barton L. (1999) Market ideologies, education and the challenge for inclusion. *Inclusive Education, London: Kogan Page: 58*

Bartolo P., Blake C., Jacova Z. (2007) "International Perspectives on SEN and Inclusion" in *British Journal of Learning Support, 2, 2007:50*

Јачова З. (2005) „Соработката со родителите во рамките на раната интервенција кај слушно оштетените деца, како основен предуслов за изборот на моделот на едукација, во *Образовни рефлексии 2-3, Скопје: 70*

Јачова З. (2004) "Инклузивното образование на децата со посебни потреби во Р.М." во *Дефектолошка теорија и практика, 1-2, Скопје: Филозофски Факултет: 36-38.*

врската меѓу ИОП (индивидуалните образовни планови) и планирањето на содржините од наставната програма, да се обезбеди едукација на наставниците за да може да му се помогне на ученикот да напредува кон јасно усвоените цели во образованието, да се обрне внимание на тоа како акционите плановина училиштето се вклопуваат во стратегиите поврзани со инклузивната практика.

Тоа значи дека содржините на програмите, сепак, треба да бидат ориентирани кон пласирање на знаења, во функција на снаоѓање во сложениот систем на општествени односи. Тоа ќе овозможи максимална активност и самостојност на слушно оштетените лица, како рамноправни членови на општествената заедница во сите нејзини сегменти кон остварување на заедничката цел, социјалната инклузија.

Јачова З, Самарциска-Панова Љ., Лешковски И., Ивановска М. (2002) *Прирачник за проектот Инклузија на децата со посебни потреби во редовните училишта во Република Македонија, Скопје: Биро за развој на образованието: 8*

Јачова З. (2002) Придонесот на индивидуалните образовни планови во подигањето на стандардите за учениците со посебни потреби, во „Образовни рефлексии, 2-3, Скопје: 5

Unesco Cepas (2000) *Report-Sub-Regional Workshop Central And Eastern Europe, Bucharest: 35*

Watson L. and Parsons J. (1998) "Supporting deaf pupils in mainstream settings", *Issues in Deaf Education, London: David Fulton Publishers: 137-142*

INCLUSIVE EDUCATION OF CHILDREN WITH HEARING IMPAIRMENT Zora Jachova

ABSTRACT

The basic intention of this paper is to make a presentation and an analysis of the divergence of the inclusive education of the children with impaired hearing.

The contemporary European standards and models of inclusive education of the pupils with impaired hearing foresee initiation and implementation of the innovations in the education according to the national context and the established didactical basis with tradition. In that direction the teachers feel the need to establish an appropriate inclusive methodology, technology and strategies in the inclusive practise. So, it is necessary to initiate activities for education of the teachers in the regular schools with a purpose to create the most appropriate models of inclusive practise for the pupils with impaired hearing.

For a continuous realization of this goal the relevant institutions initiate and support activities that assure a more quality and a more human education, that implies provision of local infrastructure and coordination of the professionals for support of the regular schools in which hearing impaired children are included and the creation of a most appropriate model of inclusive practise.

Key words: inclusive education, hearing impaired children

АНАЛИЗИ И ОСВРТИ

Јасминка Фришчиќ

УДК 305-055.2:316.663(497.7)

*Здружение за еманципација, солидарност
и еднаквост на жените на РМ*

НАЦИОНАЛЕН ПЛАН ЗА АКЦИЈА ЗА РОДОВА РАМНОПРАВНОСТ - РАЗМИСЛИ И ВИДУВАЊА

Овој текст има задача да даде осврт и видување за политиката за родова рамноправност на Република Македонија, со посебен акцент на вториот/тековниот Национален план за акција за родова рамноправност 2007-2012. Но, пред да преминеме на негова анализа, накратко ќе го прикажеме досегашниот развој на состојбите на ова поле, кој ќе овозможи појасно да се согледаа состојбите и да се разбере изразената загриженост по однос на ова прашање.

Родовата рамноправност и еднаквоста на мажите и жените се интегрален дел на сите меѓународни документи и претставуваат фундамент и одлика на работењето и заложбите на ООН и ЕУ. Како такви, покрај нивното интегрирање во политиките што тие ги развиваат, ги обврзуваат и земјите членки да ги интегрираат во домашното законодавство и целосно да ги спроведат.

Во оваа смисла, од многуте меѓународни договори и документи, би ги издвоиле: Конвенцијата на ООН за елиминирање на сите форми на дискриминација на жените и Мопата на ЕУ за еднаквост на мажите и жените 2006-2010, кои служат како насоки при имплементирањето и почитувањето на родовата рамноправност и еднаквите можности за мажите и жените.

Клучни претпоставки за родовата рамноправност и еднаквост е нивното дефинирање како приоритет во политиките/активностите во различни области, соодветна легислатива/политики за родова еднаквост, воспоставување и развивање механизми за родова еднаквост, водење родово разделеност

на статистика, развиена експертиза кај сите релевантни структури, финансиска поддршка за реализација на зацртаните цели и рамноправно учество на мажите и жените во одлучувањето.

Уставот на РМ прокламира еднаквост на сите граѓани во слободите и правата, без оглед на: полот, расата, бојата на кожата, националното и социјалното потекло, политичкото и верското уверување, имотната и општествената положба. Принципот на рамноправност, покрај гарантираноста со највисокиот правен акт на нашата земја, предвиден е и со останати законски прописи. Во случај на повреда на законските одредби поврзани со родовата рамноправност, предвидена е прекршочна и кривична одговорност. За разлика од високо-усогласеното постојно законодавство со меѓународно-предвидените стандарди, **понеповолна** е состојбата во однос на имплементирањето на усогласените законски прописи и **најнеповолна** е состојбата на жената во семејството и општеството, односно постои изразен расчекор меѓу нејзината правна и фактичка состојба.

Разгледувајќи ги состојбите на полето на родовата рамноправност и еднаквост воопшто, неизбежно е да говориме за ДВА основни појдовни предуслови за системско и континуирано унапредување на состојбите, и тоа политиките кои се однесуваат на оваа проблематика и, секако, институционалниот механизам задолжен за нивна имплементација.

Нашата земја, како и повеќето земји од Регионот, на прашањето на родово рамно-

правност му дадоа посебно значење по донесувањето на Пекиншката Платформа и План за Акција на Четвртата светска конференција за жената на ООН, одржана во Пекинг 1995 г. Со Платформата и Планот за акција, земјите членки на ООН се обврзаа да ги реализираат заложбите за зајакнување и унапредување на положбата на жената во областите од посебен интерес. Оваа иницијална каписла не само што го иницираше процесот на подготовка на политики, туку и го иницираше неизбежниот процес на институционализирање на механизам кој ќе биде одговорен за спроведување на преземените обврски и заложби на државата.

Во духот на преземените обврски, првиот чекор кој државата го презеде е основањето на Одделението за унапредување на рамноправноста меѓу половите во рамките на Министерството за труд и социјална политика во 1997 г. Три години подоцна, односно во 2000 г., донесен е првиот Национален акционен план, кој до 2006 г. претставуваше единствен документ што ја утврдува оваа политика. Овој план беше изготвен од страна на Комитет, во кој учествуваа претставници на државни и граѓански организации, кој, за жал, по изготвување на планот, беше распуштен.

Во овој период на важење на првиот Национален акционен план, постигнати се значајни резултати кои во голема мера можат да се припишат на граѓанските организации што работат на полето на родова рамноправност. Тие и денес се носители и предводат повеќе процеси, активности и мерки кои декларативната рамноправност ја преточуваат во РЕАЛНОСТ. Од постигнатите резултати, меѓу другите, може да се издвои напредокот постигнат на полето на истражувањето, законското регулирање и превенирање на семејното насилство, трговијата со луѓе, воведувањето квоти за политичко учество на жените, воведувањето задолжителен преглед на грло на матка, итн.

Овие резултати ќе беа далеку побројни и значителни, доколку активностите предвидени во планот беа РЕАЛНИ и ОСТВАРЛИВИ. Во голема мера тие беа надвор од реалните можности за имплементирање. Од друга страна, лимитираниот капацитет на институционалниот механизам за родова рамноправност и, речиси, целосно отсуство

на координација на овој механизам и граѓанските организации, дополнително го отежнаа неговото имплементирање.

Кон оваа состојба во голема мера придонесе отсуството на временска рамка, индикативен буџет за негово реализирање и, што е уште побитно, непредвиденост на план за следење на прогресот од преземените активности.

Во меѓувреме, државата го подготви Првиот извештај за Милениумските развојни цели, за првпат извести пред Комитетот за елиминирање на сите форми на дискриминација на жената при ОН, го доби кандидатскиот статус за зачленување во ЕУ. Сите овие процеси, а особено кандидатскиот статус и потребното услогласување со стандардите на ЕУ, дополнително ги забрзаа и условија состојбите на ова поле. Имено, сите овие процеси предвидуваат и налагаат преземање мерки и активности на полето на родова рамноправност и еднаквост на мажите и жените, но притоа утврдуваат јасни граници/резултати што треба да се постигнат.

Во насока на усогласувањето со ЕУ, во 2006 г. се изготви и донесе Законот за еднакви можности за жените и мажите. Застареноста на првиот акционен план и евидентната потреба од негово ревидирање, доведе до изготвување на сегашниот/втор Национален акционен план.

Содржина и карактеристики на новиот план

Процесот на подготовка на вториот Национален план за акција се одвиваше на несоодветен и нестранспарентен начин. Несоодветен, заради отсуството на сепфатна и јасна политика на полето на родова рамноправност, односно Стратегија за родова рамноправност. Без јасно изразена политичка волја за оживотворување на принципот на родова рамноправност и еднакви можности, овој План, како впрочем и претходниот, добија заеднички именител, а тоа е НЕРЕАЛЕН план.

Нетранспарентен, заради тоа што во текот на процесот на негова подготовка, со исклучок на неговото финализирање, потпомогнато од УНИФЕМ, немаше детални информации за тоа како ќе се одвива целиот процес.

Селективноста во вклучувањето на одредени фактори, а без притоа да има утврдена постапка и критериуми за вклучување, како во работната група задолжена за изготвување на нацрт планот, така и по однос на натамошните фази во негова изработка, се доволна поткрепа за ваквото размислување.

Во содржинска смисла, Националниот акционен план (како и првиот, а во согласност со Пекиншката платформа и План за акција) предвидува активности во десет стратешки области, и тоа **Жената и човековите права, Жената во процесите на одлучување, Жената и здравјето, Жената и социјалната заштита, Жената и образованието, Жената и вработувањето, Жената и насилството, Жената и медиумите, Жената и мировните активности и Жената и животната средина.**

Обемноста, сеопфатноста и комплексноста на секоја од погоре наведените стратешки области веднаш имплицира на потребата за сериозни и длабински истражувања на состојбите по однос на секоја од нив. Со други зборови, секоја одделна стратешка област, или, пак, дури и стратешка цел, заслужува одделен план за акција. Вакви сериозни и длабински анализи, кои вообичаено траат од една до две години и претходат на една сериозна политика/документ кој претендира на сериозни и системски промени, во овој случај отсуствуваа. Во методолошките објаснувања за изработката на планот се вели дека тој е направен врз проценка и анализа на состојбите од страна на работната група и спроведени фокус групи. Непознато е на која целна група, на кои прашања и во кој број се спроведени фокус групите и кои се резултатите од споменатата анализа, бидејќи тие не се посебно елаборирани во планот, ниту пак се ставени на увид на пошироката јавност.

Сето ова придонесува стратешките цели и активности предвидени во планот да НЕСООДВЕТСТВУВААТ на реалните потреби, туку да се моделираат и одговараат на веќе планираните активности на државните институции. Тоа, впрочем, е воочливо од премногу генералното и воопштено формулирање на целите и активностите, без притоа да се адресираат специфичните потреби на мажите и на жените. Ова ќе го илустрираме со стратешките цели предвидени во об-

ласта на жените и социјалната заштита, кои гласат: **Поефикасна социјална заштита за маргинализирани групи на население; Унапредување на грижата и заштитата на старите лица и Обезбедување релевантни, навремени и сеопфатни статистички показатели за корисниците на системот за заштита.** Читајќи ги овие цели, доколку не знаете дека тие се составен дел на документ кој уредува политика за родова рамноправност, ќе мислите дека се работи за политика што се однесува на социјално вклучување, намалување на сиромаштија или реформи на системот на социјална заштита.

Одредени, пак, приоритети/прашања не најдоа свое место во планот. Во таа смисла би ги издвоиле инкорпорирањето на дефиницијата за дискриминација во Уставот и другите соодветни закони, согласно на одредбите на Конвенцијата; обезбедување на сеопфатни решенија за родова дискриминација на политичко, економско, социјално, културно, граѓанско и други полиња во Законот за еднакви можности на мажите и жените; преземање на сеопфатни мерки за елиминација на дискриминација на жените од етничките малцинства преку сите расположиви средства, вклучително и привремени специјални мерки во областа на образованието, вработувањето, политичкото учество, здравството, итн.; интегрирање на родово сензитивен пристап во процесот на одобрување статус на азилант/бегалец, вклучително и во фазата на поднесување на барање; преземање сеопфатни чекори за истражување, интервенција и превенција на силувањето, сексуалното вознемирување и проституцијата, итн. Дел од овие приоритети се препораки дадени при последното известување на земјата пред Комитетот за елиминирање на сите форми на дискриминација на ОН во 2006 г. Но, при изготвувањето на овој документ не се користени и други постојни документи кои можеа да помогнат во утврдувањето и усогласувањето на идните акции на ова поле.

Акциониот план нема предвидено временска рамка и индикативен буџет за спроведување. И покрај обидот за утврдување индикатори кои ќе служат за мерење на ефектите, поголемиот дел од нив

СЛЕДНИ ЧЕКОРИ – ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА

По неговото донесување/усвојување, треба да се пристапи кон:

- Промоција на документот и обврските што произлегуваат од него пред институциите и пред јавноста;
- Утврдување на обврските за секој фактор и засегната страна, со обезбедување рационално и комплементарно користење на ресурсите;
- Дисеминирање на истиот и запознавање со обврските;
- Изработка на социо-економска анализа и проценка на влијанието на мерките и активностите што ќе се спроведат со овој Национален план за акција, а како основа за изработка на Националниот план за акција за еднакви можности на жените и мажите (согласно со Законот за еднакви можности меѓу жените и мажите); Двата акциони плана се преклопуваат во своите намери и приоритети, и оттаму е неопходно да се обезбеди комплементарност на активностите и напорите;
- *Изработка на првиот Оперативен план 2007/2008 во партиципативен процес со учество на владините институции, синдикатот, граѓанскиот сектор, работодавачите и во тесна соработка и координација со меѓународната заедница; Оперативниот план треба да содржи мерки за кои се очекува да дадат резултати на краток и на среден рок, со реална динамика, точно утврдени обврски и механизми, за точно утврдени извршители, очекувани резултати, буџет и квалитативните и квантитативните индикатори за постигнатиот успех;*
- Усогласување на Оперативниот план со процесот на стратешко планирање и проектирање на Буџетот на РМ за следната година
 - со цел за постигнување на оптимален и реален успех.
- **Воспоставување на практика (и механизам) на координирање на активностите и редовна комуникација**

*Извадок од Националниот план за акција за дова
рамноправност 2007-2012*

се индикатори за мерење на спроведени активности, а не за мерење на прогрес.

Поради ваквиот развој на состојбите, во фазата на финализирање на планот, дефинирани се одредени следни чекори (види го текстот во табелата) без чие преземање не може реално да се пристапи кон имплементирање на планот.

Вака дефинираните следни чекори, а особено оние кои се однесуваат на изработка на првиот Оперативен план и воспоставување на практика на координирање и редовна комуникација, говорат за намерата идните процеси/активности да се одликуваат со партиципативност и широки консултации.

Но, ваквите добри намери по се изгледа дека се изјаловија при изготвувањето на Оперативниот план за 2007-2008. Неодамна тој план беше презентираан од страна на Секторот за еднакви можности. Граѓанскиот сектор, за жал, и во овој ПАРТИЦИПАТИВЕН процес не учествуваше, или СЕЛЕКТИВНОСТА уште еднаш победи пред партиципативноста.

Механизми за следење

Еден од основните предуслови за реализирање на било кој документ/план/политика, е механизмот за следење на неговата имплементација. Во овој случај, за мерење на резултатите и за имплементација на Националниот план за акција, **ЕДИНСТВЕНО Е ОДГОВОРЕН** Секторот за еднакви можности. Со други зборови, судбината за реализирање и следење на прогресот на овој документ е во рацете на едно тело. Во оваа насока, државата мора што поскоро да обезбеди услови за формирање на **НЕЗАВИСНО** тело кое ќе биде одговорно за следење на работата на институционалниот механизам за родова рамноправност.

Од не помала важност е и прашањето за подготвеноста на институционалниот механизам за родова рамноправност за реализирање на предвидените активности. Имено, анализите укажуваат дека назначените координатори за еднакви можности при ресорните министерства и формираните комисии за еднакви можности при единиците на локална самоуправа, се лица на кои доделените за-

Одговорноста и отчетноста се централни принципи во ефективното владеење. Од тие причини, Министерството за труд и социјална политика и Секторот за еднакви можности при истото, се одговорни за:

- следење и координирање на процесот на имплементација на Националниот план за акција за родова рамноправност и изготвување на годишни извештаи;
- поддршка на ресорните министерства и другите владини тела на национално и на локално ниво во имплементацијата на НПАРР;
- изготвување годишни планови за реализација на целите зацртани во НПАРР со запазување на начелото на транспарентност и партиципативност;
- иницирање и формирање на меѓуминистерски и меѓусекторски групи за следење на имплементацијата на НПАРР, како и иницирање и формирање на едно трилатерално тело за соработка и следење на НПАРР со претставници од државните институции, граѓанскиот сектор и меѓународните организации;
- развивање и подобрување на индикаторите за промена, онаму каде што е потребно;
- Изработка на Стратегија за родова рамноправност и еднакви можности за мажите и жените.

Извадоќ од Националниот план за акција за родовата рамноправност 2007-2012

дачи од областа на родова рамноправност им се дополнителна, а не примарна задача.

Заклучок

И сосема на крај, мораме да заклучиме и укажеме на тоа дека изготвувањето на политиките по однос на било кое прашање, па и по однос на ова, не е цел сама за себе, или заради привидно приближување кон одредени стандарди, туку се изготвуваат ЗАРАДИ ТОА ШТО СЕ НЕОПХОДНО ПОТРЕБНИ. Потребноста може да се утврди само и ЕДИНСТВЕНО преку вклучување и консултирање на сите релевантни фактори, вклучително и оние за кои се наменети овие политики.

Да не заборавиме дека прашањето на родова рамноправност не зависи само од закони/политики/планови и развојот на институционалните механизми, туку МОЖЕ ДА СЕ ПОСТИГНЕ ЕДИНСТВЕНО доколку е приоритет во сите политики и активности, доколку континуирано и системски се водат и прибираат родово разделени податоци, доколку се развие потребното знаење и експертиза кај релевантните структури на сите нивоа, доколку се алоцираат финансиски средства за имплементација на предвидените политики и доколку постои доволно прифатлива застапеност на мажите и жените во донесувањето одлуки. Нашата држава досега не може да се пофали со значајни постигнувања во однос на ниту една од овие КЛУЧНИ ПРЕТПОСТАВКИ.

ЛИТЕРАТУРА:

Влада на Република Македонија (2000), Национален план за акција за родовата рамноправност;

Влада на Република Македонија, Национален план за акција за родовата рамноправност 2007-2012;

Влада на РМ (2005), Извештај на РМ за милениумските развојни цели;

Европска унија, Мапа за еднаквост на мажите и жените 2006-2010;

Здружение за еманципација, солидарност и еднаквост на жените на РМ - ЕСЕ (2005), Извештај во сенка кон Конвенцијата за елиминирање на сите видови на дискриминација врз жените;

Конвенција на ООН за елиминирање на сите форми на дискриминација врз жените;

ООН, Пекиншка Платформа и План за Акција 1995 г.;

Устав на РМ

Лилјана Јанкуловска
Сојуз на синдикатите на Македонија

УДК 364(4)(094.2)
304(4)(094.2)

МОЖНИ ПРИДОБИВКИ ОД РАТИФИКАЦИЈАТА И ПРИМЕНАТА НА ЕВРОПСКАТА СОЦИЈАЛНА ПОВЕЛБА (РЕВИДИРАНА)

Европската социјална повелба е многу значаен документ со кој земјите потписнички, членки на Советот на Европа, остваруваат потесно единство, за да се сочуваат и остварат идеалите и принципите, како нивно заедничко наследство и да го поттикнат нивниот економски и општествен напредок, токму преку заштитата и развојот на правата на човекот и основните слободи.

Прв посебен документ, со кој се предвидува да се обезбедат граѓанските и политичките права и слободи на граѓаните на земјите - членки на Советот на Европа, е Европската конвенција за заштита на човековите права и основни слободи, потпишана во Рим, на 4 ноември, 1950 година и Протоколот кон Конвенцијата.

Со Европската социјална повелба (Турин, 18 октомври, 1961 година) и Протоколите кон Повелбата, земјите - членки на Советот на Европа се согласиле да ги обезбедат социјалните права на своето население, наведени во тие инструменти, со цел подобрување на нивниот животен стандард и нивната социјална добросостојба.

Од 1961 година, преку министерските конференции за човековите права, Европската социјална повелба постојано е надоградувана со нови права, за во Стразбур, на 3 мај, 1996 година да се донесе Европската социјална повелба (ревидирана).

Република Македонија, Европската социјална повелба од 1961 година ја ратификува во 2005 година, а Европската социјална повелба од 1996 година (ревидирана) сè уште ја нема ратификувано.

Со Програмата за работа на Владата

на РМ за 2008 година е предвидено да се потпише ревидираната Европска социјална повелба од 1996 година, а потоа да започне постапката за нејзината ратификација.

Потребата од потпишување и ратификација на Европската социјална повелба од 1996 година е повеќе од евидентна. Постојат најмалку три причини заради кои треба да се потпише и ратификува Повелбата: социјалните, покрај другите промени кои се јавија од донесувањето на Повелбата 1961 година; додадените права утврдени на повеќе министерски конференции за човекови права, и потребата од заштита на неприкосновеното единство на сите човекови права, без оглед дали се граѓански, политички, економски, социјални или културни.

Кои се можните придобивки за Република Македонија од ратификацијата и примената на Европската социјална повелба од 1996 година?

Република Македонија е држава која од донесувањето на Повелбата во 1961 година има големи промени во својот општествен, политички, економски и правен систем. Во 1991 година, Република Македонија стана суверена и самостојна држава, се донесе новиот Устав на РМ, а во 1993 година Република Македонија стана полноправна членка на ООН. Правата гарантирани со меѓународните акти на ООН, (меѓу кои: Меѓународниот пакт за економски, социјални и културни права; Меѓународниот пакт за граѓанските и политичките права; Меѓународната конвенција за елиминирање на сите видови расна дискриминација; Конвенцијата за сите видови дискриминација на жената), Уставот на РМ во основа ги имплементираше и, потоа, низ законодавството беа разработени. По-

крај имплементацијата на Меѓународниот пакт за економски, социјални и културни права, во Уставот на РМ и националното законодавство, во законодавството во РМ во основа беа имплементирани и ратификуваните меѓународни конвенции на МОТ и правата уредени со Европската социјална повелба на Советот на Европа, иако таа во тој период не беше ратификувана. Уредувањето и утврдувањето на исти, или слични права со различни меѓународни акти, обезбедија во нашата држава да се пренесат тие права и во нашите закони.

Под претпоставка дека се познати правата и принципите од Европската социјална повелба од 1961 година, со потпишувањето, ратификацијата и примената на Европската социјална повелба од 1996 година (ревидирана) се обезбедува неприкосновено единство на економски, социјални и културни права, се воспоставуваат нови и пошироки права и се создаваат инструменти за заштита на тие права.

Имено:

1. Се подобрува во квалитет правото на сите работници на правична заработувачка која обезбедува пристоен животен стандард, а не само како до тогаш, задоволувачки животен стандард;
2. Се прошируваат правата на секое лице со посебни потреби и тоа има право на независност, социјална интеграција и учество во општествениот живот. Со Повелбата од 1961 година, лицето имало права само на професионално образование и професионално и социјално оспособување;
3. Се прошируваат правата на децата и младите кои, покрај правото на соодветна социјална и економска заштита, имаат и правна заштита, како и право на бесплатно основно и средно образование;
4. Се воведуваат 11 нови права, кои се од особена важност за економско-социјалната положба на работниците, како што се правото на:
 - Еднакви можности и еднаков третман на сите работници за прашања поврзани со вработувањето и професијата, без било каква полова дискриминација;
 - Информирање и консултирање на работниците во рамките на претпријатието;
 - Учество на работниците во утврдувањето и подобрувањето на условите за работа и работната средина во рамки на претпријатието;
 - Социјална заштита на секое постаро лице;
 - Заштита на секој работник, во случај на престанување на работниот однос;
 - Заштита на побарувањата на сите работници во случај на несолвентност на нивниот работодавач;
 - Достоинство при работа;
 - Вработување на сите лица со семејни обврски и кои се вработени или сакаат да се вработат, без да бидат предмет на дискриминација и колку е можно повеќе, без судир меѓу нивните работни и семејни обврски;
 - Заштита на претставниците на вработените во претпријатијата од дејства штетни за нив и на истите треба да им се обезбедат соодветни средства за извршување на нивните функции;
 - Информирање и консултирање на работниците во постапките за колективен технолошки вишок;
 - Заштита од сиромаштија и социјална исклученост за секого;
 - Домување за секого.
5. Со потпишувањето и ратификацијата на Европската социјална повелба од 1996 година (ревидирана), нашата држава би се обврзала да ги прифати:
 - Делот I од Повелбата како изјава во која се утврдуваат целите што таа ќе ги остварува со сите соодветни средства;
 - Најмалку шест од следните девет членови од делот II од Повелбата: 1, 5, 6, 7, 12, 13, 16, 19 и 20;
 - Дополнителен број членови, или ставови, наброени во делот I од Повелбата што таа ќе ги избере, со тоа што вкупниот број на наброените членови и ставови што ги прифатила да не биде помал од 16 членови, или 63 ставови.

Република Македонија, со потпишувањето и со ратификацијата на Европската со-

цијална повелба (ревидирана), треба да прифати, место досегашните четири, најмалку шест од деветте членови, односно правото на:

- Работа;
- Организирање;
- Колективно договарање;
- Заштита на децата и младинците;
- Социјално осигурување;
- Социјална и здравствена заштита;
- Социјална, правна и економска заштита на семејствата;
- Заштита и помош на работниците мигранти и нивните семејства;
- Еднакви можности и еднаков третман за прашања поврзани со вработувањето и професијата без било каква полова дискриминација.

За тоа, кои права, односно членови ќе бидат прифатени од страна на државата, одлучува државата, но, свои предлози даваат и социјалните партнери. Треба да се истакне дека при претходната ратификација на Повелбата, предлозите на социјалните партнери беа скоро во целост испочитувани и прифатени. За работниците и синдикатот, тоа се, пред сè, правата на: работа, организирање, колективно договарање, социјално осигурување, еднакви можности, итн. При ратификацијата на Европската социјална повелба (ревидирана), особено за членовите што треба да се ратификуваат (од 9 да се изберат најмалку шест), треба повторно да се произнесат и социјалните партнери - синдикатот и организацијата на работодавачите.

Но, согласно Повелбата, доколку државата по ратификацијата прифати и член или став што не бил ратификуван, има можност да изјави, со известување упатено до Генералниот секретар, дека го прифаќа членот, или ставот од делот II од Повелбата, (во делот II од Повелбата се правата што се утврдени со Повелбата). Овие дополнително преземени обврски се сметаат за составен дел на ратификацијата, прифаќањето или одобрувањето и имаат исти ефекти од првиот ден од месецот по истекот на период од еден месец, сметано од денот на доставувањето на известувањето.

Спроведување на обврските

Ратификацијата на Европската социјална повелба (ревидирана) значи и обврски за спроведување на членовите од 1 до 31 од Дел II од Повелбата. Спроведувањето на обврските од членовите се остварува преку:

- а) Закони или прописи;
- б) Договори меѓу работодавачите, или организациите на работодавачите и организациите на работниците;
- в) Комбинација на овие два метода;
- г) Други соодветни средства.

Анализирајќи ги правата и интересите на човекот и основните слободи што се утврдени со Европската социјална повелба и колку од нив и во кој обем се остваруваат во Република Македонија, може да се констатира дека во најголем број случаи тие се имплементирани, но, има уште потреба од доусогласување и утврдување на правата што досега не се уредени и нивно целосно почитување во практиката. Тоа е случај, на пример, со: доуредувањето на правата поврзани со еднаквите можности; посебните потреби на хендекипираните лица; условите за работа; правичната заработувачка; синдикалното организирање; колективното договарање и развој на социјалниот дијалог; како и утврдување на правото на застапување на интересите на работниците пред органите на управување; усогласување на работните и семејните обврски; правото на домување; правото на правична заработувачка, итн.

Затоа, потпишувањето и ратификацијата на Европската социјална повелба (ревидирана) 1996 година е од особено значење, како за самата држава, уште повеќе за самите граѓани, работници и други лица. Со ратификацијата државата се согласува да ги обезбеди социјалните права за подобрување на животниот стандард и социјалната добросостојба, како и заштита на неприкосновеното единство на сите човекови права, без оглед дали се граѓански, политички, економски, социјални или културни.

На потребата од потпишувањето и ратификацијата на Европската социјална

повелба (ревидирана) 1996 година, ќе влијаат организациите на работодавачите и синдикатите, како и невладините организации, бидејќи преку почитувањето на социјалните и други права се обезбедува економски и општествен развој на една држава.

Колективни жалби

Во 1995 година е донесен дополнителниот Протокол кон Европската социјална повелба, со кој се утврдува систем на колективни жалби кој се применува на обврските дадени во Повелбата за земјите кои го ратификувале Протоколот.

Воведувањето на системот на колективни жалби за применување на обврските утврдени во Повелбата е од особено значење за развојот на правата на човекот и основните слободи. Дополнителниот Протокол кон Европската социјална повелба, кој го утврдува системот на колективни жалби, може да се прифати при ратификацијата, прифаќањето, или одобрувањето на оваа Повелба, како и со известување доставено до Генералниот секретар на Советот на Европа дека прифаќаат контрола на своите обврски од Повелбата.

Согласно дополнителниот Протокол кон Европската социјална повелба, правото на организациите да поднесат жалби за, наводна, незадоволителна примена на Повелбата, го имаат:

- а) Меѓународните организации на работодавачите и синдикалните организации;
- б) Меѓународните невладини организации со советодавен статус во Советот на Европа кои се наоѓаат на списокот изготвен за оваа цел од страна на Владиноот Комитет;
- в) Репрезентативните национални организации на работодавачите и синдикалните организации со територијална надлежност во страната - договорничка, против која е поднесена жалбата.

Меѓународните невладини организации и националните невладини орга-

низации можат да поднесат жалби во согласност со постапката пропишана само за оние прашања за кои тие имаат призната стручност.

Која е постапката за поднесување колективна жалба?

Постапката за поднесување колективна жалба започнува со поднесувањето жалба во писмена форма до Генералниот секретар, кој ја доставува до Комитетот на независни експерти.

Комитетот на независни експерти е многу значајно тело во постапката на колективните жалби. Комитетот изготвува извештај во кој ги вклучува своите заклучоци за тоа дали засегнатата страна обезбедила задоволителна примена на одредбата од Повелбата наведена во жалбата. Извештајот се доставува до Комитетот на министри кој донесува резолуција со препорака до засегнатата страна, односно државата. Државата, во својот следен извештај што го доставува до Генералниот секретар, информира за мерките што ги презела за спроведување на препораката на Комитетот на министри.

Воведувањето на колективната жалба, како еден од инструментите за спроведување на Европската социјална повелба на Советот на Европа низ националното законодавство, отвора широка можност за активност на субјектите утврдени во Повелбата, за што поголемо почитување на правата утврдени со Повелбата и создавање поголемо и повисоко ниво на уредување на правата на сите работници и граѓани во државите.

Од периодот на ратификацијата на Европската социјална повелба од 1961 година од страна на нашата држава (2005 година) до Советот на Европа нема доставено ниту една колективна жалба. Се поставува прашањето, дали правата во тој обем се уредени или истите се почитуваат, што немало потреба од користењето на правото на колективни жалби, или е во прашање нешто друго. Мора да се признае дека правото и постапката на поднесување на колективни жалби е малку познато право во државата и на авторот на

овој текст не му е познато дека на тоа право укажува некоја законска норма. Со ратификацијата на Повелбата државата ќе биде принудена ова право да го утврди и уреди во закон.

Правото да поднесуваат колективни жалби од страна на организациите, особено националните, како што се синдикатите и невладиниот сектор е од особено значење. Синдикатите преку своето право на остварување и заштита на правата на работниците имаат можност таа заштита да ја прошират и остварат и пред меѓународните органи и организации. Невладините организации, пак, можат да се избораат за своето место и ги остварат целите за кои се формирани, односно влијаат на нивното сè поголемо учество во развојот на правата на човекот и основните слободи. Правото на жалба добива во својата содржина уште и со фактот што колективната жалба можат да ја поднесат сами и меѓународните организации на работодавачите, синдикалните организации и невладините организации, но преку нив и националните организации. Со цел да се обезбеди поголемо остварување на правата, како и применување на обврските дадени во Повелбата, треба да почне да се применува правото на поднесување колективни жалби тогаш кога државата тоа не го прави.

Извештај за примената на одредбите од Повелбата

Согласно Европската социјална повелба, земјите потписнички имаат и обврски. Секоја втора година, секоја држава - потписник на Повелбата, на Генералниот секретар на Советот на Европа му поднесув извештај за примената на одредбите од дел II од Повелбата, коишто ги прифатиле.

По ратификацијата на Повелбата, нашата држава во 2007 година за првпат поднесе извештај за членовите 1 и 15, а се однесуваат на правото на работа и правото на професионално образование и на професионална и социјална рехабилитација на лица со телесна попреченост, или лица со пречки во интелектуалниот развој.

Првиот Извештај за примената, односно реализацијата на обврските преземени од

Европската социјална повелба го опфаќа периодот од 30.04.2005 - 31.12.2006 година. Со оглед на тоа што е прв, Извештајот, кој се поднесува по ратификацијата на Европската социјална повелба од 1961 година, е доста обемен (91 страница). Во Извештајот се содржани:

- Основните економски показатели во Република Македонија од 1990 до 2006 година;
- Приказ на законодавството на РМ, согласно член 32 од Уставот на РМ, за економско-социјалните права на работниците, со посебен преглед на ратификуваните конвенции на МОТ, потпишани колективни договори и подзаконски акти;
- Политики за вработување во последните две години и мерки за зголемување на вработеноста, флексибилноста на пазарот на трудот, правата по основ на невработеност;
- Структурата на работоспособното население, вработеноста, невработеноста;
- Елиминација на секаков вид дискриминација при вработувањето;
- Вработување на странски државјани;
- Забрана за присилна работа;
- Организациона структура на агенциите за вработување;
- Правата на професионална ориентација;
- Еднаков пристап при вработувањето на хендикепирани лица (статус, образование, вработување, преквалификација, професионална рехабилитација, специјализирани институции за обука)

При испраќањето на извештаите до Генералниот секретар, треба да се истакне дека копии од извештаите државата доставува и до националните организации на работодавачите и синдикалните организации кои можат да достават свои коментари за извештаите. Согласно ваквата обврска од Повелбата постапи и нашата држава и Извештајот за реализација на обврските преземени од Европската социјална повелба беше доставен до социјалните партнери, кои се изјаснија позитивно.

По поднесувањето, извештајот се разгледува од Комитетот на независни експерти, кој изготвува извештај кој ги содржи неговите заклучоци. Заклучоците на Комитетот на независни експерти се доставуваат до Владињот комитет, до Парламентарното собрание и до организациите кои се членки на меѓународни

организации на работодавачите и синдикалните организации.

Што се однесува до првиот поднесен Извештај од страна на нашата држава за примената, односно реализацијата на обврските преземени од Европската социјална повелба, постапката е во тек. Нашата држава, до крајот на мај месец, оваа година, треба да достави одговор на неколку дополнителни прашања поставени од Комитетот на експерти.

Поаѓајќи од изнесеното, со ратификацијата на Европската социјална повелба од 1996 година (ревидирана), треба да очекуваме дека:

а) Ратификацијата на Европската социјална повелба од 1996 година ќе обезбеди поголем квалитет и квантитет во уредувањето на правата во националните закони, бидејќи државата се обврзува да ги вгради и примени одредбите од Европската социјална повелба.

Иако во нашето законодавство релативно добро се уредени економско-социјалните права на работниците, не можеме во целост да бидеме задоволни бидејќи нашите закони не ги уредуваат сите односи, интереси и права, утврдени со меѓународни акти, а кога истите се уредени не секогаш доследно и се применуваат. Но, меѓународните акти кои Република Македонија се обврзала да ги почитува, имаат сè повеќе позитивно влијание во содржината на истите;

б) Со ратификацијата државата се согласува да ги обезбеди социјалните права за подобрување на животниот стандард и социјалната добросостојба, како и заштита на неприкосновеното единство на сите човекови права, без оглед дали се граѓански, политички, економски, социјални или културни;

в) Ратификацијата на Европската социјална повелба од 1996 година ќе изврши уште поголемо позитивно влијание и во делот на примената на законските норми. Поднесувањето на Извештај за примената на одредбите од Повелбата и можноста за контрола е многу значаен инструмент кој позитивно ќе влијае врз изготвувачите, носителите и спроведувачите на законите;

г) Социјалните партнери - синдикатот и организацијата на работодавачи и невладините организации од своја страна, исто така,

ќе инсистираат на почитување на Повелбата, особено вградување на правата и решенијата во законските одредби и колективните договори. Низ учеството на социјалните партнери во донесувањето на законите, низ нивните предлози и сугестии ќе се развива и социјалниот дијалог, кој сè уште не е на очекуваното ниво во својот квалитетен развој;

д) Со воспоставувањето на системот на колективни жалби, се заокружува процесот на остварувањето на правата уредени со некој акт. Тоа значи дека покрај уредувањето на правата од економско-социјалната сфера со националното законодавство, согласно Европската социјална повелба, како и обврската за поднесување на извештај за почитувањето на Повелбата, се создава можност за покренување постапка, со поднесување на колективна жалба за непочитувањето на обврските за спроведување на одредбите од Европската социјална повелба и пред меѓународните организации и органи.

ОД ПРАКТИКАТА

Системот на социјална заштита е пред предизвикот од нови реформи. Социјалната помош е еден од формите на социјална поддршка која во скоро време ќе биде предмет на одредени системски промени. Ценејќи ги искуствата од практиката - на социјалните работници, како администратори на социјалната помош, но и на корисниците на социјалната (парична) помош, за потребите на Ревизијата се направени неколку фокус групи, со цел да се истакнат нивните размислувања и ставови.

■ ИЗВАДОЦИ ОД РАЗГОВОРИТЕ СО СОЦИЈАЛНИТЕ РАБОТНИЦИ

Со кој проблем се среќаваат како социјални работници во однос на паричната помош?

„Проблеми при утврдување на посебно домаќинство и семејство. Една соба претставува едно домаќинство, во три соби од една куќа има три домаќинства. Не сме во можност да ги определеме посебните економски заедници. Мораме да ги поучиме странките за да се стекнат со правото на социјална помош. Со посебен влез се смета посебно домаќинство“.

“Законските прописи за поднесување на документите за социјална помош. Се бараат повеќе документи од луѓето од тоа што е потребно. Тоа може да се направи на подруг начин, наместо странката да ни донесе документ од ПИОМ или од Агенцијата за вработување, ние треба да бидеме поврзани меѓусебно компјутерски и ние да си ги средиме документите на поинаков начин. Не можеме да очекуваме дека странката која трпи за леб денес ќе појде во центарот на градот до една, а утре до друга институција со цел да ни ги достави сите потребни документи. Со оглед на неукоста на странките, често и не разбираат она што го бараме“.

Кои се проблемите на кои наидуваат корисниците на социјалната (парична) помош?

„Поплаки поврзани со селењето на странките, а кои не ги пријавуваат промените на адреса. Постојат странки кои се крајно загрозени, но кога постапуваме согласно законот мораме да им ја укинеме помошта. Според Законот, ако двапати не се најде на исто место, им се укинува помошта“.

„Најчесто поплаките се на документацијата. 17 и повеќе документи тие не се во можност да ги набават. Без парични средства не се во можност тие да ги набават овие документи“.

“Поплаки постојат поради неправилности, нерешени односи меѓу нас и Агенцијата за вработување, или некоја друга наша институција“.

“Проблем поврзан со здравствената заштита, а се однесува на старите лица на кои, веројатно, здравствената заштита им е најпотребна. Старите лица се пријавуваат во Агенцијата за вработување до 62-64 години од каде им е обезбедена здравствената заштита. Во центарот за социјална работа постојана парична помош примаат од 65 години во тој период од 62 или 64 до 65 тие не се здравствено осигурани. Ги испраќавме во фондот за здравство, а тие повратно нам ни ги препраќаат. Не можеме да им обезбедиме здравствена заштита. Колку пати ова сме го споменале, никој ништо не реагира. Старите лица компјутерски се исфрлаат од системот“.

Како да се подобри положбата на корисниците на социјална парична помош?

„Да се вклучи невладиниот сектор во помош за обезбедување на документација. За да се пријави новороденче треба пари, ако изминат 30 дена, се применуваат казни.“

Организирано да се обезбеди потребна документација и на тој начин да се пријават во Агенцијата за вработување, да им се обезбеди здравствена заштита и социјална помош“.

„Да се разбијат гетата. Многу често се поведуваат според средината. Ако детето на комшијата не учи и тој не го праќа на училиште“.

„Социјалната парична помош по мое мислење треба да се подели на две категории. За лица кои се писмени и едуцирани, и за оние кои се неписмени. Би требало да има поделба помеѓу овие две категории. Оние кои се писмени би требало да се водат при Агенцијата за вработување како работоспособни лица, и категоријата на лица работоспособни - неписмени, некоја таква категорија“.

Дали според вас треба да биде условена социјалната парична помош од редовно посетување на училиште и здравствена заштита?

„Доколку биде условена можеби би се зголемил процентот на децата или свеста би се променила кај мајките, родителите или дека треба да ги праќаат децата на училиште и да се грижат за примарното здравје. Но не сум сигурна од ефектот од сето тоа“.

„Ако ги условиш со нешто кај нив нема ефект“.

- ИЗВАДОЦИ ОД РАЗГОВОРИТЕ СО КОРИСНИЦИ НА СОЦИЈАЛНА ПАРИЧНА ПОМОШ

Со какви проблеми се соочувате како корисници на социјална парична помош?

„Од 1982 година чекам вработување. Од 35 годишна возраст чекам во бирото за вработување, никој ниту еднаш не ме повика на едно интервју, со 1.100 денари социјална помош живеам, никој не дојде да тропне на врата да ме праша како живеам, а плус ме прашуваат зошто ти децата не си ги школу-

вал и зошто социјален проблем си останал. Ми рекоа наполни 64 години и немаш повеќе работа со нас, со бирото за вработување, сега ми рекоа наполни 65. На жената ѝ рекоа наполни 62 години ја отпишаа и ѝ ги укинаа плавите картони, сега трета година е без здравствено осигурување“.

„Мојот внук социјално примаше околу 3.200 денари. Добил решение дека нема право да користи социјално, зошто дедо му примал пензија. Какво е ова решение ако јас имам пензија, внукот мој кој живее со татко, со мајка, со две деца, со жена, а јас земам пензија - да го одбијат од социјално? Бев во Министерство, прашав зошто го одбиле, ми рекоа ти земаш пензија што не го помагаш. Со што, со 7.000 денари пензија од кои 2.000 давам за лекови? Вода треба да плаќаш, струја треба да плаќаш, од каде, јас сакам ама сите давачки од каде да ги платам“?

„Јас како самохрана мајка, со 4.000 денари, син невработен, 7 години стаж, го истераа од Каросерија, три деца има, завршија основно, од кај да ги прати во средно кога пари нема. Ниту струја плаќам, ниту вода. Ми ја скинаа струјата, сум ја пуштила струјата. Без струја како можам болна жена со притисок. Нема да видам кој апчиња да пијам. Нека дојдат, нека ми ја скинат, јас пак ќе ја пуштам, кажете ми каде да одам“.

Со какви проблеми се соочувате во однос на праќањето на децата на училиште?

„Ние живееме во село Блаце, највеќе проблем имаме со превоз. На пример, ако се втора смена децата треба да тргнат на училиште во 8 часот, да се мотаат по град, па да одат во 13.30 во школо. Затоа децата кои одат во средно ги испраќам во Јанкович. Осум километри идат пешки. Но заради висината на трошоците морам таму да ги пратам на школо“.

„Не одат моите деца во школо, онаа што има десет години, одеше во прво одделение, што викаат оној Каритас помага. Дојде зима, немаше што да облече, не

ја пратив во школо, ја отпишав и сега не оди во школо. Оваа сега сакам да ја пишам, но ќе видам. Тоа не е школо еден ден да одиш, еден ден да неодиш и вака не ги праќам”.

“Разведена сум. Под кирија живеам, трите поголеми одат во школо, најголемата е 7 оделение, другото трето, а најмалата 7 години. Имам уште еден 7 години тој не учи школо. Немам можности, треба да се чисти, треба прашак, немам можности, па затоа не го праќам во школо. Да не е гладен, да не гледа во другите”.

Дали одите на редовни лекарски прегледи?

“Не, никаде не сум била, зошто немам бонови”.

“Примам социјалана парична помош ама бонови не ми даваат. Имаше порано можност да се плати во социјално за бонови, три месеци плаќав по 50 евра, сум престанала да плаќам, а тие ми правеле бонови и сега ми се качила камата, многу. Јас цел живот нема да земам бонови, многу пари треба да платам”.

Дали би Ви помогнало ако Ви се обезбедат средства за праќање на децата во училиште и за здравствени контроли или, пак, да се обучувате за да најдете работа?

“Само 1.900 денари Ви требаат за храна и уште 1.000 за слободна, а каде ви се книгите 11.000 нови книги за медицинско, 5.000 денари да ги купиш на пазар. Три месеци треба да собирам социјална помош за да ги купам. 30 дена по 3 леба, господинот има 5 деца, по 5 леба, триесет дена по 20 денари немате за леб”.

“Малите би требало да ги запишам во градинка или да земам жена. Но ако земам жена, ќе немам рачун. За да се обучам, ќе треба најголемата да ја отпишам од школо да ми ги чува помалите, близначињата”.

СОЦИЈАЛНА СТАТИСТИКА

Табела бр. 1: Релативна сиромаштија во Република Македонија во период од 2004-2006 година 70% од медијалните еквивалентни трошоци

2004	Вкупен збирен индекс	29.6
	Индекс на длабочина на сиромаштијата	9.4
	Структура на сиромашните	100.0
2005	Вкупен збирен индекс	30.0
	Индекс на длабочина на сиромаштијата	9.7
	Структура на сиромашните	100.0
2006	Вкупен збирен индекс	29.8
	Индекс на длабочина на сиромаштијата	9.9
	Структура на сиромашните	100.0
		Вкупно

Извор: Државен Завод за Статистика, 2007

Табела бр. 2: Релативна сиромаштија во Република Македонија во период од 2004-2006 година 70% од медијалните еквивалентни трошоци

		Вкупно	Старечки Домаќинс- тва	Брачен пар со деца	Други домаќинства со деца	Домаќинс- тва без деца
2004	Вкупен збирен индекс	29.6	18.2	28.2	35.1	25.2
	Индекс на длабочина на сиромаштијата	9.4	5.3	8.7	11.9	7.3
	Структура на сиромашните	100.0	3.5	13.6	52.3	30.7
2005	Вкупен збирен индекс	30.0	22.2	24.8	33.6	27.1
	Индекс на длабочина на сиромаштијата	9.7	5.9	7.8	11.1	8.8
	Структура на сиромашните	100.0	3.2	8.8	57.8	30.1
2006	Вкупен збирен индекс	29.8	24.5	23.8	33.6	26.9
	Индекс на длабочина на сиромаштијата	9.9	6.1	9.1	12.2	7.4
	Структура на сиромашните	100.0	2.4	8.6	56.3	32.7

Извор: Државен завод за статистика, 2007

Табела бр. 3: Статус на сиромаштија на деца, според возрасна група

	Сиромашни деца во домаќинство		Индекс на сиромаштија	
	2004	2005	2004	2005
Вкупно	100.0	100.0	32.7	32.4
На возраст од 0-6 години	32.1	28.9	35.72	32.4
7-14 години	39.8	42.1	31.6	33.2
15-19 години	28.1	29.0	32.2	33.0

Извор: Државен завод за статистика, 2006

Табела бр. 4: Релативна сиромаштија според образование на глава на домаќинство, 2004-2006 г. 70% од медијалните еквивалентни трошоци

Извор: Државен завод за статистика, 2006

		Вкупно	Без образование			Средно	Више	Високо
2004	Вкупен збирен индекс	29.6	57.9	32.8	38.4	22.9	17.4	9.1
	Индекс на длабочина на сиромаштијата	9.4	17.1	11.7	12.7	6.7	4.6	2.1
	Структура на сиромашните	100.0	5.4	14.8	45.8	29.3	2.7	1.9
2005	Вкупен збирен индекс	30.0	46.8	39.9	38.2	23.4	17.6	7.3
	Индекс на длабочина на сиромаштијата	9.7	17.7	13.0	13.0	7.1	4.9	1.7
	Структура на сиромашните	100.0	5.6	18.4	41.5	30.1	2.7	1.7
2006	Вкупен збирен индекс	29.8	53.9	37.6	39.8	22.8	17.4	8.9
	Индекс на длабочина на сиромаштијата	9.9	21.0	13.6	14.1	6.7	4.6	2.3
	Структура на сиромашните	100.0	4.8	15.1	43.9	31.7	2.6	2.0

Табела бр. 5: Просечен број на корисници и просечна висина на социјална помош во 2006

	Просечен број на корисници (месечно)	Просечна висина на средства по лице (месечно)
Социјална парична помош (бр. на домаќинства)	64,749	2,154 ден.
Постојана парична помош	4,988	3,046 ден.
Еднократна парична помош	1,139	2,080 ден.
Паричен надоместок за помош и нега	21,499	3,390 ден.
Надоместок на плата за скратено работно време поради нега на хендикипирано дете	42	6,590 ден.
Парична помош на лице кое до 18 години возраст имало статус на дете без родители и родителска грижа	89	3,567 ден.

Извор: Министерство за труд и социјална политика, 2006

Табела бр. 6: Корисници на социјална парична помош (%) според етничка припадност на носителот на правото во домаќинството

Етничка припадност	1998	1999	2000	2001	2002	2003 Април
Македонци	46,8	42,6	40,7	40,7	37,7	36,7
Албанци	25,4	32,8	31,7	30,2	30,4	29,7
Роми	14,1	12,1	11,4	11	10,7	12,1
Турци	7,9	7	6,6	6,5	6,3	6,9
Други	5,9	5,5	9,6	11,6	14,8	14,6
Вкупно	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Етничка припадност	2004 (недостапни)	2005	2006	2007 Септември
Македонци	/	39,5	38,6	33,5
Албанци	/	33,5	34	37,0
Роми	/	12	12,6	14,1
Турци	/	6,2	6,2	6,4
Други	/	8,8	8,6	9,0
Вкупно	/	100,0	100,0	100,0

Извор: Верме, П. (2008) Статистички анекс во Прегледот за системот на социјална заштита во Република Македонија, необјавен извештај (за потребите на Светската банка во рамки на проектот за Условени парични трансфери).

Табела бр. 7: Корисници на осигурување во случај на невработеност и здравствено осигурување преку Агенцијата за вработување

Година (согласно состојбата во месец декември во годините)	Корисници на осигурување во случај на невработеност	Невработени лица корисници на здравствено осигурување
2001	41,375	220,883
2002	46,772	230,444
2003	47,324	238,123
2004	45,867	252,612
2005	40,124	244,935
2006	30,572	252,566
2007 (Февруари)	29,300	250,985

Извор: Агенција за вработување на Република Македонија, 2007

Табела бр. 8: Структура на невработените лица регистрирани во Агенцијата за вработување според етничката припадност

Етничка припадност		Македонци	Албанци	Турци	Роми	Срби	Власи	Други	Вкупно
31.12. 2007	Број	229971	83653	13637	17672	3065	446	8722	357166
	%	64.4	23.4	3.8	4.9	0.9	0.1	2.4	100.0
31.12. 2006	Број	242014	81234	13769	16797	3214	464	9059	366551
	%	66.0	22.2	3.8	4.6	0.9	0.1	2.5	100.0
31.12. 2005	Број	239688	77883	14062	15714	3214	459	8969	359989
	%	66.6	21.6	3.9	4.4	0.9	0.1	2.5	100.0
Индекс 12.07/12.06		95.0	103.0	99.0	105.2	95.4	96.1	96.3	97.4
Индекс 12.07/12.05		95.9	107.4	97.0	112.5	95.4	97.2	97.2	99.2

Извор: Агенција за вработување на Република Македонија, 2007

Табела бр. 9: Нето стапка на завршување на основно образование според етничка припадност

Македонци	Албанци	Роми
89	83	44.6

Извор: УНИЦЕФ (2007)

Табела бр. 10: Стапка на смртност под 5 години според дополнителни карактеристики (на 1000 живородени)

Област		Образование на мајката	Благосостојба	Просек за Македонија
Град	Село	Основно	Најсиромашни	
10	26	28	25	17

Извор: МИЦС 2005/2006 година